TOPLUMSAL

Tarih

215
KASIM
2011

Osmanlı Döneminde

Aynoroz Dağı Manastırları

Aylin Tapia

Ortaçağ ve tarih-yazıcılığı:

Senyörler, klerkler ve tarihçiler

Taner Timur, *Avrupa Ortaçağı'nın, geçirdiği sosyo-ekonomik devrimin etkileri ile bilim anlayışının, Abelard ve İbn Rüşd'e etkilerini tartışıyor. dönemin egemen gruplarının: aristokratların ve klerklerin zihin yapılarını takip ederek bunun Ortaçağ tarih-yazıcılığının kendine özgü çoğulcu yapısına etkisini değerlendiriyor.* ***sayfa 44***

Doğa bilimlerinin felsefeden kopuşu

Düşüncenin çizgiselleşmesi II

Beno Kuryel

19. yüzyılda Osmanlı çocuk dergileri

Modern çocukluk söyleminin oluşumu

Yusuf Ziya Karabıçak

Selman Reis'in raporu ve gözlemleri

Osmanlılar ve Hint Okyanusu

Salih Özbaran

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ESKİ DEFTERLER

"Türkiye'nin gayr-i resmi tarihi"



HBR HER CUMARTESİ **A HABER'DE!**

Frekanslar:

SD YAYIN:	HD YAYIN:
Digiturk: 32. Kanal	Digiturk: 332. Kanal
D-Smart: 35. Kanal	Teledünya: 8. Kanal
Teledünya: 56. Kanal	Türksat Uydusu (ŞİFRESİZ)
Türksat Uydusu	Frekans: 11896 Mhz, S.Rate: 11200, FEC: 2/3, DVBS2 8PSK, POL: H (YATAY)
Frekans: 11791 Mhz, S.Rate: 16000, FEC: 5/6, POL: H (YATAY)	

TURKUVAZ MEDYA GRUBU

HBR HABERİN KAN

metis'ten yeni



Kojin Karatani
Derinliğin Keşfi
Modern Japon Edebiyatının Kökenleri
Metis Eleştiri, Çeviri: Devrim Çetin Güven, İnan Öner, 240 s.



Ayşegül Devecioğlu
Başka Aşklar
Edebiyat | Öyküler, 104 s.



Gerbrand Bakker
Yukarıda Ses Yok
Edebiyat | Roman, Çeviri: Türkay Yalnız, 240 s.



Alenka Zupančič
Komedi: Sonsuzun Fiziği
Edebiyatdışı, Çeviri: Tuncay Birkan, 216 s.



Javier Marías
Yarınki Yüzün
İkinci Cilt:
Dans ve Rüya
Edebiyat | Roman, Çeviri: Roza Hakmen, 296 s.



Thorsten Botz-Bornstein
Filmler ve Rüyalar
Tarkovski, Bergman, Sokurov, Kubrick ve Wong Kar-wai
Edebiyatdışı | Sinema, Çeviri: Cem Soydemir, 240 s.



Aslı Biçen
Tehdit Mektupları
Edebiyat | Roman, 144 s.



HAZIRLAYANLAR:
Deniz Göktürk, Levent Soysal, İpek Türeli
İstanbul Nereye?
Küresel Kent, Kültür, Avrupa
Edebiyatdışı | İnceleme, 480 s.



Wendy Brown
Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik
Edebiyatdışı, Çeviri: Emine Ayhan, 164 s.



Andrew Crumey
Mobius Dick
Edebiyat | Roman, Çeviri: Ö. Duygu Gürkan, 248 s.



Juli Zeh
Temize Havale
Edebiyat | Roman,
Çeviri: Sevinç Altınçekiç, 192 s.

YAKINDA

- **Tobias Dantzig: Sayı, Bilimin Dili** *bilim*
- **David Harvey: Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz**
- **J.P. Mongin: Leibniz: Mümkün Dünyaların En İyisi** *Küçük Filozoflar*
- **Özbay, Terzioğlu ve Yasin (haz.): Neoliberalizm ve Mahremiyet**



Slavoj Žižek
Ahir Zamanlarda Yaşarken
Edebiyatdışı, Çeviri: Erkal Ünal, 592 s.

metis

Genel Dağıtım PUNTO

İPEK SOKAK 5, 34433 BEYOĞLU, İSTANBUL T 212 2454509 F 212 2454519 E bilgi@metiskitap.com W metiskitap.com

215. SAYIMIZLA MERHABA,

Kasım sayımızda kapakta Taner Timur'un "Senyörler, Klerkler ve Tarihçiler: Ortaçağ ve Tarih-yazıcılığı" başlıklı yazısını göreceksiniz. Timur Ortaçağ'daki tarih-yazıcılarını şöyle tasnif ediyor: Manastırlarda yaşayan papaz tarihçiler, saray, şato ya da kiliselerde bulunan prens ya da azizlerin övgüsünü yapan rahip tarihçiler ve anlaşma ya da diplomatik belgeler biçiminde eserler veren büro tarihçileri. Timur, B. Guenée'den aktararak modern tarih-yazıcılığının doğuşunu hazırlayanların saray tarihçileri değil, manastırlarda ve bürolarda belgeler üzerinde çalışan tarihçiler olduğunun altını çiziyor.

Yusuf Ziya Karabıçak 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunan hurufatıyla Türkçe yayınlanan *Angeliaforos Çocular İçin* adlı çocuk dergisini ele alıyor. Dergi Amerikan Protestan misyonerlerince çıkartılıyor ve imparatorlukta yaşayan Karamanlılar diye bilinen topluluğu hedef alıyor. Karabıçak, *Angeliaforos*'u, çağdaşı olan diğer dergiler ile mukayese ederek bunların çocuklara ulaşmak için kurdukları dildeki modern unsurlarla ve bu unsurların değişimleriyle ilgileniyor. Makalede, *Angeliaforos*'un bir misyoner dergisi olmasına rağmen hangi hâllerde din dışı konulara -çocukların eğitimleri için ne kadar dövülmesi gerektiği gibi- yer verdiğini de görüyoruz.

Son olarak Aude Aylin de Tapia'nın "Osmanlı Döneminde Aynoroz Dağı Manastırları, İstibdat ve Hürriyet Arasında Beş Yüz Yıl" başlıklı makalesine değinmek istiyorum. Tapia, keşişlerin ilk yerleşiminin 9. yüzyıla kadar uzanan manastırların Osmanlı dönemindeki tarihini ele alıyor. Bu makalede Türk tarihyazımında pek bilinmeyen ilginç bir olay da anlatılıyor. 1821'de Mora'da Yunan Devrimi başlayınca Aynoroz'da ulusçu hareketin fikir önderi olan Emmanuel Papas, 1.000 keşişten oluşan bir orduyla Selanik'e yürür, ama Osmanlı birlikleri tarafından çevrilen keşiş ordusu dağıtılır, hayatta kalan keşişler Aynoroz'a döner.

Tarih Vakfı, kuruluşunun 20. yılını Bilgi Üniversitesi'nde Santral Kampusu'nda düzenlediği bir sempozyumla kutluyor. Bu sempozyuma Türkiye'den ve yurtdışından tanınmış tebliğ sahibi ve dinleyici birçok akademisyenin ilgi göstermesi, kara bulutların aniden ufku kapatabildiği Türkiye'de Tarih Vakfı'nın önemli bir entelektüel fener olduğunu gösteriyor.

Aralık'ta görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 HİCOS: HALİL İNALCIK OSMANLI ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
Özlem Kumrular

14 *DERSİM '38'İ HATIRLAMAK* KİTABI TANITILDI
Gürel Tüzün

18 *ANGELİAFOROS ÇOCUKLAR İÇİN* VE OSMANLI DEVLETİ'NDE YAYINLANAN DİĞER ÇOCUK GAZETELERİ: MODERN ÇOCUKLUK SÖYLEMİNİN OLUŞUMU
Yusuf Ziya Karabıçak

28 OSMANLI DÖNEMİNDE AYNOROZ DAĞI MANASTIRLARI İSTİBDAT VE HÜRRİYET ARASINDA BEŞ YÜZ YIL
Aude Aylin de Tapia

36 BİR KORSAN DENİZCİNİN GÖZLEMLERİ VE RAPORU (1525): OSMANLILAR VE HİNT OKYANUSU
Salih Özbaran

44 SENYÖRLER, KLERKLER VE TARİHÇİLER ORTAÇAĞ VE TARİH-YAZICILIĞI
Taner Timur

52 DOĞA BİLİMLERİNİN FELSEFEDEN KOPUŞU: DÜŞÜNCENİN ÇİZGİSELLEŞMESİ - II
Beno Kuryel

60 ORTAÇAĞ MOĞOL SARAYLARINDA "CADI AVI"
Mustafa Uyar

66 DR. ABDULLAH CEVDET'İN *İÇTİHAD* DERGİSİNDE YAYINLANMIŞ MAKALESİ İSTANBUL'DA KÖPEKLER
Ayşe Menteş Gürler - Ali Yiğit

72 AVUSTRALYALI BİR ÇALIKUŞU EVELYN LYLE KALÇAS
Ahmet Mehmetefendioğlu

76 RIFAT BALİ İLE *GAYRİMÜSLİM MEHMETÇİKLER* ÜZERİNE
Söyleşi: Rita Ender

80 URARTU UYGARLIĞINDA İKİ TEKERLEKLİ YÜK TAŞITLARI
Bilcan Gökce

86 ANKARA VAPURU
Ali Bozoğlu

90 İÇİNDEN SU GEÇEN ŞEHİR: AIZANOI
Elif Özer

94 AIZANOI KAZISININ UZUN GEÇMİŞİ
Derleyen: Peri Efe



Kapak görseli Duc de Berry'nin *Très Riches Heures* kitabındaki bir resmin detayıdır.

60 **ORTAÇAĞ MOĞOL SARAYLARINDA "CADI AVI"**

Mustafa Uyar, Ortaçağ Avrupa'sında kavramlaşan "cadı avı" ritüeline benzer biçimde Ortaçağ Moğol saraylarında gerçekleşen tavsiyeleri ele alıyor.





66 **İSTANBUL'DA KÖPEKLER**

Ayşe Menteş Gürler, Dr. Abdullah Cevdet'in **İçtihad** *dergisinde yayınlanmış "İstanbul'da Köpekler" makalesini yorumluyor ve bu makalenin transkripsiyonunu sunuyor.*

72 **AVUSTRALYALI BİR ÇALIKUŞU EVELYN LYLE KALÇAS**

Ahmet Mehmetefendioğlu, 1950'lerin başında gazeteci olarak Türkiye'ye gelen ve burada yaşamaya karar veren Evelyn Lyle Kalçaş'ın hayatını anlatıyor.



76 ***GAYRİMÜSLİM MEHMETÇİKLER* ÜZERİNE**

Rita Ender, Rıfat Bali ile geçtiğimiz günlerde yayınlanan kitabı **Gayrimüslim Mehmetçikler** *üzerine konuşuyor.*

80 **URARTU UYGARLIĞINDA YÜK TAŞITLARI**

Bilcan Gökce, Sadberk Hanım ve İsrail Müzesi'nde sergilenen kemer parçaları üzerindeki taşıt tasvirleri ışığında, Urartu Devleti'nde kullanılan iki tekerlekli yük taşıtlarını inceliyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 215, Kasım 2011

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Ekim 2011

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

DOLMABAHÇE YEMEK SALONU

L'Illustration dergisinin 14 Ocak 1860 tarihli ve 881 numaralı sayısının kapağında, İspanyol kraliyet ailesiyle ilgili bir törenin görüntüsü yer almaktaydı: İspanya Kraliçesi II. Isabel'in kızı Infanta Maria de la Concepción'un vaftizi. II. Isabel (1830-1904) henüz üç yaşındayken 1833'te tahta oturmuş, 1868'de de tahttan indirilmişti. Burada vaftiz töreni söz konusu olan Maria de la Concepción, kraliçenin kocası Francisco de Asís de Borbón'dan (1822-1902) olmuş altıncı çocuğuydu. 26 Aralık 1859 günü doğan çocuk, 21 Ekim 1861'de henüz iki yaşını doldurmadan ölmüştür.

Derginin bu sayısının içinde ise Osmanlı sarayıyla ilgili bir haber yer almaktaydı. Metinde de belirtildiği gibi 25 Haziran 1859 tarihli sayıda Dolmabahçe Sarayı'nın yanı başındaki tiyatronun açılışını konu alan yazının bir tür devamı söz konusuydu. Bu defa sarayın içinde yemek ziyafetleri için kullanılmak üzere hazırlanan büyük yemek odası konu edilmişti. Sarayın dekorasyon ve tefrişini üstlenmiş olan Séchan, Diéterle ve Haumont isimli Fransız dekoratörlerin elinden çıkmış olan bu mekân, boyutları ve ihtişamlı mobilya ve tezyinatıyla dikkat çekmekteydi. Derginin de vurgulamak istediği, bu işin Fransızlar tarafından gerçekleştirilmiş olmasının verdiği gururun ötesinde, Sultan Abdülmecid'in saltanatında Osmanlı İmparatorluğu'nda gözlemlenmekte olan Batılılaşma hareketinin tezahürleriydi. Tezyinat ve sofra adabına kadar etkili olduğu anlaşılan Avrupa modelinin henüz değiştiremediği tek nokta, padişahın ziyafetlerdeki misafirlere karışmaması konusundaki protokolün katılığıydı. Gerçekten de Osmanlı hükümdarları her zaman yemek yerken bir tür "tecrit" uygulanmış, başkalarıyla aynı sofrayı paylaşmamaları konusunda azami dikkat sarf edilmiştir. Gerçi yazar bunun da değişeceğini, zamanla padişahın ziyafetlere katılmasının mümkün olacağını tahmin ediyorsa da bu konuda yanılmaktadır. Sultan Abdülmecid tiyatro veya balolara katılarak esneklik göstermişse de, yemek davetleri konusunda herhangi bir değişiklik getirmemiştir.



DOLMABAHÇE SARAYI'NDA PADİŞAHIN YEMEK SALONU

Dolmabahçe Sarayı'nda inşa edilmiş olan tiyatronun iç görüntüsünden sonra[1] *Illustration* dergisi, bu muhteşem binanın diğer bir güzelliğini, Bay Séchan, Diéterle ve Haumont'nun hayallerini ve ihtişamlı dekorasyon konusundaki bilgilerini uygulamaya koyabildikleri Ziyafet Salonu'nu okuyucularının dikkatine sunuyor.

27 metrelik uzunluk ve 14 metrenin üzerinde bir genişlik gibi muazzam boyutları olan bu salon, Fontainebleau'da bütün gücü ve güzelliğiyle görünen sağlam ve ihtişamlı XIII. Louis üslubundadır. Temeller, kapılar, pencereler ve alınlıkları abartısız bir şekilde yaldızla süslenmiş ceviz ağacından oymalardan yapılmış. Bu ahşap işlemelerden oluşan panoların üzerinde değerli mermerler yer almakta; sütunların üzerinde yer alan oval altın yaldız şekillerin üzerinde ise Floransa mozaiklerini taklit eden çiçekler yer alıyor. Beyaz, yaldız ve sarı kahverengi renklerde deriden oluşan perdeler ise Veronese'nin fırçasıyla zenginleşen Venedik kumaşlarını andırıyor. Parke ise Braquenié Fabrikası'nda üretilmiş olan kalın yünlü bir halıyla kaplanmış vaziyette.

Bakır sulu abanozdan büyük rafların üzerinde kalıpları galvanoplasti sayesinde elde edilmiş yaldızlı bronzdan yapımış çerçevelerin içindeki büyük aynalar yer alıyor. Çiçeklerle, mandarinlerle ve pagodalarla kaplı ve lambaya dönüştürülmüş Çin porseleninden sekiz adet büyük vazonun ışığı, padişahın hazinesinden kıymetli taşların süsleyeceği bu rafları ışıl ışıl parıldatıyor. Elmas gibi parıldayan billurlarıyla on iki adet etkileyici avize, bu uçsuz bucaksız salona göz alıcı ışıklarını ekliyor. Şimdi bir de bu parlak masaların etrafında nişanlarıyla parıldayan Osmanlı erkânını, işlemeli elbiseli ve kordon ve şemselerle süslü sefirleri düşünecek olursak, Abdülmecid'in sadece gravürümüzün sağında görülen kapının üzerinde yer alan kafesli bir locada gizlenerek de olsa katıldığı bu ziyafetlerin ihtişamı anlaşılacaktır.

Davetliler açısından bu kadar sıkıntı yaratan İslam teşrifatının bu gereği, padişah tarafından kaldırıldığında muhteşen misafirperverliği bu şahane ev sahibinin varlığının cazibesiyle büsbütün artacaktır.

G. Falampin



Dolmabahçe Sarayı'nda padişahın yemek salonu. M. Haumont'nun bir çiziminden.

DİPNOT

1 "*L'Illustration*'dan Seçmeler: Dolmabahçe Tiyatrosu." *Toplumsal Tarih*, 203 (Kasım 2010), s. 4-5.

Trablus'tan Gelenler

7 KASIM 1911

İKDAM

Hadisat-ı ahire üzerine Trablugarp'tan Dersaadet'e avdet eden bazı memurin-i maarif ile mekâtip talebesi Şehremaneti'ne müracaat ederek iaşelerini talep eyledıklerinden memurinin memuriyetlerine muadil sair memuriyetlere tayini ve talebenin de mekteplere alınması lüzumu Şehremaneti'nden Maarif Nezareti'ne yazılmıştır.

Karagümrük'te Bir Cinayet

8 KASIM 1911

TANİN

Karagümrük'te Karabaş caddesinde feci bir cinayet vukua gelmiştir. Bu bâbda aldığımız malumat bervech-i âtidir:

Karabaş caddesinde ikamet eden Beyaz Mehmet namıyla şöhret-gir olan genç birisi komşusu bir kadının evine gidip gelmeye başlamış. Mezburenin damadı Bekir kayınvalidesine Mehmet'in sık sık gelip gitmesini muvafık görmediğini merkuma ihtar eder. Aradan epeyce bir zaman mürûr ettiği hâlde Mehmet yine harekât-ı sabıkasında tebdilât icrasına lüzum görmeyerek devamda ısrar eder. Pazartesi günü damat Bekir Mehmet'in evden çıktığını gördüğü zaman fena hâlde canı sıkılarak tahkir eder. Mehmet'in kapı önünde uğradığı bu tahkir nefsine pek giran [ağır] gelerek hamil olduğu büyük bir bıçağı çekerek Bekir'in kasığına mühlik [öldürücü] bir surette saplar. Vakayı gören dülger İbrahim namında birinin carihi tutmak maksadıyla üzerine doğru gelmesi üzerine elindeki kanlı kamayı İbrahim'in göğsüne saplayarak onu da yere düşürür. Bu esnada zabıta memurları mahall-i vakaya şitab ederlerse de katil viraneliklerden saparak firara muvaffak olur. Zabıta çok geçmeden katilin kaytancının ahırında iktifa eylediğini keşf ile merkumu derdest ederek memurin-i adliyeye teslim ederler. Alet-i carhia kanla mülemma [bulaşmış] olduğu hâlde bir viranede bulunmuştur. Mecruhlardan Bekir evvelki akşam, İbrahim dün sabah aldıkları yaralardan müteessiren vefat ederler.

Polis Müdür-i Umumisi Mazhar Bey tarafından cinayetin vukuunu müteakip vazifelerini hüsn-i ifâ eden memurine takdirnameler gönderilmiştir.

İstanbul Gazeteleri Paris'teki Miting

12 KASIM 1911

İKDAM

Paris Şehri Sosyalist Sendikası tarafından Devlet-i Osmaniye – İtalya muharebesi münasebetiyle şehr-i mezkûrda bir miting akdedildiği yazılmıştı. Jön Türk gazetesine Paris'ten yazılan bir mektupta mezkûr miting hakkında bazı malumat itâ ediliyor.

Bu malumata göre ictimada hazır olanların miktarı beş bin raddesinde bulunmakta idi.İbtida irad-ı nutuk eden zat, Beynelmilel Sosyalist Cemiyeti tarafından murahhas sıfatıyla gönderilip Belçika Parlamentosu'nda mebus bulunmakta olan Mösyö Van der Velde idi. Bu zat geçen yirmi beş Eylül'de Beynelmilel Sosyalist Cemiyeti'nin Zürih Şehri'nde ictima ettiği sırada İtalya'nın Hükümet-i Osmaniye'ye karşı ilan-ı harp hakkındaki tehyiatını [hazırlığını] bir menba-ı mevsûkadan istihbar eylediğini ve kırk sekiz saat sonra ültümatomun Hükümet-i Osmaniye'ye gönderildiğini zikrettikten sonra İtalya'nın Trablusgarb'a vaki olan taarruzat ve tecavüzatı neticesinde insan ve para cihetinden bir çok zayiata duçar olduktan başka namus ve şeref nokta-i nazarından kaybedileceğini ve İtalyanlara Trablusgarb'ın sırtlanları demek caiz olduğunu ifade eylemişti. Mösyö Van der Velde Düvel-i Muazzama'nın da bu meselede gösterdikleri muavenetten bahsederek Avrupa'ca on seneden beri takip edilen siyaseti takbih ve Almanya, İngiltere, Fransa ve Belçika hükümetlerinin bazı Afrika memalikine karşı reva gördükleri muamelâtı tetkik eyledikten sonra şu sözleri ile nutkuna nihayet vermiştir.:

Osmanlılara karşı şu suretle idare-i kelam etmeliyiz:

"Sizin vazifeniz Balkan Konfederasyonu'nu vücuda getirerek avam halka hukukunu bahş etmek ve Hükümet-i cedide-i Osmaniye'yi istila etmiş olan sermayedarandan kendinizi tahlis eylemek hususlarından ibarettir."

İtalyanlara da şöyle demeliyiz:

"Mukavemet gösteriniz. Sermayedarlığa ve müstemlekat politikası ile (militarizm) e karşı mübareze [kavga] için biz de sizinle beraberiz."

Mösyö Van der Velde'nin bu nutku şiddetle alkışlanmıştır. Mümâileyhten sonra Mösyö (Loche) ve ba'dehû Mösyö (Sembat) tarafından nutuklar irad olunmuştur.Mösyö Sampa Fransızların Madagaskar'daki icraatı hakkında tenkidatta bulunmuştur. Mösyö (Presense) de Avrupa'da akdedilen konferanslarda Hükümet-i Osmaniye'nin tamamiyet-i mülkiyesi temin olunmuş iken bilâhare bütün alem-i İslam'ın mukasemesine [paylaşılmasına] meydan verildiğini ve tavizat meselesi mevzû-i bahs oldukta akdedilen muahedatın kemâl-i suhuletle nakz edilmekte [bozulmakta] olduğunu söyledikten sonra bu mukaseme politikasına şiddetle itiraz eylemiştir. Mösyö (Jaures) de İtalya'nın taarruzatı Fransa tarafından Fas'ta takip edilen siyasetin neticesi olduğunu ifade etmiştir.

Mitingin hitâmında tanzim edilen takrirde İtalya'nın diğer devletleri de iştirakiyle Türkiye'ye karşı vaki olan hareket-i şekavetkaranesine itiraz edildikten sonra Hükümet-i Osmaniye'nin İtalyan amelesine karşı mukabele-bi'l-misle müracaat etmeyeceği ümidi izhar edilmiş ve teslihatın [silahlandırmaların] tezyidi ile milletler arasında husumeti teksir için icra olunan teşebbüsat takbih olunarak bilcümle ihtilâfat-ı mevcudenin hükm suretiyle hall ü faslı [bitirilmesi] temenni edilmiştir.

İtalyan Amelenin Men-i İstihdamları

18 KASIM 1911

İKDAM

Efkâr-ı umumiyenin İtalyanlar aleyhinde galeyanda bulunduğu şu sırada İtalyan amelenin tenha yolda tesadüf eden şimendifer hattında ve taş ocaklarında çalışmalarına müsaade edilmesi mahzurdan salim olamayacağı Edirne Vilayeti'nden iş'ar olunması üzerine bunların işlerinden ihraç edilmesi lazım gelenlere tebliğ olunmuştur.

Efrad-ı Gayr-ı Müslime Masarif-i Tedfiniyesi

19 KASIM 1911

İKDAM

Efrad-ı gayr-ı Müslime'den vefat edenlerin masarif-i tedfiniye [defin masrafları] ve sairesi hakkında Meclis-i Rüesa-yı Askeriyece âtideki mevad taht-ı karara alınmıştır. Şöyle ki : Bir neferin vefatı vukuunda yedi buçuk kuruş papaz efendiye, beş kuruş mezarcıya, beş kuruş kethüdaya, on kuruş kilisede mum ve kandil masrafına, beş kuruş zangoça, yüz para istavrozu tutan çocuğa, on kuruş kabir tahtasına ki ceman elli kuruş masraf vukuu bulmakta olduğundan mebaliğ-i mezkûre itâ olunacağı gibi din-i Museviye mensup olanların emvatı [ölüleri] yalnız kefenle ve edyan-ı saire emvatı don, gömlek, bir çift çorap iksasıyla [giydirilmesiyle] defnedilmekte olduğu cihetle masarif-i mezkûre hakkında da efrad-ı Müslime'den vefat edenlerin kefen esmanı [bedeli] gibi muamele ifâ edilecektir.

Ahval-i Hazıra

19 KASIM 1911

İKDAM

Tan gazetesinden: Trablusgarp, kuva-yı Osmaniye'nin her gün icra etmekte olduğu hücumlara bir hedef teşkil ediyor. Hücumların vukuu İtalyanların şehir etrafındaki saha-i işgallerini tevsi etmelerine meydan vermemek ve İtalyan ordusunun ileri hareketini men etmek maksadına mübteni olduğu anlaşılıyor. İtalya donanması, evvelce iş'ar edilmiş olan hareket-i bahriyeye elan başlamayarak bu hareketin nerede vuku bulacağı hususunda Osmanlıları müteredditd bırakıyor. Bununla beraber İtalyan sefain-i harbiyesinin harekâtı artık mechul bulunmadığı zannediliyor. İtalya donanmasının otuz kıtadan mürekkep olarak Rodos'un cenub-i garbisindeki (Karpathos) adası civarında göründüğü tebeyyün etmektedir.

Şark Halıları

22 KASIM 1911

TANİN

Memalik-i Osmaniye'de cidden bir maksad-ı vatan-perveraneye matuf bir teşebbüs-i sınai varsa o da şüphesiz Şark Halı Şirketi'dir. Şirket-i mezkûre merkezleri İzmir, Dersaadet ve Londra'da bulunan en mühim altı halı ticarethanesinin ittihadından teşekkül etmiştir. Şirket hâl-i tedennide [gerileme hâlinde] bulunan ve belki de büsbütün inkıraza yüz tutacak olan halıcılık sanatını terakki ve ihya ettirmiştir.Bu gün sanat-ı mezkûre bilâşek [şüphasiz] ve itiraz Memalik-i Osmaniye'de en parlak ve müterakki sanattır. Şark Halı Şirketi'nin Beyoğlu'ndaki mağazaları öyle yalnız bir satış dükkanı değil, belki İstanbul hanlarını araştırmaya ve bitip tükenmek bilmeyen pazarlıklarla izâa i vakit etmeye [vakit kaybetmeye] ihtiyaç hissetmeksizin kemâl-i huzur ile şark halılarının bütün enva ve ecnasını en zengin, en güzel, en nadir numunelerine varıncaya kadar tetkik ve temaşaya müsait hakiki sergilerdir.Vaktiyle bir halı edinmek müşkül bir iş idi.; bütün hafta bu uğurda zayi edildiği hâlde ekseriyetle yine bir şey mübayaası kabil olamazdı. Şimdi ise böyle bir mübayaa hüsn-i intihab için sarf edilen birkaç dakikalık bir iştir.

Bu şirket-i cesime (sermayesi 12 500 000 frank) piyasada halı fiyatlarının nazımıdır. Bu nokta-i nazardan bilâ- istisna bütün müşterilere büyük bir hizmeti dokunmaktadır. Şark Halı Şirketi'nin mamulatı her tarafta, Beyoğlu'nda bulunduğu gibi Londra'da da, Berlin'de, Kanada'da bulunur. Son vürûd eden parçalar arasında hakikaten enmüzec-i bedâyi [eşi benzeri olmayan örnekleri] addedilebilecek bir çok halılar bulunmakta ve her gün meraklı erbâb-ı hüsn-i taiat taraflarından iştira edilmektedir.

Bu büyük ticarethanenin mağazalarını bir kerecik ziyaret en müşkül- pesendleri bile ikna ve bütün arzularını tamamen hoşnut edecek mübayaâtta bulunmaya fursad-yab eyler.

İstanbul Gazeteleri İtalyanlara Karşı Miting

23 KASIM 1911

İKDAM

Ermeni Daşnaksütyun Cemiyeti önümüzdeki Pazar günü biri Beyoğlu'nda, diğeri İstanbul'da olmak üzere İtalyanlara karşı iki miting akdedecektir. İdare-i örfiyece miting akdine müsaade olunduğu rivayet edilmektedir.

Binbaşı Dürri Bey

25 KASIM 1911

İKDAM

Selanik'te hastalığa duçar olarak bera-yı tebdil-i hava Dersaadet'te gelmekte iken İtalyanlar tarafından esir sıfatıyla vapordan alınarak İtalya'ya sevk edilen süvari binbaşılarından Dürri Bey geçenlerde şehrimize gelmiştir.

Dürri Bey, İtalya'da müşahede eylediği mezalim ve vahşeti şu yolda beyan etmektedir:

Bizi İtalya'ya sevk ettikleri zaman, iskelede beklemekte bulunan yüzlerce ahaliye " işte binbaşıdır! esirdir!" demeleri üzerine ahali, hakkımızda enva-i tahkiratta bulundular. Hatta köylere varıncaya kadar bizi teşhir ettiler. Nihayet Selanik'te bulunduğuma ve Trablus'ta bulunmadığıma kanaat hasıl ederek beni bıraktılar. Ancak şayan-ı dikkat olan bir cihet şudur ki: Ahalinin her gün binlerce hasta geldiklerini görerek asker vermeyeceklerini bir İtalyan çavuşunun lisanından işittim".

HİCOS: HALİL İNALCIK OSMANLI ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Halil İnalcık Osmanlı Araştırmaları Merkezi, Prof. Dr. Halil İnalcık tarafından 2002'de kurulur. Bilkent Üniversitesi'ne tevdi edilen çalışma arşivi ve malzemeyi araştırmacılara sunmak amacıyla yola çıkan merkez, bundan böyle İnalcık'ın özel teşvikiyle Osmanlı tarihi çalışan doktora öğrencilerine de açılacak. Kutb-ül Müverrihin, öğrencileri doktora konusu seçmeden önce bu arşivi görmeleri ve burada bulunan sayısız belgeyi gün ışığına çıkarmaya davet ediyor.



Halil İnalcık HİCOS'ta Özlem Kumrular ile.

HİCOS
HALİL İNALCIK CENTER for OTTOMAN STUDIES

ÖZLEM KUMRULAR

"Tarih dediğimiz şey, zaman ile atbaşı gider, eylemlerimize arşivlik, geçmişe tanıklık, şimdiki zamana örneklik eder ve onu geçmişe bağlar, geleceğin habercisidir".
İşte böyle der Don Quijote, silahtarı ve yoldaşı Sancho'ya Arap tarihçi Cid Hamete Benengeli'nin eserini bulduğunda. Ve şöyle devam eder: "Şuna eminim ki, bu defterlerde akla gelebilecek en hoş şeyleri bulabileceğiz". "Tarihçilerin kutbu" Prof. Dr. Halil İnalcık'ın 75 yıldır dünyanın dört bir yanından toplayıp getirdiği belgeler arasında da tarihçi aynı hisse kapılır.

Çok özel bir koleksiyon olan HICOS Koleksiyonu arasında kitapların yanı sıra Prof. İnalcık'ın özel çalışma arşivi de bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak Osmanlı tarihi alanındaki kaynaklardan oluşan malzeme arasında çalışma fişleri, belge fotokopileri, mikrofilmler, referans kaynakları, haritalar, fotoğraflar, ayrı basımlar ve monografiler da yer almaktadır. Bugüne dek 813 yazılı esere imza atan Prof. İnalcık kendisini Osmanlı tarihinin ve tarihçilerinin kutbu yapan, üstün bir özen ve dikkatle toplanmış olan çalışma malzemesini 74 dolap olarak tasnif etmiştir.

Pek tabii bu 75 yıllık birikimin en heyecanlı bölümü Prof. İnalcık'ın yıllar yılı dünyanın dört bir yanındaki kütüphaneler ve arşivlerden aldığı küçük kâğıt fişler. Merkezde bulunduğum süre içinde, Halil Hoca tarifsiz nezaketi ve özeni ile seçtiğimiz dolaplardan çıkan makaleleri ve belgeleri, minik notlar alınmış fişleri gösterdi. Kanunnâmeler dolabıyla başladık. Bir fermanın kanun olma yolculuğunun arka perdesini oluşturan bu dolap Osmanlı tarih yazıcılığında gösterilmesi gereken ihtimamın da örnek alınması gereken bir modelini oluşturuyor. Aynı maddenin fiş çekmecesi ile bütünlenen dosya Halil Hoca'nın Osmanlı kanunnâmelerini incelemeye geçmeden önce İran, Çin, tüm eski Türk devletleri, Roma, Bizans, Hint ve daha pek çok kanun sistemini sabırla incelemiş olduğunun en renkli kanıtı. Elimizi attığımız bir fişe yıllar önce alınmış küçük bir not Melikşah'ın bir ulema-fakihler heyetini toplamış, medeni hukuka ait bilgileri tespit ettirmiş olduğunu belirtiyor.

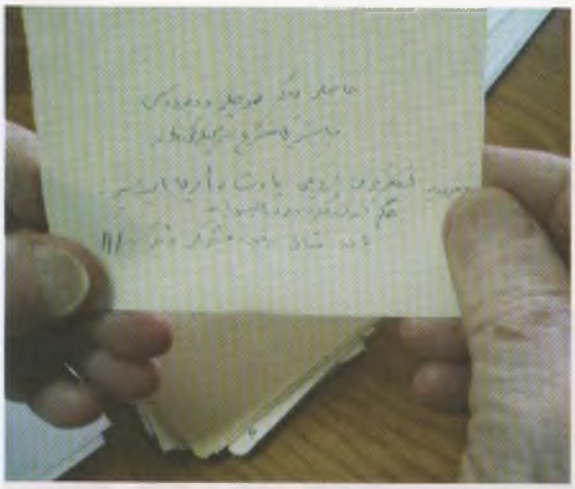
Etimolojik bilgiler de içeren fişlerden biri de Halil Hoca'nın Orhon Kitabeleri'nden "düzmek", "tüzmek", "tüzük",

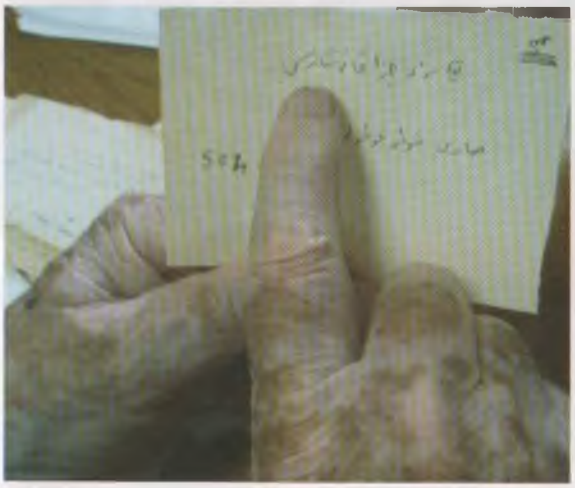
"türe" sözcüklerinin izini sürdüğüne tanıklık ediyor. Kaşgarlı Mahmut'un yeni bir anayasa istediğini belirten "El kaldı törü kalmaz" (Bir memlekette halk kalabilir, ama kanunu kalmayabilir) başka bir not, kanunnâme araştırmalarına ek bilgi olarak katılmış. Mısır'ın ilk kadısı Kemal Paşazâde zamanında Hz. Ömer'den beri tüm hukuk sicillerinin bir araya getirildiğini öğreniyoruz. Bunu bulan Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinin Mısır bölümünde anlatmış. X. cilt olan bu cildin "en enteresan cilt" olduğunu da eklemeyi unutmuyor Halil Hoca.

Yerli kanunların Osmanlı kanunnâmeleri haline getirilmelerinin arka planına da ışık tutan parçalar saklanmış. Söz gelimi Aydın kanunnâmesindeki antlaşma ortaya çıktığı zaman bunu önleyecek kanunların tahrip edildiği bilgisi genel geçerliliğini korur. I. Bayezid'in maden kanunnâmeleri de buna örnek. III. Murad'ın ceza kanunlarını da "çok mühim" olarak değerlendiriyor hoca.

Kanunnâme ve yazmaların fotokopileri ve mikrofilmlerin ağırlıklı olarak bulunduğu bu bölümde Raiyyet rüsumu, Arazi kanunnâmesi, Ebussuud fetvaları, Esad Efendi kanunları, kanunnâme-i cedid, Revan kanunnâmesi, Arazi kanunnâmeleri, Atıf Efendi, Veliyüddin Efendi Münşeatları, Ahmet Refik'in *Aşiretler*'i başta olmak üzere sayısız belge ve matbu eser. E.H. Freshfield'in *Roman Law in the Later Roman Empire*, Peter Golden'ın *An Introduction to the History of the Turkic peoples. Revue de Histoire de Droit*. Peter Golden'ın *The Imperial Ideology*'sinden parçalar da inceleme yaparken karşımıza çıkan eserlerden oldu.

Başka bir fişte de Özbeklerde kabile aristokrasisinden Osmanlı'ya neler geçmiş olduğunu belgelendirmiş. Aynı grup "Türkiye" adının ilk defa kullanıldığı döneme ait bilgiler içeriyor. 10. yüzyılda Macarların yerleştikleri bölgeye "Tourkia" dendiğini





öğreniyoruz. (Yedi kabileden üçünün Türk olduğu Pannonia düzlüğünde.) Fişler arasında etimolojik yolculuk "Türk" kelimesinin muhtemel kökeni olan "Türük"le devam ediyor. "Nizama konmuş toplum" anlamına gelen bir kelime. Hoca, Uygur Kağan'ı Noyunçar'ın yazılı taşında kayıtlı olan "Türük elin anta bulgadım" (Türk memleketini orada buldum) cümlesini de not düşmüş.

Son olarak elimize gelen Bursa sicillerine ait bir fişte ise "Hırsızı bulmak şahsın kendisine ait bir iş" deniyor. Halil Hoca'nın kendi el yazısıyla eski harflerle kaleme aldığı on bine yakın nottan görme şansına sahip olduklarınıza bakarken Cervantes'in tabiriyle "akla gelebilecek en hoş şeylerin" olduğunu tanımlanamaz bir mutlulukla doğruluyorsunuz.

Örnek olarak seçtiğim diğer dolap ise Viyana. Bu madende II. Viyana Kuşatması, öncesi ve sonrası başta olmak üzere Orta Avrupa-Osmanlı tarihine dair başta Macarca, Almanca, Fransızca, İngilizce ve Osmanlıca olmak üzere pek çok dilde belge var. Osmanlı arşivlerinden 1683-1699'a dair belgelerin özetleri de bulunuyor. Bunun yanı sıra Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Polonya tarihlerinden parçalar, askeri kostüm gravürleri, savaş tabloları, Jan Sobieski'nin *Briefe an die Könige* (Krallara Mektuplar) adlı eseri gibi bölge tarihi için sayısız eşsiz eserin fotokopileri, parça makaleleri mevcut.

Sadece tarih çalışmaları için değil, tarih yazıcılığı çalışmaları için de örnek bir koleksiyon. "Osmanlı tarihi nasıl yazılmalı?" sorusunun cevabını tarihçi, Prof. İnalcık'ın 10.000'i bulan kâğıt fişlerinde bulacaktır. "Eylemlerimize arşivlik" yapan bu dolaplar araştırmacılarını bekliyor!

HİCOS

Adres: Bilkent Üniversitesi, İşletme Fakültesi. 1. Kat.

HİCOS Dolap Listesi:

11-III. Selim
12-Viyana
21-Haritalar
22-Ankara Defteri
25-Tahrir Defteri
26-Muhtelif Belgeler
27-Timar
28-Ticaret, Fatih Devri, Padişahlar
29-Kırım
30-Çeşitli Makaleler
31-Şehir, Cumhuriyet Devri, Atatürkçülük, Tanzimat, Ayanlar
32-Toprak Hukuku, Mukataa
33-Arap Ülkeleri, Irak, İran
34-Pamuk, Tekstil, Gedik
35-Vesikalar
37-Âşık Paşazade, Yazmalar, Defterha-i Uyvar
40-Vakıf, Kapitülasyon, Endüstri, İstanbul, Türk Filoloji
41-Devlet-teori, Diplomatika
42-Bolu
43-Orta Asya
45-Vesikalar
47-Beylikler, Ölçüler, Nüfus, Esnaf
49-Ermeniler, Yahudiler
50-İslam, Tasavvuf
54-Çeşitli Makaleler
55-Çeşitli Makaleler
56-Çeşitli Makaleler
57-Çeşitli Makaleler
58-Kanunnâmeler
59-Bursa Sicilleri
60-Bursa Sicilleri
61-Orta Asya
62-İslam Hukuku, Çeşitli Makaleler
63-Çeşitli Makaleler
64-Çeşitli Makaleler
65-İstanbul
66-İstanbul
67-Mikrofilmler
68-Mikrofilmler
69-Esnaf
70-İnalcık Ders ve Seminer Kasetleri
71-Balkanlar, Gaza ve İstimalet, Ermeni Meselesi, Su Hukuku, Çeşitli Makaleler
72-Çeşitli Makaleler
73-İnalcık Yarım Kalan Kitap ve Makaleler
74-İnalcık Yarım Kalan Kitap ve Makaleler

ASIL HAREM HANGİSİ?

TBMM Milli Saraylar Dairesi Başkanlığı'nca her ay düzenlenen "Saray Konferansları" programının 13 Ekim 2011 tarihindeki konuğu İstanbul Şehir Üniversitesi öğretim üyesi Dr. İrvin Cemil Schick, "Asıl Harem Hangisi?" başlıklı bir sunum yaptı.



İrvin Cemil Schick Dolambahçe Medhal Salon'da konuşmasını yaparken.

Gerek haremi bir şehvet yuvası olarak temsil edenleri, gerekse onun aslında bir mektepten ibaret olduğunu iddia edenleri eleştirerek sözlerine başlayan Schick, harem kurumunun Batı'nın Doğu algısının merkezi unsurlarından biri olduğunu, çünkü kösnüllük ve zorbalık gibi bu algının birçok önemli öğesini şahsında topladığını belirtti ve önce Batı'daki harem imgesini ana hatlarıyla anlattı.

Bu bağlamda Türk haremleriyle ilgili hikâyelerde betimlenen kadınların nadiren Türk ve Müslüman olduğunu, genellikle İtalyan, Fransız, Gürcü, yahut Yunan Hıristiyanlar olarak temsil edildiklerini, Müslüman oldukları ender durumlarda ise çoğunlukla Şarkiyatçı yazın ve resimde saplantılı bir şekilde son derece açık tenli olarak betimlenen Çerkes kadınları olduklarını belirten Schick, beyaz tenin Avrupa'nın, kendisiyle özdeşleştirdiği bir nitelik olduğunu hatırlatarak harem kadınlarının tehlikesiz sayılabilecek bir egzogami (dışevlilik) fantezisi üretme görevi görmüş olduğunu öne sürdü.

Harem edebiyatında Türkiyeli kadının bir birey olarak değil, bir çoğulluk olarak temsil edildiğini, ancak Batılılaştığı durumlarda bireyleşebildiğini belirten Schick, harem kadınlarının aylak olarak temsil edilmesinin ise cinselleştirilmelerinin bir boyutu olduğunu anlattı. Michel Foucault'ya göre Batılı söylemde cinselliğin konuşlandırılmasıyla kuşatılan ilk hedefin "aylak kadın" olduğunu hatırlattı. Nitekim 1608'de kaleme aldığı Osmanlı sarayı anlatısında Ottaviano Bon'un, harem kadınları için şu cümleleri sarf ettiğini nakletti: "Hayvanî ve gayri tabii iffetsizliklerde bulunabilecekleri herhangi bir şeyin hareme sokulması yasaktır; bu yüzden turp, salatalık, kabak gibi zerzevatı yemek isterlerse, bunlar dilimlenerek verilmelidir ki edepsizce şeyler yapmakta kullanmasınlar." Bu ifadenin pek çok benzer örnekten sadece biri olduğunu belirten Schick, böylelerinin mastürbasyon konusunun Avrupalı tıp çevrelerinde bir saplantı haline geldiği, bunun neticesi olarak da "istimnaya karşı topyekûn savaş" ilân edildiği 18. ve 19. yüzyıllarda giderek arttığını, bu sayede yabancılık ile patoloji arasında bir bağ kurulduğunu savundu.

Harem kadınlarının cinselliği motifinin nasıl farklı biçimlerde kullanılabildiğinin bir örneği olarak Schick 18. ve 19. yüzyıllarda İngiliz edebiyatından iki örnek verdi. Bunlardan ilki, Lady Montagu'nun, peçeleri sayesinde Türk kadınlarının ne kadar özgür olduklarından söz ettiği mektuptu: "Hangi mertebeden olursa olsun hiçbir kadının, iki tülbent parçası olmadan sokağa çıkmasına izin verilmez; biri yalnızca gözlerini açıkta bırakacak şekilde yüzünü örter, diğeri de saçlarını tamamen gizleyerek yarı beline kadar sarkar. (...) Bu daimî maskeli balo onlara, yakalanma tehlikesi olmadan arzularının peşine düşmeleri için sınırsız özgürlük sağlar." İkinci örnekte ise ana motif peçe değil, terliktir: Bazı gezginlerin anlattığına göre bir zevce eğer geceyi yalnız geçirmek isterse terliklerini haremin giriş kapısına koyar, bunu gören eşi de onun yanına girmekten imtina ederdi. O halde 19. yüzyıl İngiliz kadını, "Şarklı" muadilini, peçesinin ardına gizlenip seks peşinde koşabildiği için değil, terliklerinin ardına gizlenip seksten paçayı kurtarabildiği için daha özgür addetmiştir.

Batı'nın harem algısının bazı motiflerini kısaca anlattıktan sonra Schick harem kurumunun gerçekliğini irdeledi. Tarihî ve coğrafî eksenlerde gösterdiği farklılıklar dolayısıyla "harem nedir?" sorusuna tek bir cevap verilemeyeceğini belirtti, bu kurumun özünü teleolojik bir yaklaşımla keşfetmeye çalışanları eleştirdi. "Harem" sözcüğünün hem hane halkının kadın üyelerini, hem de hanenin onlara tahsis edilmiş olan bölümünü ifade etmesinin, yani tek bir kelimenin hem bir mekâna, hem de bir insan kategorisine işaret etmesinin alışılmadık bir uygulama olduğuna dikkat çeken Schick, bunun harem mekânın toplumsal inşası ve toplumsal cinsiyetle ilintisi bağlamında nasıl bakılması gerektiğine dair bazı ipuçları verdiğini söyledi.

Daha sonra "harem" kelimesinin Arapça kökü olan ha-ra-mim'in tabu mefhumunu beraberinde getirdiğini, genellikle yasaklık, gayri meşruluk, saygı, kudsiyet, dokunulmazlık gibi kavramlara işaret ettiğini anlatan Schick, aynı kökten türetilmiş olan bazı başka kelimelerden de söz etti. Bunlardan hurma (hürmet), mübarek addedilip takdis edilen, kişinin şereflendirmeyi ve korumayı görev bildiği bir şey ve bu arada bir erkeğin zevceleri ve ailesi anlamına gelir. Yine aynı kökten türetilmiş olan harîm ise bir evin veya mülkün, meşru sahibi dışındakilerin kullanması yasak olan kısımlarına işaret eder. Bazı



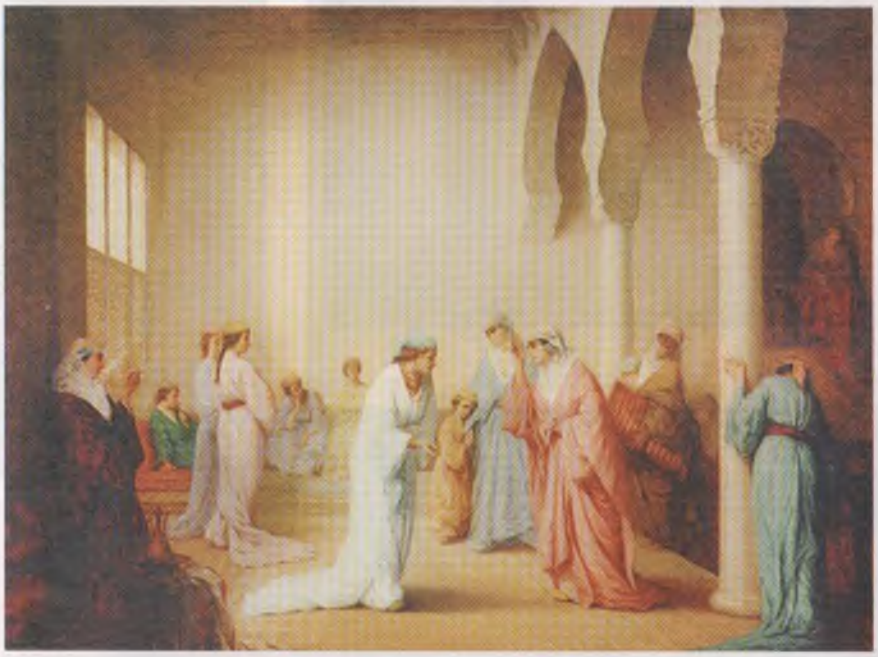
Frederick Goodall'ın (1822-1904) A New Light in the Harem (Haremde Yeni Bir Nurtopu) başlıklı ünlü tablosu.

National Museums Liverpool [The Walker].

klâsik Arapça sözlükleri kuyu örneğini verir, bazıları ise bu kelimeyi özgül olarak "evin, kişinin içine girdiği ve ardından kapıyı kapattığı bölümü" olarak tanımlar. Schick'e göre kadınların yaşadıkları dairelerin harem olarak bilinе gelmesi, evin özel bölümlerinin bu şekilde tarif edilmesine dayanmaktadır.

Bu durumda ha-ra-mim kökü, Arapça konuşanlara, şu veya bu şekilde her toplumda var olan iç-dış ikiliğini tanımlamaya yarayacak bir eksen sağlamış, mimaride harem, yakın ailenin dışında kalan misafirlerin katıldığı toplumsal faaliyetlerin cereyan ettiği avlu yahut iç bahçenin karşıtı addedilmiştir. Bu karşıtlık Türkçede "harem" ve "selâmlık", Farsça'da ise enderün ve birün diye adlandırılmıştır.

Öte yandan, bir iç-dış ikiliğinin var olmasıyla, bu ikiliğin üzerine bir toplumsal cinsiyet farklılığının bindirilmesinin ayrı şeyler olduğuna dikkat çeken Schick, Müslüman kadınların ikiye bölünmüş olan uzamın iç yarısına havale edilmesinin Kur'an-ı Kerim buyruğu olmadığını belirtti, haramim kökünden türetilmiş kelimelerin Kur'an'da tam



Henriette Browne'ın (1829-1901) The Arrival in the Harem at Constantinople (İstanbul'da Harem Ziyareti) başlıklı tablosu. (Özel koleksiyon.) Bu ressam şarkiyatçı kalıplarına taviz vermemesiyle tanınır.

83 kere geçtiğini, ancak bunların hiçbirinin kadınlar yahut kadınların ikamet ettiği yerler için kullanılmadığını anlattı. Bununla birlikte Azâb suresinin 53. ayetinde Peygamber'in eşleriyle halk arasına perde gerilmesi anlamında kullanılan hicâb kelimesinin, birbirine mahrem olmayan erkeklerle kadınların farklı mekânlara tahsis edilmesi gerektiği şeklinde yorumlandığını belirtti, mekânın cinsiyetlendirilmesine dayanan kaç-göç kurumunun, Peygamber'in vefatından sonra pekiştiği bilinmektedir; bunda ise gerek kadın konusundaki katı tutumuyla tanınan Hz. Ömer'in halifeliğinin, gerekse fetih yoluyla Arapların ilişkiye girdiği bazı başka halkların etkisi olmuştur.

Harem kurumunun özellikle Batı zihniyetinde çokeşlilikle ilişkilendirilmiş olmasının, bu kuruma dair imgelerin padişah haremlerine dayanmasından kaynaklandığını, örneğin tarihçi el-Mes'ûdî'nin Abbâsî halifesi el-Mütevekkil'in hareminde 4.000 cariye bulunduğunu ve halifenin yatağını bunların her biriyle paylaştığını yazdığını, ancak çokeşliliğin İslâm âleminde yaygın olmadığını belirten Schick, Alan Duben ile Cem Behar'ın araştırmalarına göre son dönem Osmanlı İstanbul'unda tüm evli Müslüman erkeklerin sadece yüzde 2,29'unun çokeşli olduğunu, bunların arasında ortalama zevce sayısının yalnızca 2,08 olduğunu kaydetti. Benzer başka araştırmaların da Kuzey

Afrika ve Güney Asya'da çokeşli hane oranının yüzde 5'i aşmadığını gösterdiğini, öte yandan Afrika'nın Sahra Çölü'nün hemen güneyinde kalan yörelerinde çokeşli hane oranının çok daha yüksek olduğunu, kimi zaman yüzde 40'ı geçtiğini, ancak o bölgelerde haremlere rastlanmadığını belirterek Sahra'nın güneyinde müşterek toprak mülkiyeti ile kadınların tarımsal uğraşlar üzerindeki hâkimiyetinin çokeşliliği yaygın kıldığına, ancak bu düzenin kadınların eve kapatılmasına elveriş olduğuna, buna karşın Avrasya ve Kuzey Afrika'da bireysel toprak mülkiyeti ile erkek-egemen tarla sürme faaliyetinin hâkimiyetinin kadınların eve kapatılmasını mümkün kılarken, aynı zamanda çokeşliliği cazip olmaktan çıkarttığına dikkat çekti.



Erotik yayınlarıyla tanınan Avusturyalı yayıncı C.W. Stern'in harem fantezilerinden biri.

Harem duvarlarının ardında kadınların iktisadi, siyasi, kültürel faaliyetlere katılabildiğini örnekleriyle anlatan Schick, bu nedenle Batı'da yaygın olan "özel/kamusal" ikiliğinin harem kurumuna tatbik edilemeyeceğini, uzamın bölünmüşlüğünün kadınların kamusal hayatın dışına itildiği anlamına gelmediğini belirtti. Bununla birlikte, kadınlarla erkeklerin yaşadığı paralel uzamların asla eşit olmadığının gözden kaçırılmaması gerektiğini hatırlattı.

Batı'nın harem algısını ve harem kurumunun dinsel/toplumsal gerçekliğini böylece gözden geçirdikten sonra Schick "asıl harem hangisi?" sorusuna yine mekânsallık bağlamında cevap vermeye koyuldu. Feminist coğrafyacıların, mekân ile toplumsal cinsiyetin karşılıklı belirleyiciliklerini vurguladığını, kadınlarla erkeklerin coğrafyayı deneyimleme biçimlerinde gözlemlenen farkların, cinsiyet farklılıklarının salt sonucu değil, ayrıca üreticisi de olduğunu öne sürdüklerini hatırlatarak harem kurumunun birçok Müslüman toplumunda cinsiyet farklılığı için mekânsal bir temel teşkil ettiğini belirtti, haremi bir şehvet odağı yahut bir mektep olarak tasavvur etmektense, onu her şeyden önce bir toplumsal cinsiyet inşa mahalli olarak görmenin daha yerinde olacağını öne sürdü.

Mekânın toplumu ayrıştırmadaki rolüne dair David Sibley'nin İngiltere'deki ırksal ve cinsel azınlıklar üzerindeki çalışmalarını örnek gösteren Schick, Sibley'nin "Mekânın rolünü kavrayabilmek için, mekânı iktidarın icrası ile ilişkisi bağlamında ele almak gerekir. Mekân iktidar demektir, zira mekân üzerinde denetim, dışlama yetkisi sağlar. Mekân, dışlama sorununun ayrılmaz bir parçasıdır." dediğini belirtti. Schick, bu yaklaşımın haremin Osmanlı toplumundaki asıl yerinin ne olduğunu gösterdiğini öne sürdü, nasıl toplum homojen değilse, sınıf, cinsiyet, ırk, cinsellik, nesil, etnisite, din ve daha pek çok etmen ekseninde bölümlere ayrılıp tabakalaşmışsa, mekân için de aynı durumun söz konusu olduğunu söyledi, feminist coğrafyacı Gillian Rose'un "eşitsiz toplumsal ilişkiler, mekânsal farklılaşma aracılığıyla hem ifade, hem de inşa edilirler."sözlerini hatırlattı.

Sonuç olarak Osmanlı hareminin, cariyelerin havuz kenarlarında yastıklar üstünde çırılçıplak uzandığı, paşaların yahut padişahların biteviye âlem yaptığı bir fuhuş yuvası olmadığını, ama cariyelerin yahut aile efradının sabahtan akşama kadar eğitim gördüğü bir akademik kurumdan da ibaret olmadığını, "asıl harem"in Osmanlı toplumunda toplumsal cinsiyetin üretildiği ve yeniden üretildiği bir mekân olduğunu savundu.



20. yüzyıl başlarına ait bir kartpostalda harem sahnesi.

SADBERK HANIM MÜZESİ KOLEKSİYONU'NDAN ANTİK ÇAĞ TERRAKOTTA FİGÜRİNLERİ

"KİLDEN SURETLER"

18 Kasım 2011–15 Nisan 2012 tarihleri arasında konusunu, Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu'nda yer alan Hellen ve Roma dönemlerine ait terrakotta (pişmiş toprak) figürinler oluşturduğu "Kilden Suretler" sergisi gerçekleşecektir.

Sergide, Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu'na ait 504 adet figürin arasından seçilen 182 adet esere yer verilmiştir.

Figürin adı verilen küçük boyutlu heykelciklerin üretimi, prehistorik dönemlere dayanmaktadır. İnsanoğlunun değer verip kutsal kabul ettiği varlıkları yansıtmak amacıyla üretilmeye başlanan figürinler, ait oldukları döneme ve bölgeye göre farklı malzemelerden yapılabilmektedir. Antik çağda sıklıkla tercih edilen terrakotta figürinlerin en erken örnekleri basit biçimde elde biçimlendirilmekte iken, zaman içerisinde gelişen yapım teknikleri ile kalıp yapımı seri üretime geçilmiştir. Serginin teması olan Hellen ve Roma dönemlerine ait terrakotta figürinler, gerek antik kaynakların aktarımlarından, gerekse arkeolojik kazılardan anlaşıldığı kadarıyla, çoğunlukla adak eşyası ve mezar hediyesi olarak kullanım görmüştür. Kutsal anlamlar taşıyan söz konusu figürinler arasında özellikle tanrı ve tanrıça heykelcikleri oldukça dikkat çekicidir. Bunun dışında, bebeğini emziren anneler, dikiş diken kadınlar gibi antik çağın gündelik yaşantısına dair çeşitli konuların konu edildiği figürinler de sergide görülebilir. Yapım teknikleri açısından terrakotta figürinler ile benzerlik taşıyan masklara, insan biçimli kaplara ve üzeri kabartma figür bezemeli pişmiş toprak mimari levhalara da sergide yer verilmiştir.

Hellen sanatının ilk evrelerinden Roma dönemine kadar kronolojik olarak örneklerini izleyebildiğimiz terrakotta eserler arasından seçilen 128 adet eser, sergi kataloğu olarak yayına hazırlanmıştır.







Horoz üzerinde oturan Eros
Roma Dönemi, MS 1. yüzyıl, Y 13.8 cm.

Oturan kadın figürini.
Klasik Dönem, MÖ 4. yüzyıl başı, Y 22 cm.

Fotoğraf
Bebekli kadın figürini
Roma Dönemi, MS 2. yüzyıl, Y 17.5 cm.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI ÇEVİRMENLERİNDEN VE *TOPLUMSAL TARİH* YAZARLARINDAN AYŞE BERKTAY TUTUKLANDI

BDP'de siyaset yapan, insan hakları ve demokrasi mücadelesine evrensel bir gözle bakan Ayşe Berktay 'KCK'li olduğu iddiasıyla, 5 Ekim 2011 tarihli ikinci dalga KCK operasyonları ile gözaltına alınmıştı.

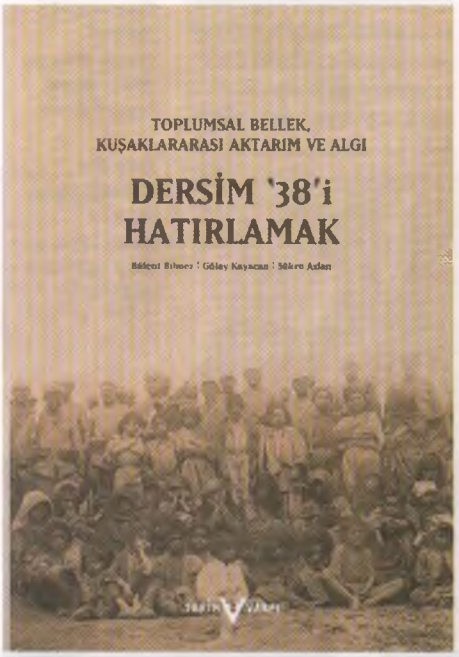
Ayşe Berktay şimdi Bakırköy Kadın Ceza Tutukevi'nde bulunuyor. Daha pek çok kişi de benzer gerekçelerle cezaevinde...

Ayşe Berktay ile aynı operasyonda gözaltına alınanlardan 14 kişinin BDP'li yönetici veya kurum başkanı olması dikkat çekiyor. Ayrıca Tutuklu Aileleri Derneği (TUAD) yöneticisi Lütfiye Gürbüz, Demokratik Toplum Kongresi (DTK) üyesi Hikmet Kaymaz ve yayıncı Ragıp Zarakolu'nun siyasetbilimci oğlu Cihan Deniz Zarakolu'nun isimleri de medyada yer aldı.



Ayşe Berktay, Sabahat Tuncel ile birlikte gazeteci Ahmet Şık ve Nedim Şener'in tutuklanmalarını protesto ediyor.

DERSİM '38'İ HATIRLAMAK KİTABI TANITILDI



Tarih Vakfı'nın Temmuz 2010-Haziran 2011 arasında Global Dialogue ve Finlandiya Büyükelçiliği'nin (Ankara) mali desteğiyle yürüttüğü "Belleklerdeki Dersim '38 Kuşaklararası Sözlü Tarih Projesi" kapsamında yayımlanan **Toplumsal Bellek, Kuşaklararası Aktarım ve Algı: Dersim '38'i Hatırlamak** *adlı kitap 17 Ekim 2011, Pazartesi günü, saat 11:00'de Cezayir Lokantası'nda düzenlenen basın toplantısıyla kamuoyuna tanıtıldı.*

GÜREL TÜZÜN

Resmi tarihte "Dersim İsyanı", sivil tarih araştırmalarında "Dersim Katliamı" olarak adlandırılan olayların farklı kuşakların anlatımlarından derlenerek, karşılaştırıldığı, Bülent Bilmez, Gülay Kayacan ve Şükrü Aslan tarafından kaleme alınan bu çalışmada temel olarak Dersim '38 algısı ve bu algının kuşaklararası aktarımı ele alınıyor.

Sözlü tarih alan araştırmasında Türkiye'nin 20 ilinin yanı sıra Basel, Berlin, Toronto ve Viyana'da farklı kuşaklardan, 125'i Dersim kökenli olmak üzere toplam 146 kişiyle yapılan görüşmelerden seçilen 81 kişinin anlatısına kitapta yer veriliyor. Kitabın birinci bölümünde kolektif travmalarda sözlü tarih yaklaşımının metodolojik olanakları ve olanaksızlıkları üzerine kapsamlı bir kuramsal tartışma ile 1937-38 Dersim olaylarının resmi raporlarda nasıl yer aldığını irdeleyen, tartışan bir tarihi arkaplan bulunuyor.

İkinci bölümde sözlü tarih alan araştırması ve bu araştırmadan elde edilen bulgular birbiriyle ilişkili 7 farklı tema altında tartışılıyor:

1. Dersim '38'in nasıl algılandığı ve tanımlandığı,
2. Sürgünde ve sonrasında yaşananlara ilişkin ayrıntılar,
3. Dersim '38 anlatılarında "ötekiler",
4. Toplumsal cinsiyet bağlamında Dersim '38,
5. Dersim '38'in kuşaklararası ve kuşaklaraşırı aktarımı, direnme ve başetme stratejileri,
6. Dersim '38 ile kimlik-aidiyet arasındaki ilişki ve diasporada Dersimli olmak ile Dersim '38 ilişkisi,
7. Dersim '38 üzerinden oluşan devlet algısı ve toplumsal yüzleşmeye dair öneriler.

Öne çıkan en çarpıcı bulgulardan biri, görüşülen kişilerin tamamına yakınının 1937-38'de Dersim'de yaşanan insanlık trajedisini 'katliam' olarak tanımlamasıdır. 'İsyan' iddiasının o dönemde siyasal iktidar tarafından yapılan insanlık dışı uygulamalara meşruluk sağlamak amacıyla kullanıldığı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı ayrı bayrak, ayrı devlet talebi olmayan bir toplumun 'isyan' bahanesiyle kitlesel olarak kırıldığı vurgulanmıştır.

Görüşmecilerin tamamının kitlesel kırımın yanı sıra kadın, erkek yaşlı ve çocuklardan oluşan binlerce insanın gene planlı bir biçimde, insani olmayan koşullarda batı illerine sürgün edildiğini ifade etmiş olmaları da dikkat çekicidir.

1937-38'deki askeri harekâtlar, askeri harekat öncesi hazırlıklar, katliam ve sonrasında yaşanan sürgün ile 1947'de Dersim'e dönüşe ilişkin ayrıntılar da, Dersim '38 tanığı birinci kuşak yaşlıların anlatımlarıyla bu bölümde yer alıyor. Sürgünde doğan ikinci kuşak ve 1980'li, 1990'lı yılların "olağanüstü hal" durumunu deneyimleyen üçüncü kuşaktan kadın ve erkeklerin kendilerini Dersimli, Tuncelili, Alevi ve Kırmanc/Zaza olarak tanımlarken, kimlik anlatılarında Dersim '38'i merkeze koymalarının



Gülay Kayacan, Şükrü Aslan, Bülent Bilmez ve Gürel Tüzün *Dersim '38'i Hatırlamak* kitabının basın toplantısı sırasında.

işaret ettiği toplumsal olgu; Dersim '38 toplumsal trajedisinin feminist bakış açısıyla irdelenmesine kapı açan örnekler; geçmişin kuşaklararasında aktarımını kolaylaştırıcı ve güçleştirici etkenler; dilin bellek kurulumundaki önemi; Dersim '38 travmasının ve daha sonra Tunceli'de girişilen askeri harekâtların devleti temsil eden kurum, kuruluş ve kişilere ilişkin güvensizlik algısı oluşturması ve bunun kuşaktan kuşağa aktarılması da bu bölümde tartışılan diğer önemli konular arasında.

Kitabın sonuç ve öneriler bölümünde, Türkiye'de, temelinde insan hakları ile kültürel hakların olduğu daha demokratik bir toplum için farklı kesimlerin hakikat ve adalet taleplerini de kapsayıcı bir hukuksal zeminin oluşmasına yönelik adımlara bir katkı olarak yakın geçmişin karanlık odalarından Dersim '38'in kapısını açan tarihi, psikolojik ve sosyolojik saptamalar ve öneriler bulunuyor. Geçmişin daha doğru değerlendirilebilmesi için konuyla ilgili arşivlerin bir an önce eksiksiz olarak kullanıma açılması ve akademik çevrelerce bu konunun daha fazla çalışılması gerektiği vurgulanıyor. Güncel siyasal düzlemde bu konunun siyasi rant aracı olarak kullanılmamasının altı çiziliyor. Geçmişle yüzleşmenin ancak genelleyici ve "ötekileştirici" mekanizmaların çözülmesiyle ve bunun da toplumun tüm katmanlarına nüfuz eden bir eşzamanlılıkla olabileceğine dikkat çekiliyor.

Kitabın arka kapağındaki cepte, kitabın ekleri olan 3 adet Dersim haritası bulunuyor. 1945'te Dersim'deki karayollarını, karakolları ve eğitim kurumlarını gösteren bu haritalar Dersim'in sürgünden dönüş öncesindeki yasaklı ve boşaltılmış bölgelerini de gösteriyor. Bu bakımdan okuyucuların bölgenin o dönemdeki koşullarını daha iyi anlayabilmelerine yardımcı oluyorlar.

Türkiye'de farklı etnik, dini kökenli kültürel ve toplumsal gruplar arasında karşılıklı anlayış ve hoşgörünün insan hakları ve demokratik yurttaşlık hakları temelinde geliştirilmesine büyük gereksinim vardır. *Dersim '38'i Hatırlamak* hem dayandığı alan araştırması hem de içerdiği bulgularla bu doğrultuda atılmış bir adımdır. Bu çalışma aynı zamanda, Türkiye'de gittikçe daha acil hale gelen "toplumun geçmişiyle yüzleşme" sorununun çözümüne bir katkı niteliğindedir. Toplumsal olarak yüzleşilmemiş, hesaplaşılmamış olayların, insan haklarına saygılı demokratik bir toplum olmanın önünde engel oluşturduğu unutulmamalıdır.

Toplumsal Tarih

Paneli

Cumhuriyet'in İlk On Yılı

Toplumsal Tarih TÜYAP Kitap Fuarı'na bir düzenlediği panel ile katılıyor. Mete Tunçay, Zafer Toprak, Cemil Koçak, Ahmet Kuyaş'ın katılacağı panelde konu "Cumhuryet'in İlk On Yılı".









Mete Tunçay, Zafer Toprak, Cemil Koçak, Ahmet Kuyaş.

Adres: TÜYAP Fuar ve Kongre Merkezi E-5 Karayolu Gürpınar Kavşağı Beylikdüzü Büyükçekmece, İstanbul

Tarih: 12 KASIM 2011 CUMARTESİ

INTEREXPO SALONU

16.30-17.30

Yol tarifi:

Fuar alanına metro ve metrobüs ile ulaşılabilmektedir. Ayrıca fuar süresince ulaşım için Bakırköy Deniz Otobüsleri İskelesi'nden, Avcılar Metrobüs durağından, Büyükçekmece'den, Fındıklı'dan ücretsiz servisler kullanılabilmektedir.

Detaylı bilgi için bkz.

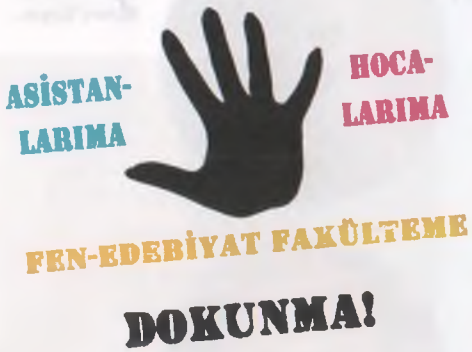
http://www.tuyap.com.tr/webpages/kitapfuari/index.php?main-etkinlik

KASIM 2011'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Seminer: "Osmanlı Denizleri: Akdeniz'den Hint Okyanusu'na"
18 Kasım Cuma 2011, saat 18:00'de, IFEA'da,
Ufuk Kocabaş (İstanbul Üniversitesi)
"Presentation of Yenikapı archaeological excavation"
Sunum dili İngilizcedir.
YENİ Seminer: "Tarihin ve kültürlerin beşiği Kapadokya"
21 Kasım Pazartesi 2011, saat 18:00'de, IFEA'da,
Giriş seansı Aude Aylin de Tapia, Anaïs Lamesa ve Lisa Deheurles-Montmayeur tarafından yapılacaktır.
Sunum dili Fransızcadır.
YENİ Seminer: "Osmanlı toplumunda yerel aidiyetin sınırları"
22 Kasım Salı 2011, saat 18:00'de, IFEA'da,
Işık Tamdoğan (IFEA)
"Seminere giriş: 18. yy İstanbul'unda yerel aidiyet"
Sunum dili Fransızcadır.
Seminer: "Fiziksel Antropoloji ve Arkeoloji: Yeni Yöntemler, Yeni Perspektifler"
23 Kasım Çarşamba 2011, saat 18:00'de, IFEA'da,
Handan Üstündağ (Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Eskişehir)
"Eski Anadolu Topluluklarında Anemi: Paleopatolojik Bir Yaklaşımda Genetik, Çevresel ve Kültürel Faktörlerin Değerlendirilmesi"
Sunum dili Türkçedir.
Seminer: "Tanzimat'tan bugüne Türkiye'yi yönetmek"
Anadolu Nekropolleri Dizisi
30 Kasım Çarşamba 2011, saat 16:00'da, IFEA'da,
Caroline Laforest (Bordeaux III Üniversitesi)
"Hierapolis"
Sunum dili İngilizcedir.
II. IFEA Arkeoloji Buluşmaları
14-15 Kasım 2011, Cezayir Salonu
"Tunç Çağından Roma Dönemine kadar, Anadolu'da Intramuros Gömütler: Âdetler, Kontekstler ve Etkiler"

AKADEMİ Mİ, TİCARETHANE Mİ?

BİLGİ ÜNİVERSİTESİ'NDE İŞTEN ÇIKARMA



İşten çıkarılan akademisyenlerin açtığı işe iade ve sendikal tazminat davası 10 Ekim günü Çağlayan Adliyesi'nde görüldü. İkinci duruşmanın 14 Kasım 2011 saat 14.00'te gerçekleşmesine karar verildi. 10 Ekim günü Çağlayan Adliyesi'nin önünde gerçekleştirilen basın açıklamasını akademik özgürlükten yana bir tutumla burada paylaşıyoruz.

Bilgi Üniversitesi, bir vakıf üniversitesi. Kâğıt üzerinde kâr amacı gütmemesi gereken bir eğitim kuruluşu. Parlak bir akademi olarak 1996 yılında yola çıktı. Ancak bugün itibariyle kâr amaçlı bir ticarethane olma yolunda hızla ilerliyor.

Evet, üniversite 1996 yılında ünlü 900'lü hatlardan kazanılan parayla Kuştepe'de kurulmuştu. Kısa zamanda ise özgün bir akademi deneyimine evrildi. Bilgi, Dolapdere kampüsünun ardından Enerji Bakanlığı'ndan uzun süreliğine kiralanan Silahtarağa Elektrik Santrali binasını üçüncü kampüsüne dönüştürmek için büyük bir projenin altına girdi. Plansızlık nedeniyle mali krize girdi.

Üniversitenin sahipleri 2005 yılında dünyanın ikinci büyük uluslararası kâr amaçlı üniversite şirketi olan Laureate Education Incorporatedıdan borç aldı. Kâr amaçlı işletilmesi yasak olan bu vakıf üniversitesinin, kâr amaçlı yabancı şirketle girdiği alış-veriş ilişkisi, seneler süren hukuki itilaflara yol açtı ve sonunda Laureate Şirketi Bilgi Üniversitesi'ni 2009 yılında tamamen yuttu.

Çalışanlarının emeği ve belleği ile senelerdir biriktirdiği 'akademi ve üniversite' vasıfları, şimdi teker teker ve bir 'işletmeci akademisyen' yeni yönetici elit eliyle dönüştürüyor. Bilgi artık, herhangi bir kâr amaçlı kurumun vasat ve anonim 'performans, vizyon, kâr, zarar, müşteri, vitrin, mükemmeliyet merkezi' gibi kavramlarıyla işliyor. Genç akademisyenleri on aylık idari sözleşmelerle güvencesizliğin şahikasında istihdam ediliyor. İç iletişimi sansüre uğruyor. Bunlara ses çıkaranlar ve eski güvenceli kadrolara sahip olan genç akademisyenler sudan bahanelerle Bilgiden atılıyor.

Oysaki Bilgi, büyük bir reklam ve umutla bir araya getirilen akademisyen birikimiyle, öğrenci-öğretim üyesi ilişkileri ve kampüs düzeniyle farklı bir kurumdu. Ancak kuruluşunun on beşinci yılında çalışanlarının kapı dışarı edilmesine yol açan ticari bir müessese haline dönüştürülürken, ifade özgürlüğü, bölümlerin özerkliği, genç biliminsanı yetiştirme misyonu gibi tüm akademik niteliklerinin altı oyuldu.

Vakıf kisvesinde işleyen Şirket, 'kâr getirmeyen' Türkçe, Felsefe, Bilgisayar Teorisi, Ekonomi Politik, Tarih gibi bölümleri ya kapattı ya da kadrosuz veya kontenjansız bıraktı. 'Müşteri memnuniyeti', öğrenci niteliği kavramının yerini aldı.

Bilgi çalışanları, akademiyi ve iş güvencelerini savunmak üzere 2009 senesinde sendikalaşmaya karar verdiler. Güvenlik görevlisinden öğretim üyesine kadar farklı mesleklerden çalışanlar örgütlenmeye başlamışlardı. Bu bir vakıf üniversitesinde gerçekleştirilen ilk sendikal örgütlenme deneyimidir.

Üniversite yönetimi bu anayasal hakka saygı duyduğunu söylese de pratikte yaptıklarıyla anti demokratik bir tutum sergiledi. Mail attı diye işten çıkarılan bir öğretim üyesini, işten çıkarılan üç işçi, daha sonra öğretim görevlisi Chris Stephenson hakkında açılan 12 Eylül döneminden kalma yönetmeliklere dayanarak açılan bir soruşturma izledi. Bilgi çalışanlarına idari amirler tarafından açık açık "Sendika mı, İş mi?" soruları soruldu. Yılgınlık göstermeyen ve birbirine ve anayasal haklarına sahip çıkan çalışanlar öğrencilerin de desteğiyle kampüs içinde birçok protesto gösterisi gerçekleştirdi. Son mezuniyet töreninde ise mezun olan öğrenciler Rektör konuşma yapmak üzere kürsüye çıktığında açtıkları pankart ve sürekli alkışlarla işten çıkarmaları protesto edip hocalarına yapılan baskıları kınadılar. Üniversite yönetimi bu tepkileri demokratik hak olarak gördüğünü ifade etse de yıl sonunda akademik personelden onlarcasını işten çıkarmaktan geri kalmadı.

Müstakbel YÖK Yasası ile kâr amaçlı şirketlerin 'üniversitecilik işine' yatırım yapabilmesinin önü açılacağa benziyor. Bu yüzden Türkiyeideki bu ilk İkâr amaçlı üniversite şirketinini nasıl bir üniversite yarattığını ve bilim insanları, üniversite çalışanları ve öğrencileri için nasıl yaşam koşulları sağladığını dikkatlice takip etmek gerekiyor.

Türkiye'de vakıf üniversitesinde sendikal örgütlülük açısından bir ilk olan Bilgi Üniversitesi örgütlenmesi, işe iade ve sendikal tazminat davasıyla da bir ilk olacak. Dava açan Beril Sönmez, Fırat Kaya, Aslı Odman, Gökçe Öcal, Göktürk Uyan, Hale Akay, Reyda Ergun, Oya Cesur Demir, Bahar Fırat arkadaşlarımızla dayanışma içindeyiz. Bilgi Üniversitesi çalışanı akademisyen arkadaşlarımızın haklı davalarında yanlarındayız. Atılan akademisyenler geri alınsın! (10.10.2011)



Murat Belge, Nazan Aksoy, Erol Katırcıoğlu, Murat Paker Sendika Akademesi'nin açık hava dersleri esnasında. Belge, sendika-akademi ilişkisini anlatıyor.

İŞTEKAZAN'LA MALİYETLERİNİZİ AZALTIN, BAŞARIYI YAKALAYIN.

Google	İPRAGAZ	LOGO	MİGROS	PO
444 21 07	444 47 72	444 56 46	444 10 44	0 212 329 17 00
100 TL'lik Adwords kuponu alana 200 TL hediye +1.000 TopluSMS hediye.	12 kg.'lık tüp sadece 54,90 TL 444 47 72'i arayarak en yakın bayiyi öğrenerek indirimden yararlanabilirsiniz.	Go-Plus %25 indirim.	%50'ye varan indirim.	Petrol Ofisi'nden % 8'e varan akaryakıt indirimleri.
SFR26 • ✉ • 2222	SFR69 • ✉ • 2222	SFR28 • ✉ • 2222	SFR22 • ✉ • 2222	SFR20 • ✉ • 2222

Setur	SIXT	Ticket Restaurant	TURKUVAZ DERGİ	yurtiçikargo
0 212 368 68 98	444 00 78	444 22 66	0 216 554 66 26	444 99 99
Yurtiçi ve yurtdışı turlarda %10, seçili otellerde %20 İndirim.	Günlük araç kiralamada %30 İndirim.	200 TL'lik hediye kuponu.	1 dergi sizden 1 dergi bizden.	%25 indirim.
SFR72 • ✉ • 2222	SFR71 • ✉ • 2222	SFR42 • ✉ • 2222	SFR70 • ✉ • 2222	SFR35 • ✉ • 2222

Kampanyalar hakkında ayrıntılı bilgi almak için
444 0 532'yi arayabilirsiniz.

İŞİNİZE TURKCELL GÜCÜ

TURKCELL

turkcell.com.tr/kurumsal

1 2010 tarihinden itibaren ulaştığı maksimum toplam hat sayısının %50'sinden fazlasına ait ödenmemiş borcu bulunmayan ve/veya %50'sinden fazla hattını başka operatöre geçirmemiş şirketler programdan yararlanabilir. Bu ar sahibi şirketler, en geç 6 ayın içinde program kapsamından çıktıkları sonrası, ihtiyaçları olduğunda ödeyeceklerini ve/veya hatlarını tekrar Turkcell'e taşıyan şirket unvanına aynı adette yeni Turkcell hattı alan Turkcell'li şirketler, en geç 6 ayın içinde programdan çıktıkları tarihten itibaren hatlarının programdan çıktıkları tarihteki adetini geçmemek üzere indirimlerden yararlanmaya devam edebilirler. Kampanya kapsamında 2222'ye gönderdiğiniz şifre talep SMS'leri 1 SMS olarak ücretlendirilir. İşteKazan Programından 1 Mart 2010'dan itibaren hatlarının ödenen faturasını geri-mot etmiş veya %50'sinden fazlasının borcunu ödememiş şirketlerin kurumsal hat kullanıcıları şirketlerinin aynı adette hat ünvanı veya borçlarını ödemesinden 6 ayın sonra kampanyadan yararlanabilecektir.

ANGELİAFOROS ÇOCUKLAR İÇİN VE
OSMANLI DEVLETİ'NDE YAYINLANAN DİĞER ÇOCUK GAZETELERİ:

MODERN ÇOCUKLUK SÖYLEMİNİN OLUŞUMU

YUSUF ZİYA KARABIÇAK

19. yüzyıl, çocuk yaşamında ve çocuklara yaklaşımda büyük değişimleri beraberinde getirdi. Özellikle 'orta sınıf' diyebileceğimiz kültürde, çocuklar eskiden olduğundan daha farklı görülmeye başlanmıştı. Artık günahsız masumlar olarak; itaat, ahlaklılık gibi 'orta sınıf' değerleri ile yetiştiriliyorlar, gelecekleri için eğitim çocukluğun olmazsa olmaz bir parçası olarak görülüyordu. Bu eğitim için, okul gibi kurumların yanında çocuk edebiyatı olarak adlandırılacak bir literatür de yavaş yavaş oluşuyordu... Bu makalede 1870'lerde yayınlanan Angeliaforos Çocuklar İçin *dergisini ele alacağız.*



Angeliaforos Çocuklar İçin dergisinin ilk sayısı, Ocak 1872.

PROTESTAN MİSYONERLER VE KARAMANLICA YAYINLAR

Her ne kadar Osmanlı'daki misyonerlik faaliyetleri Protestan misyonerler tarafından başlatılmamışsa da, 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerlerin önemli bir kısmını Protestan misyonerler oluşturuyordu. 19. yüzyılda Anadolu topraklarında yaşayan Ermeni ve Rum topluluklar üzerinde çalışan en önemli Protestan misyoner grubu ise Amerikan Bord (orijinal ismiyle *American Board of Commissioners for Foreign Missions*, kısaca ABCFM) isimli topluluktu. ABCFM, 1810'da Amerika Birleşik Devletleri'nde pek çok hayır kurumu ve misyoner topluluğunun kurulmasını sağlayan *Second Great Awakening* (İkinci Büyük Uyanış) olarak adlandırılan dini uyanış hareketleri sırasında doğdu.[1] Doğu Akdeniz'de, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin başlaması ise 1820 yılında oldu.[2] İlk Amerikan misyonerler, Pliny Fisk ve Levi Parsons İzmir'e 1820'de geldiler.[3]

"Amerikan misyonerler, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan toplulukların ancak 'modern' bir eğitimden geçtikten sonra zihinsel ve ruhsal olarak dini misyonlarına açık hale gelebileceklerine inandıklarından kendilerini eğitim alanına girmek zorunda hissettiler."[4] Yayıncılık biraz da bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren misyonerlerin en temel hareket alanlarından biri oldu. Bu durum ABCFM'nin düzenlemelerinde de görülebiliyor: "Bord'un hedefi vaizler, dini kitapları okutucu kimseler, okul yöneticileri ve "yayınlar" yoluyla İncil'i Hıristiyanlaştırılmamış milletler ve topluluklar arasında yaymaktır."[5] 1822'de Malta'da kurulan matbaa, yoğun bir faaliyet döneminden sonra 1833'te İzmir'e taşınacak, daha sonra 1852'de İstanbul'da yayınlarını sürdürecekti. Misyoner matbaası bütün bu dönem boyunca William G. Schauffler'ın deyimiyle "düşmanın hiçbir zaman susturamayacağı tek batarya" olacaktı.[6]

Misyonerlerin bu faaliyetleri temelde Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyan -ya da misyonerlerin deyimiyle sözde Hıristiyan- topluluklara yönelikti. Bir Müslüman'ın din değiştirmesi hem din değiştiren kişi, hem de misyoner için ölümle sonuçlanacağından[7] Protestan misyonerler Müslümanları birincil hedef olarak görmemişlerdi. Doğu Hıristiyanlarının misyonerlerin anladığı şekliyle Hıristiyanlığı yaşamaları, misyonerler tarafından Müslümanların din değiştirmesi için ön koşul olarak görülüyordu. "Gerçek Hıristiyanlık Doğu

kiliseleri tarafından temsil edilmediği sürece Muhammedilerin din değiştirmesini ümit edemeyiz."[8] Amerikan Bord misyonerleri başlarda temel hedef olarak Rum toplumunu görseler de, daha sonraki yıllarda bir değişime giderek Ermenileri hedef kitleleri olarak ön plana çıkardılar. Bunun sebebi, Rumlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinin bekledikleri sonucu doğurmaması ve 1840'lı yıllarda bazı misyonerlerin Anadolu içlerine yaptıkları gezilerde edindikleri bilgilere dayanarak Ermenilerin Protestan mesajına daha yatkın olduklarına inanmalarıydı.[9] Bu dönemde Rumlara yönelik yayınlar kesilmemiş, 1870 yılında ABCFM'nin faaliyetlerini Anadolu'yla kısıtlamaya karar vermesi ile birlikte bu topluluğa ayrılabilecek enerji tekrar artmıştı.

Sınıfı kültürel bir yapı olarak gören ve orta sınıf ahlakını kültürel pratiklerde arayan çalışmalar buradaki amacımız için özel bir öneme sahip. John Smail'in Halifax örneğinde bahsettiği özel/kamusal alan ayrımı, aile ve kadınlar için olduğu kadar çocuklar için de büyük değişimleri beraberinde getirdi.

ABCFM misyonerlerinin hedef kitlesi arasındaki Ortodoksların bir kısmını da Ortodoks Karamanlı toplumu oluşturuyordu. Anadolu topraklarında yaşayan Karamanlılar, Türkçe konuşan ve Türkçeyi Yunan harfleriyle yazan bir topluluk olarak en başından itibaren Amerikan misyonerlerinin ulaşmaya çalıştığı topluluklardan olmuştur. Misyoner matbaası daha Malta'dayken Karamanlıca yayınlar yapıyordu.[10] "İzmir'de 1840 ve 1853 arasında ABCFM misyonerleri Kutsal Kitap'ın 55.000 Karamanlıca kopyasını basmıştı."[11] Evangelia Balta'nın verdiği sayılara göre 1861-1870 yılları arasında 8 Karamanlıca yayın çıkaran misyonerler, 1871-1880 yılları arasında bu sayıyı 34'e çıkarmışlardı.[12] Bu artışın sebebi yukarıda belirttiğim, ABCFM'nin 1870 yılında aldığı kararı gibi gözüküyor. Yine Evangelia Balta'nın belirttiği üzere, ABCFM faaliyet gösterdiği dönem boyunca Karamanlıca dinî yayınların bir numaralı yayıncısıydı.[13]

1870 sonrası gelen canlanma ile beraber, 1872 yılında ABCFM Karamanlı çocuklarına yönelik bir çocuk gazetesi çıkarmaya başladı. *Angeliaforos* isimli bir derginin çocuklar için çıkan aylık versiyonu olan *Angeliaforos Çocuklar İçin*[14] (bundan sonra *A.Ç.İ.*) Amerikan misyonerlerinin çıkardığı ilk çocuk dergisi değildir. Bundan önce 1855 yılında *Avedaper* isimli Ermeni Türkçesi benzer bir çocuk gazetesi yine ABCFM tarafından yayınlanmaya başlamıştır. Bu iki yayını çıkaran misyonerlerin amacı, bu toplulukların çocuklarını "aydınlatmaktan" ziyade, bekleneceği üzere, onlar arasında Protestanlığı yayabilmekti. Bu en nihayetinde Amerikan Bord'un okyanus ötesi teşebbüslerinin amacıydı: "Bütün misyonların ve bütün misyonerlerin en temel hedefi özgürleştirmek, eğitmek, aydınlatmak ya da terbiye etmek değil, din değiştirtmek olmalıdır."[15] Bu noktada misyonerlerin, çocukları da hedef olarak gördüklerini not etmeliyiz.

Yazı boyunca göreceğimiz üzere bu yaklaşım, çocuklara ve çocukluğa bakıştaki daha genel bir değişimin izlerini barındırıyordu. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişmeye başlayan bu anlayış, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı dini toplulukları arasında da görülmeye başlanıyordu. "Modern orta sınıf çocukluk söylemi" diyeceğim bu yaklaşım Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan diğer dini ve etnik gruplar tarafından paylaşıldığı görülebilen bir yaklaşımdı. Türkçe konuşan Ermeniler için çıkarılan *Avedaper* örneğini gördük, ilk Osmanlıca çocuk gazetesi *Mümeyyiz* ise *A.Ç.İ.*'den birkaç sene önce 1869 yılında çıkarılmaya başlıyor. Bu bize, en azından, Osmanlı Devleti



Mümeyyiz gazetesinin ilk sayısı, 15 Ekim 1869.

içerisinde yaşayan farklı topluluklar arasında 19. yüzyılın ikinci yarısında çocuklara yönelik edebiyat için bir pazar oluşmaya başladığını gösterir. Hemen belirtmeliyim ki misyonerleri Batı'da oluşan modern bir anlayışın taşıyıcıları ve yayıcıları olarak, Osmanlı topluluklarını da bu anlayışın pasif alıcıları olarak görmememiz gerekir. *A.Ç.İ.*'nin para ile satılıyor olması bile Karamanlılarını belli bir tercihle hareket ettiklerini gösterir.

A.Ç.İ.'nin aksine Osmanlıca çocuk gazeteleri için kesin bir yerli teşebbüsten bahsedebiliriz. Çocuk gazeteleri, devletin eğitim sistemine bağlı olarak yayınlanıyorlardı. Resmi makamlar tarafından ya da okul yönetimleri tarafından yayınlanmıyorlarsa da "genelde varlıklarını okulda olanlar üzerinden meşrulaştırıyorlardı." Örneğin 23 Aralık 1881'de iki haftada bir yayınlanmaya başlanan ve yayın hayatı 18 sayı süren "*Çocuklara Kıraat*, yayınlanması yönündeki önerinin "hocalarınızdan biri" tarafından yapıldığını söylüyor ve çocukları tatillerinde okul programlarındaki derslerle alakalı bulma-

calar ve problemlerle meşgul etme sözü veriyor."[16] Gazetelerden bazıları yayınlarını tamamen çocuklara okullarındaki derslerinde yardımcı olmaya adamışlardı.[17] II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Müslümanları, imparatorluğun diğer tebaasının aksine "imparatorluğun gençliğinin ahlaki değerlerini yerli değerlere -yani İslami değerlere- vurgu yaparak yükseltecek"[18] bir eğitim sistemine sahiplerdi. Bu sebeple, çocuk gazeteleri *A.Ç.İ.*'den farklı olarak mevcut olan bu sistemin üzerinde ve yanında çalışıyorlardı.

Bu yazı için *A. Ç. İ.* dergisinin 1872-1880 ve 1886-1896 yılları arasında çıkan sayılarını inceledim. Osmanlıca çocuk gazetelerinden ise, 15 Ekim 1869'da haftalık olarak çıkarılmaya başlanan ve yayın hayatı 1869-1870 yılları arasında 49 sayı süren *Mümeyyiz;* 1 Nisan 1881'de çıkarılmaya başlanan ve 5 Ekim 1882'ye kadar toplamda 12 sayı çıkabilen *Çocuklara Arkadaş*; 4 Haziran 1875'te *Sadakat* isimli bir gazetenin devamı olarak çıkmaya başlayan ve aynı yıl içerisinde 16 sayı devam eden *Etfal;* son olarak da 22 Ekim 1880'de yayın hayatına başlayan toplamda 40 sayı çıkan *Bahçe* isimli gazetelerden yararlandım. Bunların yanında inceleyemediğim gazeteler hakkında bilgi sahibi olabilmek adına Cüneyd Okay'ın *Eski Harfli Çocuk Dergileri* isimli bibliyografya çalışmasını ve Mehmet İnanç Özemekçi'nin Osmanlıca çocuk gazeteleri üzerine yazdığı yayınlanmamış yüksek lisans tezini kullandım.[19]

ÇOCUK EDEBİYATI VE ÇOCUK GAZETELERİ

Çocukların yetiştirilmesi ile ilgilenmek ve çocuklar hakkında yetişkinlere yönelik eğitici yazılar yazmak modern buluşlar değildir. Plato çocuklarla ilgilenmiştir, Tacitus *Germania*'sında Germenlerin çocuk yetiştirme şekilleri hakkında bir bölüm yazmıştır. 11. yüzyıl İslam dünyası çocuk yetiştirme ile ilgili pek çok eser ortaya çıkarmıştır, Gazali'nin *Eyyühel Veled*'i 12. yüzyılın sonlarında yazılmıştır; Augustine'in *İtiraflar*'ından beri Hıristiyan dünyası da çocuklar hakkında tartışmalarla doludur; hümanizm ve Erasmus ile beraber çocukluk ve çocuk yetiştirmek üzerine tartışmalar canlanmıştır. Fakat bütün bu yazılanlar çocuklara değil, yetişkinlere hitap ediyor. 18. yüzyılla beraber çocuklar "gerçekten, didaktik edebiyatta bir ses sahibi olmuşlardı, fakat bu aşina olmadıkları ve kendilerinin olarak kabul edemedikleri bir sesti."[20] Çocuklara özel kılınmış bir edebiyat ancak 19. yüzyılda gelişti çünkü "özel bir çocuk edebiyatının gelişebilmesi için, çocukluğun bağımsız bir varlık dönemi olarak görülebilmesi gerekiyordu."[21] Bugün bildiğimiz haliyle, bir çocukluk anlayışı ancak 19. yüzyılda ortaya çıktı, çünkü çocukluk ancak 19. yüzyılda yetişkinlikten tamamen bağımsız ve kendi kurumlarına sahip bir dönem olarak görülmeye başlandı.

Yeni oluşan çocuk edebiyatının temel bileşenlerinden birisi çocuklar için yazılan her şeyin onların anlayabileceği bir dille sunulması gerektiği fikriydi. *A.Ç.İ.* ilk sayılarından birisinde *Muharrirlere Nasihat* başlıklı bir bölümde bu fikri dile getiriyor: "Efkâr en kısa yolda ifade olunsun" ve "yüksek lisan kullanılmayarak altı yaşında bir çocukla söyleşildiği gibi yazılsın."[22] Aynı kaygıyı Osmanlıca *Mümeyyiz* gazetesinde de görebiliriz: "maksudumuz... büyüklerimizin telifatlarında gördüğümüz bahisleri çocukların anlayabileceği ibarelerle yazmaktır."[23] Çocuklar, kendilerine has ihtiyaçlarıyla ve anlam dünyalarıyla yetişkinlerden farklı olarak görülüyorlardı, bu yüzden onlara has bir dilin kullanılması da bir gerekliliktir.

A.Ç.İ.'nin en temel özelliklerinden birisi muhtemelen resimleriydi. Her sayıdaki dört sayfanın neredeyse ikisi yayınlanan yazılarla alakalı ilgi çekici resimlerle dolu. Bu *Mümeyyiz*'de görülmeyen bir özellik, yine de *Mümeyyiz* her sayısını farklı renkte bir kâğıda basarak çekici olmaya çalışmış. Resimler Osmanlıca çocuk gazetelerine daha geç geliyor. 9 Kasım 1876'da yayınlanmaya başlayan *Arkadaş* gazetesinde resimler ilk defa kullanılmaya başlıyor.[24] Resimlerin çocuklar için çekiciliği 18. yüzyılın



19. yüzyılda Anadolu topraklarında yaşayan Ermeni ve Rum topluluklar üzerinde çalışan en önemli Protestan misyoner grubu American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın grup fotoğrafı.

1901 Library of Congress Prints and Photographs Division Washington.







Çocuk Duygusu
6 Haziran 1329
(19 Haziran
1913).

Etfal ilk sayı,
23 Mayıs 1291
(4 Haziran 1875).

Çocuklara
Arkadaş'ın
ilk sayısı,
1 Nisan 1881.

sonlarında keşfedilmişti ve kısa süre içerisinde resimler çocuk edebiyatının en temel parçası ve "normal" edebiyattan ayrım noktası oldular. Resimler çocukların dikkatini sayfalara çekmek ve orada tutmak için gerekiyorlardı. Sayfalar, çocukları kazanabilmek için onlara haz vermek zorundaydı.[25]

A.Ç.İ.'de karşımıza çıkan değişik meseleleri ve Osmanlıca çocuk yayınlarındaki paralellerini incelemeden önce gazetenin içeriği ve yayıncılarının amaçlarını incelemek yerinde olacaktır. Dergi, her ne kadar dini amaçlarla çıkarılıyor olsa da, daha dünyevi bilgileri içermekten geri durmuyor. Genel olarak misyonerler, yayınlarında dünyevi içeriğe de yer veriyorlardı çünkü okuyucuları böyle şeylere daha fazla ilgi duyuyorlardı. Örneğin, yetişkinler için çıkarılan *Angeliaforos*, "her sayının iki sayfasında dini ve işe yarar makaleler ile dini haberleri; bir sayfasında yerli rahiplerin ve kardeşlerin haberlerini, kolejlerin, okulların, barınakların yıllık raporlarını, cemiyet toplantılarını; bir sayfasında da tamamen güncel siyasi haberleri" yayınlıyordu.[26] *A.Ç.İ.* de içerik olarak yetişkinler için çıkarılan versiyonuyla benzerlikler taşıyor. Siyasi olaylar ve misyoner kurumlarından haberler yerine, okuması ilginç ve eğlenceli olabilecek parçalara yer veriliyor. Değişik sayılarda Ranke[27] ve Shakespeare[28] gibi ünlü insanların, Martin Luther[29] gibi Protestan önderlerin biyografilerine; Avrupa devletlerinin dünyanın değişik yerlerindeki kolonileri hakkında bilgilere;[30] değişik hayvanlar hakkında yazılara[31] rastlanıyor. Bu formatı Osmanlıca çocuk gazeteleri de paylaşıyor. Örneğin, 14 Haziran 1881 tarihinde yayınlanan *Çocuklara Arkadaş*'ın sayılarında imparatorluk topraklarındaki camilerin yanında, Aşantiler gibi yerli halklar hakkında yazılara da yer veriyordu.[32]

Her ne kadar önemli bir yer işgal etse de, seküler bilgi kısmını abartmamalıyız. Yukarıda belirttiğim gibi, *A.Ç.İ.*'deki içeriğin önemli bir kısmı diniydi. Ahlaki meselelerle ilgili yazıların yanında İsa aşkını anlatan yazılar da vardı. Gazetenin isminin altında İncil'den ilk sayılarda "Çocukları bana gelmeye bırakınız" daha sonraki sayılarda ise "Bırakınız, çocuklar bana gelsinler" şeklinde çevrilen bir ayet yer alıyordu.[33] Bunun yanında bütünüyle İncil'e ayrılan parçalar da bulunuyor.[34] İncil, Protestanlar için merkezi bir öneme sahip olduğundan, misyonların en önemli hedefi İncil'in sesinin çalıştıkları yerlerdeki insanlara ulaşmasıydı. 1839 yılında Amerikan Bord'un Danışma Kurulu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki görevi için ayrılmakta olan Cyrus Hamlin'e şöyle sesleniyor: "Doğu Kiliselerine yönelik misyonlarımızın birinci hedefi onlar arasında İncil'in bilgisini ve ruhunu tekrar hayata geçirmektir."[35] Bu konuda çocuklar istisna olarak görülmüyorlardı. Diğer bir açıdan bakarsak çocuklar için yapılan yayınlarda dini olanın öne çıkarılması normal görünüyor. "Bütün geleneksel toplumlarda çocuğa verilen ilk eğitim dinidir."[36] Bu yaklaşım Müslüman Osmanlıların "terbiye" vurgusunda da görülebilir. İlk Osmanlıca çocuk gazetesi *Mümeyyiz*'in başlık yazısında bu yaklaşım açıkça belli oluyor: "Terbiye ve menâfi-i etfale müteallik âsâr meccânen basılır." *Mümeyyiz*'in her sayısının önemli bir bölümü de çocuklara yönelik nasihatlerden oluşuyor.

Yazımın geri kalanında modern çocukluk söyleminin nasıl oluştuğunu ve hangi bileşenleri barındırdığını inceleyip, *A.Ç.İ.* dergisini bu dönemde çıkan Osmanlıca çocuk gazeteleri ile karşılaştırarak Osmanlı topluluklarında benzer bir gelişimin izine düşmeye çalışacağım.

MODERN ORTA SINIF ÇOCUKLUK ANLAYIŞI

Çok yakın zamanlara kadar, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumları dışında neredeyse bütün toplumlar için 19. yüzyıldaki ekonomik ya da toplumsal değişmeler, "Batılılaşma" ya da "modernleşme" ekseninde inceleniyordu. Bu tarz bir inceleme, İngiltere ya da Fransa'da çıkan -genelde de her ikisinde birden neredeyse eş zamanlı çıktığı düşünülen- sosyal değişimlerin "orta sınıf" ya da "burjuva" olarak adlandırılan bir sosyal sınıf tarafından sonuca ulaştırıldığını verili kabul ederek diğer toplumlardaki değişimleri bu model üzerinden değerlendirmeye çalışıyordu. Uzun süre Osmanlı toplumu gibi 'Batı-dışı'

kabul edilen toplumlarda 19. yüzyılda yaşanan değişimler açıklanmaya çalışılırken "genelde başarısızlıkla sonuçlanan bir burjuvazi arayışı"[37] temel rol oynadı.

Ancak 1970'lerden beri, özellikle Fransız post-Marksizminin etkileriyle 'sınıf' kavramı genel itibariyle tekrar düşünülmeye başlandı.[38] 'Orta sınıf' söz konusu olduğunda, ekonomiyi temel alan Marksist tanımlamalar yerlerini temel hatlarıyla iki gruba ayırabileceğimiz açıklamalara bıraktı. Bunlardan birincisi sınıfın, dil oyunları ile oluşturulan tahayyül edilmiş bir kategori olduğunu söylerken; diğeri sınıfın kültürel pratiklerle oluşturulduğunu iddia ediyordu.[39] Özellikle sınıfı kültürel bir yapı olarak gören çalışmalar "aile hayatı", "özel alan/kamusal alan ayrımı" ve bu yeni kültürde kadının yeri üzerine yoğunlaştılar.[40]

Sınıfı kültürel bir yapı olarak gören ve orta sınıf ahlakını kültürel pratiklerde arayan çalışmalar buradaki amacımız için özel bir öneme sahip. John Smail'in Halifax örneğinde bahsettiği özel/kamusal alan ayrımı, aile ve kadınlar için olduğu kadar çocuklar için de büyük değişimleri beraberinde getirdi. R. J. Morris'e göre, 19. yüzyıl İngiltere'sinde 'orta sınıf'ın devam ettirdiği "derneklere giden çocuklara her şeyden önce düzen ve terbiye öğretiliyordu."[41] 'Orta sınıf gençleri' "meslekten ziyade eğitim, dış görünüş ve ahlak terimleriyle tanımlanıyorlardı."[42] Çocuklara yönelik 'orta sınıf' pratikleri, en başta özel alanın ayrılmasını ve çocuklara düzen ve ahlak gibi 'orta sınıf' değerlerinin aşılanmasını içeriyordu. Bahsettiğimiz dönemde orta sınıf kültürü içerisinde çocuklara bakıştaki değişimleri ve çocukluğun nasıl algılandığı ve organize edildiğini inceleyerek; modern çocukluk anlayışı ve 'orta sınıf' değerleri arasındaki ilişkiyi, Osmanlı dini topluluklarında çocukluğun yaşadığı benzer değişimleri görebiliriz. Bunun için öncelikle, çocukluk üzerine çalışmaların ve modern çocukluk söyleminin nasıl geliştiğini kısaca inceleyelim.

Çocukluk üzerine çalışmalar Philippe Aries'in 1960'ta yayınladığı *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Regime* isimli çalışması ile başladı. Aries, çocuk ve çocukluk tarihi çalışmalarını başlatan bu kitabında çocukluk fikrinin erken modern döneme kadar var olmadığını iddia ediyor, farklı çocukluk yapılarının farklı sosyal ve kültürel ortamlarda çıktığını söylüyordu.[43] Aries'ten sonra bu konuda yapılan çalışmalar onun birinci iddiasını yalanlasa da, ikinci iddiasında ona katılıyorlardı.[44] Bu çalışmaların vardıkları ortak sonuç farklı dönemlerde çocuklara yönelik farklı söylemlerin bulunduğu ve modern çocukluk söyleminin özellikle 19. yüzyılda şekillenmeye başladığıydı.

Avrupa'da Hıristiyanlığın "ilk günah" anlayışı yüzyıllar boyunca çocuklara yönelik davranışların temelini oluşturdu. Her ne kadar Augustine gibi daha katı davranışları benimseyenlerin karşısına Pelagius gibi ilk günahı bile reddedecek düşünürler çıkmış olsa da, ilk günah anlayışı çocukluk üzerindeki Hıristiyan söyleminin temelini oluşturdu. Özellikle Protestan çocukları için çocukluk, içinde önemli ölçüde fiziksel cezayı barındıran bir dönemdi. Vaftizin ilk günahtan çocuğu temizlediği anlayışı Katolik çocuklar için önemli bir rahatlamayla sonuçlanıyordu, hâlbuki Protestanlar için böyle bir kolaylık söz konusu olmayacaktı. Çocuğun nefsini kötülüklere yönelten isteği bir şekilde kırılmalıydı. İncil'in de desteğiyle çocukları doğru yolda tutmak için dövmek çocuk yetiştirmede temel bir yer edindi: "Oğlundan değneği esirgeyen, onu sevmiyor demektir. Seven baba özenle terbiye eder"[45] ve "Akılsızlık çocuğun öz yapısındadır, değnekle terbiye edilirse akılsızlıktan uzaklaşır"[46] ayetleri bu davranış biçimini meşrulaştırıyordu.

Özellikle Protestan çocukları için çocukluk, içinde önemli ölçüde fiziksel cezayı barındıran bir dönemdi. Vaftizin ilk günahtan çocuğu temizlediği anlayışı Katolik çocuklar için önemli bir rahatlamayla sonuçlanıyordu, hâlbuki Protestanlar için böyle bir kolaylık söz konusu olmayacaktı. Çocuğun nefsini kötülüklere yönelten isteği bir şekilde kırılmalıydı.

Bu konuda Metodizmin kurucusu John Wesley'in annesi Susanna Wesley uç bir örnek teşkil ediyor. Susanna Wesley kendi çocuklarını yetiştirme biçimini şöyle tarif ediyor:

"Onlara bir yaşlarına bastıklarında (bazılarına bundan daha önce) sopadan korkmak ve sessizce ağlamak öğretildi, böylece başka türlü maruz kalacakları yanlışlarının bolca düzeltilmesi durumundan kurtuldular ve ağlayan çocukların iğrenç sesleri evde nadiren duyuldu, aile de aralarında bir çocuk yokmuşçasına sessizlik içerisinde yaşadı."[47] Bu örnek tabii ki, çocuk yetiştirme konusunda uç bir yerde duruyor. Yine de "şurası açık ki sert evanjelik yöntemler çocukların doğaları itibariyle yanlışa eğilimli olduğu varsayımı etrafında şekillenmişti."[48]

'Orta sınıf'ın yükselmeye başlamasıyla beraber tamamen tersi yönde bir çocukluk söylemi gelişmeye başladı. Çocukluk hakkındaki bu yeni fikirlerin aşina olduğumuz halini alması yüzyıllar sürdü. Öncelikle Locke'la

beraber çocuk iyi ya da kötü olmayan bir "boş levha (*tabula rasa*) haline geldi, daha sonra Rousseau ilk günah kavramını reddetti ve romantizmle beraber çocuk masum bir melek haline geldi. "Çocuklar orta sınıf edebiyatında sevgi dolu ve sevilmeyi hak eden harikulade varlıklar olarak tasvir ediliyorlardı."[49] Melek çocuk imajı, birkaç evanjelik mezhep dışında o kadar yaygın hale geldi ki "Hıristiyanlar, müstakbel Kardinal Neumann'ın 1830'da belirteceği gibi, bir çocuğun "Cennetin bütün dersleri ve düşünceleri üzerine işlenmiş olarak Tanrı'nın ellerinden yeni çıkmış" bir varlık olduğunu mutlulukla kabul etmeye başladılar."[50]

Meselenin Müslüman tarafında işler az da olsa daha farklı. Her şeyden önce İslam'da çocukları doğuştan hatalı yapan bir ilk günah anlayışı yok. Çocuklar masum ve İslam'ı kabul etmeye hazır doğuyorlar. Hadise göre "Her doğan, İslam fıtratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hıristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar."[51] Buna rağmen, İslam dünyasındaki çocukluk anlayışı Ortaçağ'dan itibaren benzer değişimlerden geçerek, 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda aynı melek çocuk imgesine ulaşıyor. 10. yüzyılın sonlarında ve 11. yüzyılın başlarında İslami edebiyatta çocuk imajı ağaçtan kesilen bir daldı. Nasıl ki ağaçtan kesilen dal özel ilgiye muhtaçtı, çocuklara da benzer şekilde özel ilgi gösterilmesi gerekiyordu.[52] Ortaçağ Müslüman toplumlarında hâkim olan anlayış çocukluğu "yetişkinlik salonuna ulaşan bir koridor" olarak görüyordu. "Bu dönem, bir zayıflık, ruhsal savunmasızlık, cehalet ve aklî idrak yokluğu, irade eksikliği ve ruhun düşük taraflarının kontrolü" ile tanımlanıyordu.[53] İbn Haldun, Erasmus'tan önce ama ona çok yakın bir zamanda aynen onun gibi öğrencilere karşı daha nazik bir yaklaşımı savunacaktı.[54] Yine de çocuklara karşı Müslüman yaklaşımlarında, çocukları doğruya yöneltmek için dayağın gerekliliği anlayışı hâkim oldu. Müslüman dünyada, çocuklar günahkâr doğmuyorlardı, ancak büyüyene kadar bir şeyleri eksikti: Zekâ gücü. Bu anlayış Avrupa'da da bazıları tarafından paylaşılıyordu: "Yaşamı sadece insanın zekâsı tarafından yönlendirildiği zamandan itibaren var saymak istiyorum, bu da yirmi yaşından önce olmuyor."[55]

Kısacası, "19. yüzyılın ortalarında çocukluk üzerine bir ideoloji 'orta sınıf' Avrupa'sı ve Kuzey Amerika'sında önemli bir güç haline gelmişti."[56] Osmanlı dini topluluklarının da bu yönde bir değişim gösterdiklerini söyleyebiliriz. Bu ideolojiyi oluşturan parçalar şunlardı: Çocuklar masum meleklerdir, gerçek hayatta karşılaşacakları şeyler için eğitilmeleri gerekir, bu eğitim neredeyse karantina altına alınmış bir dönem olan çocukluk içerisinde ve yetişkinlikle kesin çizgilerle ayrılmış yerlerde verilmelidir. Verilecek eğitim, Benjamin Fortna'nın 19. yüzyıl dünyasının tamamen farklı yerlerindeki devlet eğitim projelerindeki benzerliği açıklamak için kullandığı "dünya zamanı" ile bağlantılı olarak dünyanın pek çok farklı yerinde aynı şekilde öncelikle ahlaki ve dini olacaktı.[57] Bunun yanında okul önemli bir kurum haline gelecek, 'orta sınıf' etiğinin parçaları boy gösterecekti. Aile içindeki duygusal bağlar giderek daha önemli hale geldi, "batı imgeleminde uzun zamandır yeri olan çocuklar ve ebeveynler arasındaki sevgi, özellikle de anne ile çocuk arasındaki, seküler bir hal aldıkça daha da kuvvetlendi."[58] Bu yeni yaklaşım, *A.Ç.İ.* ve Osmanlıca çocuk gazetelerinde görüldüğü kadarıyla 19. yüzyıl Osmanlı topluluklarında gelişmeye başlamıştı.

ÇOCUK GAZETELERİNDE ÇOCUK İMAJI

A.Ç.İ.'de çocuklardan neredeyse her seferinde "masum" olarak bahsediliyor ve hiçbir yerde "ilk günah"a atıfta bulunulmuyor. "İlk günah" basitçe söylersek yok sayılmış: "Henüz fenalık bilmeyen "masumları" bize Allah gönderir."[59] Yıllar boyunca çocukların masumluğu tekrar tekrar gündeme getiriliyor. Çocukların masumlukları o kadar etkili ki, vahşi hayvanlar bile onlara zarar vermiyorlar, hatta onları koruyorlar.[60] Bir çocuğun gülüşü hatta orada bulunması bile insanları tamamen değiştirme gücüne sahip olarak tasvir ediliyor.[61] Hikâyelerden birinde kötülüğü ile ün salmış bir kadın mahkûm, hapishane müdürünün küçük çocuğunu görünce şöyle bağırıyor: "Bu ne masum çocuk! Suçsuz ve kabahatsiz olan budur değil mi?" Bu çocuğun etkisi bununla da kalmıyor: "Bu söz üzerine onlardan çoğu çocuğun latif yüzüne dikkatle baktılar ve müteessir oldular, bir haldeki onların yanaklarından gözyaşları inmekte idi."[62] *A.Ç.İ.*'de görülen çocuklar insanlara yaşama devam etme gücü de sağlayabiliyorlar. Bütün çocukları ölmüş olan bir yaşlı kadın sokakta kendisine şefkatle davranan birkaç çocuğa şöyle sesleniyor: "Ey çocuklar, ben ancak zavallı bir ihtiyare karıyım. Ben yaşayacak bir şeyim yok deyu zannediyor idim, fakat siz benim kalbime şu geçen on senede malik olmadığım bir ferahiyet bahşettiniz."[63] Parlamak da çocuklar hakkında konuşurken kullanılan kavramlardan birisi. Çocuklar, güneş olarak tasvir ediliyor, lekesiz kalplere sahip oldukları için onlardan bir görev olarak parlamaları ve huzur getirmeleri bekleniyor.[64]



American Collegiate Institute'ın Basmane'deki ana binasının önünde öğrenciler ve öğretmenler.

Özel Koleksiyonlar The American College of Greece, Aghia Paraskevi, Atina.

Osmanlıca gazeteler ise çocukları tanımlamak için *A.Ç.İ.*'deki

"masum"dan farklı kelimeler kullanıyorlar. Çocuklar etfal-i vatan[65] ya da mini mini ümitlerimiz[66]olarak tanımlanıyorlar. Müslümanlara yönelik çıkarılan gazeteler *A.Ç.İ.*'nin aksine imparatorluğun durumu ve geleceği ile daha çok ilgiliydiler. Bu sebeple vurguları ve çocuklardan bekledikleri genelde devletin bekası, Balkan Savaşları ile beraber de milletin bekası üzerinde oluyor.[67] Çocuklar, öncelikle devletin geleceği oldukları için bir öneme sahipler. Yine de, duygusal bağlar ve şirinlik üzerindeki vurgu kendini belli ediyor. Biraz geç de olsa "melek çocuk"a paralel bir anlayışı 6 Haziran 1913'te yayınlanmaya başlayan, sahibi Leon Lütfü isimli bir Ermeni olan *Çocuk Duygusu* ilk sayfasına koyduğu meleklerle beraber tasvir edilen şirin çocuk resimleri ile sergiliyor.[68]

ÇOCUK GAZETELERİNDE "BİÇİMLENME YILLARI" OLARAK ÇOCUKLUK

19. yüzyılda gelişen çocukluk söylemi "çocukluk tecrübelerinin yetişkin şahsiyetinde kesin tayin ediciler olduğuna olan inancı" barındırıyordu. "Biçimlenme yılları olarak adlandırılan bu yıllar, bir çeşit kişilik kalıbı olarak algılanıyordu."[69] Bu bakış açısı çocukluğu kaçırılması büyük hasara yol açacak bir dönem haline getiriyordu. Eğitim hikâyeye bu noktada dâhil oluyor: Ancak iyi bir eğitim iyi bir yetişkin meydana getirebilir. *A.Ç.İ.* bu noktaya parmak basan imalarla dolu. Temel fikir bu dönemde yanlış giden bir şeyi ileride düzeltmenin neredeyse imkânsız olacağıydı:

"Bir amel ekersen, bir âdet biçersin
Bir âdet ekersen, bir ahlak biçersin
Bir ahlak ekersen, bir kader biçersin"[69]

"Küçük dostlarım siz dahi küçük ağaçlar olup, her gün büyümektesiniz. Dikkatsiz ve itaatsiz iseniz, eğri büyüyeceksiniz ve büyüyüp adam olduğunuzda eğri yerlerinizi doğrultmanın vakti geçmiş olacak. Eğer çocukluğunuzda sevgili ve itaatli iseniz, büyüdüğünüzde iyi âdem olup, herkesten sevileceksiniz."[71]

Mümeyyiz de bu yaklaşımı paylaşıyor: "İnsanın ruhen ve cismen gözetilecek vakti çocukluk zamanıdır. Çünkü insan çocukluk zamanındaki gördüğü terbiye üzerine itidal ve kemal kesb eder."[72] Bu, "terbiye" mefhumunun Osmanlı çocuk yetiştirme biçimlerinde temel bir yer edinmesinin de sebebidir. İki gazetede de 'orta sınıf' kültürünün bir parçası olarak ahlak çok merkezi bir yer teşkil ediyordu.

ÇOCUK GAZETELERİNDE EĞİTİM PRATİKLERİ

Modern eğitim pratikleri şiddeti giderek daha fazla dışarıda bırakıyordu. "18. yüzyıldan önce doğmuş çocukların çok büyük bir kısmı bugünkü tabiriyle şiddete maruz kalmış çocuklardı."[73] 17. yüzyılda "neredeyse bütün sınıf resimleri öğretmeni bir eli sopalı gösteriyordu."[74] Modern 'orta sınıf' çocukluğunda ise şiddet giderek daha da azalıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında yayınlanan *A.Ç.İ.*'de yıllar boyunca şiddetin iyi sonuçlar doğurduğu sadece iki örnek göze çarpıyor. Bunlardan birisi "Bob" isimli üç sayı devam eden bir hikâye. Gerçekten haşarı bir çocuk olan Bob üçüncü bölümün sonunda Pazar Okulu öğretmeni tarafından dövülüyor. Sadece bu hikâyede dövmenin çocuğa yarar sağladığını görüyoruz.[75] Şiddet içeren diğer örnek ise bir annenin bir daha hırsızlık yapmaması için çocuğunun ellerini bağlaması.[76] Benzer bir gelişim Müslüman Osmanlı eğitim sisteminde de görülüyor. Medresenin eli sopalı erkek hoca figüründen, Cumhuriyet döneminin şefkatli kadın öğretmen tipine giden dönüşüm bu zamanlarda başlıyor. Yine de incelediğimiz dönemde şiddet için de yer var: "Bak yavrum, bu topaç haylaz derslerine çalışmaz çocuklara benzer, babaları da onları kırbaç ile çalıştırır."[77] Bu dönem, eğitim tarzındaki en temel değişim, şiddetin tamamen dışarıda bırakıldığı bir anlayışa doğru giden sürecin başlamasıydı. Fakat eski anlayışlar aniden bırakılmayacaktı.

Eğitimin en temel içeriği tabii ki dini ve ahlakiydi. *A.Ç.İ.*'de seküler olarak düşünülebilecek yazılardan çok daha fazla ahlaki ve dini yazı var.[78] Misyonerler İncil'i çocuklara götürme amaçlarının yanında, onlara ahlaki bir eğitim verme görevini de üstlenmişlerdi. Osmanlıca gazeteler de ahlak üzerindeki vurguyu paylaşıyorlardı. İlk çocuk gazetesi *Mümeyyiz*, "terbiye ve menâfi-i etfale müteallik âsâr" yayınlamak iddiasındaydı. *Mümeyyiz* de *A.Ç.İ.*'deki ahlaki içerik yoğunluğunu paylaşıyor. Her sayının neredeyse yarısı ahlaki nasihatlerle dolu.

A.Ç.İ. bağlamında bahsettiğimiz eğitim, kurumsal bir eğitim değildi. Modern çocukluğun en temel değişimlerinden birisi çocukluğun işten okula yönlendirilmesi olduysa da,[79] Karamanlı çocukların misyoner okullarına kaydolması nadirdi. Misyonerler de Karamanlılar için açılan Rum okullarına ilgi göstermiyorlardı. Gazeteyi çıkaranlar hikâyeleri için mekân olarak Pazar Okulları'nı seçmişler.[80] Yıllar boyunca kurumsal eğitimle ilgili yalnızca iki örnek gö-



1920'li yıllar, American Collegiate Institute'ın Türk öğrenciler için açılan şubesine kayıt yaptıran erkek çocuklar.

rülüyor. Bunlardan birisi Edin Koleji, diğeri Cambridge Kral Koleji. Edin Koleji hakkında yazarlar okuyucularını uyarmak zorunda hissetmişler: "Gazetamızı okuyan bir çocuk bu eski, meşhur ve güzel mektebe gitmeye arzu eder ise şunları bilmelidir ki bu mektebe gidenlerin orta bir hesable senede 200 lira mesarifleri olur, fakat ümit ederiz ki talim u tedrise heveskâr olan ol çocuk başka yerlerde dahi kendi arzularına nail olabilir."[81] Osmanlı çocuk gazetelerininse, imparatorluğun kurduğu eğitim sistemiyle bağlantılı olarak algılanması gerektiğini yukarıda görmüştük.



Çocuklara Arkadaş'ın Nisan 1881 sayısından resimli bir sayfa.

A.Ç.İ.'deki eğitimin temel içeriği okuma ve yazma yetisiydi. Bununla İncil okuma yeteneğinin geliştirilmek istendiği aşikâr: "Gerçi okumak ve yazmak öğrenmediğiniz surette, Kitab-ı Şerifi, sair müfid kitapları ve bu çocuklar gazetesini okuyamayacaksınız, ne de mektup yazabilip, size gelen mektupları okuyabileceksiniz."[82] Ancak bu kısmın da belirttiği gibi okuma yazmaya teşvik için dini olmayan sebepler de mevcuttu. Okuma yetisi, İncil'i okuyabilmenin yanında modern kapitalist dünyada ayakta kalabilmek ve yükselebilmek için de rağbet görüyordu. Bu yetenek gelişen 'orta sınıf', hatta köylüler için bile yeni fırsatlar doğuruyordu. *A.Ç.İ.*'deki dini bakış açısına benzer bir görüş *Çocuklara Arkadaş*'ta görülüyor. *Adalet* isimli bir makalede, okuma yazma bilmeyenlerin Allah'ın varlığını ve sıfatlarını bilebilecekleri belirtildikten sonra şöyle söyleniyor: "Fakat ne çare ki, bu hallerden hiçbirinin Cenab-ı Hak'ta ne sebebe binaen bulunduğunu bilemezler."[83] İki alıntıda da, okuma yazma yeteneğinin temel faydasının dini olarak algılandığı gözüküyor. Misyonerler için bu fayda, Kitab-ı Şerif'i okuyabilmek iken; *Çocuklara Arkadaş*'ın yayıncıları için Allah'ın varlığı ve sıfatları hakkında daha derin bilgi edinebilmek olarak açıklanıyor.

Bu dönemde kitapların ve bilginin giderek daha fazla "arkadaş" olarak tanımlandığını görebiliyoruz. *A.Ç.İ.*'de kitaplar sevecen öğretmenler olarak görülüyor: "Kitaplar öyle hocalardırlar ki, asla döğmeksizin, tazir etmeksizin ve ekmek yahut akçe talep etmeksizin talim ederler. Kitaplara müracaat ettiğinde onları daima aradığın halde senden gizlenmezler, hata işlediğin vakit senin üzerine gülmezler, cahil olduğun takdirde seni tektir etmezler."[84] Osmanlıca gazetelerde bu durum daha belirgin. 9 Kasım 1876'da yayınlanmaya başlayan *Arkadaş*'ı ve 1 Nisan 1881'de yayınlanmaya başlayan *Çocuklara Arkadaş*'ı gördük. Bu çocuk gazeteleri bilgi taşıyıcıları olarak çocuklar için arkadaş olarak sunuluyorlardı.

Gazetelerde bilginin arkadaş olmasının yanında, çok önemli olduğu hissi de çocuklara aşılanıyor. *A.Ç.İ.*'ye göre bilgi edinmek fiziksel işlerden daha önemli: "Cahil ve işçi âdemler bazen âlimlerin zahiren semeresiz uğraşmalarını istihza ederler ise de, başları dara gelecek olsa çalışkan âlimlerin kendilerini onlardan kurtarabildiğini göreceklerdir."[85] Yine *A.Ç.İ.*'de 1876 senesi sonbaharında okulların açılması yaklaşmışken çocuklara şöyle sesleniliyor: "Hatırınıza getirmelisiniz ki, Allah ilm u marifet öğrenmek için size bir yeni fırsat daha vererek size büyük bir nimet ihsan etmiştir."[86] Osmanlıca çıkan gazetelerde de bilgi, temel bir yer ediniyor. Örneğin *Etfal*'in *Mukaddime*'sinde çocuklara şöyle sesleniliyor: "Ey etfal-i vatan! Zaman tahsil-i ilm u marifet zamanıdır."[87] İki gazetenin çocuklara aynı kelimelerle sesleniyor olması dikkat çekici. Bu, o dönemde Osmanlı toplumunda güçlü ve 'medeni' devletler karşısında 'geri kalındığı' yönündeki anlayışın bir neticesi olabilir. Farklı dini topluluklarda çocuklar, aradaki farkı kapatmak için "ilm u marifet"e yönlendiriliyorlardı.

Bilgiyi bir kenara bırakırsak, *A.Ç.İ.*'de bir çeşit 'orta sınıf' iş ahlakının temellerinin de atılmaya çalışıldığını fark edebiliriz. Gazetenin pek çok sayısında tembellik ayıplanıyor. "Çalışmayan kimse yemek için bir şey bulamaz, işte budur Allah'ın nizamı ve bu nizamın hükmü her yerde caridir."[88] Çocukların daha dünyevi gözüken sebeplerle de çalışmaya teşvik edildikleri oluyor: "Tembel âdemler daima sıkıntı çekerler, çünkü para kendiliğinden gelip âdemin kesesine girmez."[89] Daha sonraki yıllarda tembel insanların cezalandırıldıkları hikâyeler bulunuyor.[90] Dünyada, dünya için çalışmak diye tanımlayabileceğim bir anlayış Müslümanlar arasında da bu dönemde yayılmaya başlıyor. *Mümeyyiz* çocuklara şöyle nasihat ediyor mesela: "Çocuklarım dünyada çalışmak gibi uğraşı yoktur. Çalışmalı, çabalamalı zira sağınızda solunuzda, önünüzde arkanızda gerek insanların ve gerekse hayvanların çalıştığını görüyorsunuz."[91]

Kariyer de 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı çocuklarının anlam dünyasına sokuluyor. Her ne kadar, ismi konulmamış olsa da kavramın orada

olduğunu fark edebiliyoruz. *A.Ç.İ.* çocukların yeteneklerine göre meslekler seçmeleri gerektiğini belirtiyor mesela: "İşe düşüncesizcesine ve çocuğun tabii kabiliyetlerini teftiş etmeksizin teşebbüs olunduğundan çocuk müyesser olmayacaktır." Meslek seçimi bir çocuğun hayatındaki en önemli anlardan birisi olarak görülüyor: "İş meselesi onların önüne çıkacak en mühim meselelerden birisidir. Çocuklar bu hususta acele etmeyin. Bu meseleyi rast gele kararlaştırmayın."[92] *Tayin-i Meslek* isimli bir bölümde çocuklar şöyle uyarılıyor: "Atacağınız adım sizi akıbeti ömrünüze kadar götürecek."[93] Daha dolaylı da olsa Osmanlıca gazetelerde de buna benzer bir yaklaşım göze çarpıyor. Bu gazetelerde farklı olan çocukların devlet kurumlarına yönlendirilmesi. Hikâyeler genelde yüksek devlet memurları ve onların çocuklukları üzerine kurulmuş.[94] Osmanlı eğitim sisteminin, bu yıllarda devlet mekanizmasını taşıyacak teknokratlar yetiştirmeye yönelik bir eğiliminin bulunduğunu düşünürsek, gazetelerdeki bu vurgu şaşırtıcı olmaktan çıkar. Bu okullarda okuyan çocuklar, çeşitli vesilelerle devlet kurumlarına yönlendiriliyorlardı, çocuk gazetelerindeki bu çeşit hikâyeleri bunu akılda tutarak okumalıyız.

Eğitim üzerindeki bütün bu vurgu oyunları dışarıda bırakmıyor tabii ki. Çocukların oyun oynamalarının normal karşılanması modern değildir. Ancak, bu oyunları ve oyunların zamanlarını düzenlemek ve kontrol altına almaya çalışmak modern bir davranıştır. Bu yüzden çocuk gazetelerinin pek çok oyun tavsiye ettiklerini görüyoruz.[95] Oyun oynamak çocukluğun ayrılmaz bir parçası olarak görülüyor: "Şüphesiz mektepte birkaç saat geçirmeli ve evde dahi hazır bulunup valideleriniz size bir şeyi emrettiğinde kudretinize göre onlara yardım etmeli iseniz de, açık havada oynamayı asla unutmayınız."[96] Osmanlıca çocuk gazeteleri de aynı düşünceyi paylaşıyorlar: "Bir çocuğun oynamaya da ihtiyacı vardır."[97] Ama oynamanın iki ön şartı vardı. Öncelikle okula ve aileye ayrılan zamanın dışında kalmalıydı. İkincisi de, çocuklar oyunları sırasında aldıkları ahlaki eğitimi hatırda tutmalı ve buna aykırı davranmamalıydılar. Hıristiyan çocuklar "İsa'nın ruhuna sahip olduklarını"[98] göstermeliydiler çünkü "bir çocuğun ne suretle eğlendiğini gördüğünüzde derhal ol çocuğun ne ahlakta bir çocuk olduğunu anlayabilirsiniz."[99]

ÇOCUK GAZETELERİNDE AİLE

'Orta sınıf' kültüründe gelişen özel/kamusal alan ayrımı çocukların aile yaşamında da değişimlere yol açtı. "Aileyi, özellikle de anneleri ve çocukları birbirine bağlayan duygusal bağlar"[100] daha fazla vurgulanmaya başlandı. Duygusal bağlara vurgu yapılması annelerin daha fazla öne çıkarılması ile sonuçlandı. Buna rağmen, babalara da saygılı davranılıyor ve baba-çocuk arası duygusal bağlar göz ardı edilmiyordu. *A.Ç.İ.*'de "babasına duyduğu ölümsüz sevgi dolayısıyla" babasını hapishaneden kurtarmak için Sibirya'ya giden Petro Ivanoviç hakkındaki hikâye dizisi baba-çocuk arasındaki duygusal bağları ön plana çıkarıyor.[101] Ayrıca, babaların çocuklarını koruyabilmek için kendilerini feda etmesine de *A.Ç.İ.*'deki hikâyeler içerisinde rastlanıyor.[102] Ancak genele baktığımızda anneler duygusal ilişkilerde başta geliyorlar. 'Hayvanlar Dünyası'ndan verilen bütün örnekler çocuklarını tehlikelerden koruyan anneleri konu ediniyor.[103]

'Orta sınıf' değerleri ile paralel olarak çocuk gazetelerinde itaat üzerine önemli bir vurgu var. *A.Ç.İ.*, itaate olan vurgusunu çocukların ebeveynlerine itaat etmemeleri durumunda zor durumda kalacakları düşüncesi üzerine kuruyor. *Gaib Olan Bir Çocuk* isimli bir hikâyede babasının talimatlarını dinlemeyi savsaklayan bir çocuğun okul yolunda kaybolması ve tekrar babası tarafından kurtarılması anlatılıyor.[104] Başka bir hikâyede annesi izin vermemesine rağmen sokağa çıkmakta ısrar eden bir kız çocuğunun ayağını kaybetmesi anlatılıyor.[105] *A.Ç.İ.*'de itaatin bir diğer sebebi olarak annelerin o ana kadar yaptığı hizmetler de gösteriliyor: "Bir kere düşün ki valideni sevmeye ne kadar borçlusun! O seni bu boya getirinceye dek ne ağrılar, ne zahmetler çekmiş! Bütün ömründe onun için çalışsan, onun sana ettiği iyiliğe karşılık etmiş olmazsın. Öyle ise bak ki ona daima muhabbet ve teşekkür gösteresin."[106] Aynı yaklaşımı *Çocuklara Arkadaş*'ta da görebiliyoruz: "Valide ve peder, insanın vücuda gelmesine sebep oldukları ve doğurduğundan ta kendini bilinceye kadar tahammül olunmaz bunca eziyet ve mihnet ve meşakkati çekip ve varını yoluna sarf edip ve eğer fukara iseler çalışıp çabalayıp besleyerek meydana getirdikleri cihetle onların hakkı pek büyüktür."[107]

SONUÇ

19. yüzyıl, çocuk yaşamında ve çocuklara yaklaşımda büyük değişimleri beraberinde getirdi. Özellikle 'orta sınıf' diyebileceğimiz kültürde, çocuklar eskiden olduğundan daha farklı görülmeye başlanmıştı. Artık günahsız masumlar olarak; itaat, ahlaklılık gibi 'orta sınıf' değerleri ile yetiştiriliyorlar, gelecekleri için eğitim çocukluğun olmazsa olmaz bir parçası olarak görülüyordu. Bu eğitim için, okul gibi kurumların yanında çocuk edebiyatı olarak adlandırılacak bir literatür de yavaş yavaş oluşuyordu. Çocuk gazeteleri bu literatürün parçalarından olması bakımından, çocukluğa olan yaklaşımdaki değişiklikleri gösteriyordu. *A.Ç.İ.*ve Osmanlıca çocuk gazeteleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçaları olan Karamanlıca ve Osmanlıca konuşan topluluklarda bu değişimin izlerini yansıtıyordu.

A.Ç.İ. Kuzey Amerika'daki gelişmelerin bir parçası olarak görebileceğimiz Amerikan misyonerleri tarafından çıkarılıyorsa da, bu çocuk gazetesi Osmanlı toplumuyla tamamen alakasız yeniliklerin getiricisi değil, bir bakıma bu toplumdaki değişimlerin bir parçasıydı. Öyle görünüyor ki, 19. yüzyılda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki değişimlere paralel bir çocukluk söylemi imparatorluğun değişik dini toplulukları arasında yaklaşık aynı zamanlarda gelişiyordu.

DİPNOTLAR

* Bu yazı için yaptığım araştırmalara katkılarından dolayı hocalarım Edhem Eldem'e ve Vangelis Kechriotis'e, *Angeliaforos Çocuklar İçin* koleksiyonlarından yararlanmama izin verdikleri için ARIT İstanbul personeline ve özellikle de hocam Tony Greenwood'a, misyonerlerin ürettikleri ve onlar hakkında üretilen literatürle beni tanıştırdığı ve bu konuda yaptığı paha biçilemez yardımlardan dolayı Mehmet Ali Doğan'a teşekkür ederim.

1 Mehmet Ali Doğan, "Missionary Schools", *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, ed. Gabor Agoston ve Bruce Masters, (New York: Facts on File, 2009), 387.

2 P. E. Shaw, *American Contacts with the Eastern Churches, 1820-1870, (Chicago: American Society of Church History, 1937), 10.*

3 Amerikan misyonerlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri için bkz. Mehmet Ali Doğan ve Heather J. Sharkey (ed.), *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters (Salt Lake City: University of Utah Press, 2011).*

4 Bruce Masters, "Missionaries", *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, ed. Gabor Agaston ve Bruce Masters, (New York: Facts on File, 2009), 385.

5 *Constitutions, laws and regulations of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, (Boston: Crocker& Brewster, 1835), 6.(vurgu bana ait).

6 E. E. Bliss, "The Publication Department of the Missionary Work in Northern Turkey", *The Missionary Herald 68:12 (December 1872), 380.*

7 Bruce Masters, "Missionaries", 384.

8 Rufus Anderson, *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, (Boston: Congregational Publishing Society, 1872), 1.

9 Mehmet Ali Doğan, "The Missionary Activities of Elias Riggs in Izmir", *International Journal of Turcologia*, Vol. 5 No. 10 (Sonbahar 2010), 35.

10 Rufus Anderson, *History of the Missions*, 74.

11 Mehmet Ali Doğan, *The Missionary Activities of Elias Riggs in Izmir*, 34.

12 Evangelia Balta, "Karamanlıca Basılı Eserler", *Tarih ve Toplum. 62 (1989), 122.*

13 Evangelia Balta, "Karamanli Press (Smyrna 1845-Athens 1926)"; İzzet Gündağ Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler, Oktay Belli, Yücel Dağlı, M. Sinan Genim (Der.), (Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı (İstanbul 2005), 29.

14 Gazetenin ismi ilk 6 sayısında ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ ΤΖΟΔΖΟΥΚΛΑΡ ΙΤΖΟΥΝ (ANGELIOFOROS ÇOCUKLAR İÇİN) şeklinde yazılmış. Daha sonraki bütün sayılarda ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ ΤΖΟΔΖΟΥΚΛΑΡ ΙΤΖΟΥΝ (ANGELIAFOROS ÇOCUKLAR İÇİN) kullanılıyor.

15 *Minutes of the Special Meeting of the Syrian Mission held in September and October 1855 on the Occasion of the Visit of One of the Secretaries of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, (Boston: 1856), 2.

16 Mehmet İnanç Özemekçi, *The Formation of Children in the Late Ottoman Empire: An analysis through the periodicals for children (1869-1914), (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005), 19.*

17 Mesela 1881'de yayınlanmaya başlayan *Mecmua-i Nevresideğân*, aktaran Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, (İstanbul: Kitabevi: 1999).

18 Benjamin C. Fortna, "Islamic Morality in Late Ottoman "Secular" Schools", *International Journal of Middle East Studies*, No. 32(2000), 375.

19 Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, (İstanbul Kitabevi: 1999).

20 Isabelle Jan, *On Children's Literature* (New York: Schocken Books, 1974, c1973), 23-24.

21 A.g.e, 18.

22 "Muharrirlere Hitab", *A.Ç.İ.* (Ekim 1874), 39.

23 *Mümeyyiz*, no.1, 3 Teşrin-i Evvel 1869, 1.

24 Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, 46.

25 Isabelle Jan, *On Children's Literature*, 109.

26 *The Missionary Herald*, 75:4 (Nisan 1879), 149.

27 *A.Ç.İ.* (bundan sonra A.Ç.İ.) (Agustos 1889), 29.

28 *A.Ç.İ.* (Eylül 1886), 34.

29 *A.Ç.İ.* (Şubat 1874), 5.

30 Pek çok benzerinden birisi, "Borneo", *A.Ç.İ.* (Nisan 1888), 13.

31 Örneğin, "Yarasa", *A.Ç.İ.* (Şubat 1888), 6.

32 "Camiler","Aşantiler", *Çocuklara Arkadaş*, 16 Receb 1298 (14 Haziran 1881), C.1, No. 6.

33 Matta 19:14.

34 1870'lerde bu kısım "*Kitab ı Şerîfi okuyan çocuklar için sualler(hikayeler)*" diye adlandırılmıştı 1880'lerde benzer parçalar daha az görülüyor. 1890'larda İncilin Esası Hakikatlerinden Bazıları diye adlandırılan bölümler bulunuyor.

35 Joseph K. Greene, *Leavening the Levant*, 99.

36 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 9.

37 Fatma Müge Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, demise of the Empire: Ottoman westernization and social change*, (New York: Oxford University Press, 1996), 9.

38 Patrick Joyce, "Introduction", *Class*, Patrick Joyce (ed.), (Oxford: Oxford University, 1995), 5.

39 Carol E. Harrison, "The Bourgeois after the Bourgeois Revolution: Recent Approaches to the Middle Class in European Cities," *Journal of Urban History*, 31/3 (2005), 382-392.

40 Örneğin John Smail, *The Origins of Middle Class Culture: Halifax, Yorkshire, 1660-1780, (Ithaca: Cornell University Press, 1994)*

41 R. J. Morris, "The Making of the British Middle Class: An Elite-led Class", *Class*, 319.

42 Patrick Joyce, "Narratives Of Class", *Class*, 327.

43 Philippe Aries, *Centuries of childhood: a social history of family life*, (New York: Vintage Books, 1962).

44 Çocukluk konusunda İngilizce yazılmış genel tarihlerden birkaçı: Hugh Cunnington, *Children and Childhood in Western Society since 1500*, (Harlow, UK: Pearson Longman, 2005); Colin Heywood, *A history of childhood: children and childhood in the West from medieval to modern times*, (Cambridge: Polity, 2001); Linda A. Pollock, *Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900*, (New York: Cambridge University Press, 1987.

45 Süleyman'ın Özdeyişleri 13:24.

46 Süleyman'ın Özdeyişleri 22:15.

47 Hugh Cunningham, *Children and Childhood in Western Society since 1500 (Harlow, UK: Pearson Longman, 2005), 53.*

48 John Cleverly and D. C. Philips, *Visions of Childhood: Influential Models from Locke to Spock*, (New York: Teachers College Press, 1986), 34.

49 Peter N. Stearns, Childhood in World History, 61.

50 Hugh Cunningham, *Children and Childhood in Western Society since 1500*, 69.

51 Buhârî, Cenâiz 92.

52 Ibn al- Jazzar, *Siyasat as-sibyan*, aktaran Avner Gil'adi, *Children of Islam: Concepts of Childhood in Medieval Muslim Society*, 6.

53 Avner Gil'adi, *Children of Islam: Concepts of Childhood in Medieval Muslim Society*, 47.

54 Ibn Haldun, *Mukaddime* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), bölüm 39, 986.

55 Port Royal'de 17. yüzyılda bir Jansenist, aktaran Colin Heywood, *Growing up in France: from the ancient régime to the Third Republic* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 1.

56 Hugh Cunningham, *Children and Childhood in Western Society since 1500*, 41.

57 Benjamin C. Fortna, *Islamic Morality in Late Ottoman "Secular" Schools in* International Journal of Middle East Studies, *32 (3), 370.*

58 Hugh Cunningham, *Children and Childhood in Western Society since 1500*, 60.

59 "Anastasios", *A.Ç.İ.* (Mart 1874), 11. (vurgu bana ait).

60 "Çocuklar ve Vahşi Hayvanlar", *A.Ç.İ.* (Kasım 1887), 44; "Aslanlar içinde uyuyan kızcağız", *A.Ç.İ.* (Kasım 1890), 44.

61 "Bir çocuk busesinin neler yapabildiği", *A.Ç.İ.* (Eylül 1888), 37; "Bir Habshane Vakası" ,*A.Ç.İ.* (Mart 1895), 12.

62 "Bir Habshane Vakası", *A.Ç.İ.* (Mart 1895), 12.

63 "Bir çocuğun kalbi", *A.Ç.İ.* (Eylül 1887), 34.

64 "Bulut ve Güneş", *A.Ç.İ.* (Ocak 1876), 4.

65 "Ibtida", *Çocuklara Arkadaş*, no. 1, 30 Recep 1306(1 Nisan 1889), 1.

66 "İlk Ahlak Dersleri: Aile ve Mekteb", *Mekteplilere Arkadaş*, no. 3(Şubat 1910), 66.

67 Özellikle Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında çıkan dergilerde milliyetçi vurgular; öç, intikam duyguları çok yoğun olarak bulunabiliyor. Bu dergiler hakkında bilgi için bkz. Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*.

68 Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, 124.

69 William M. Kephart, *The Family, Society and the Individual*, (Boston: Houghton Mifflin, 1972), 511.

70 *A.Ç.İ.* (Ekim 1889), 40.

71 *A.Ç.İ.* (Ocak 1876), 2.

72 *Mümeyyiz*,no.1, 3 Teşrin-i Evvel 1869, 1.

73 Lloyd deMause, *The Evolution of Childhood*, in *The History of Childhood*. Lloyd deMause (ed.) (Northvale: J. Aronson, 2006), 40.

74 Joseph F. Illick, Joseph E. Illick, *Child-rearing in 17th century England and America*, in Lloyd deMause(ed.), *The History of Childhood*, 322.

75 "Bob", *A.Ç.İ.* (Agustos, Eylül, Ekim 1877).

76 "Ester'in Küçük Elleri", *A.Ç.İ.* (Eylül 1874), 36.

77 "Kıraat", *Mekteplilere Arkadaş*, no. 6, 26 Rebiülevvel 1327 (17 Nisan 1909), 186.

78 Birkaç örnek: "Bütün Hıristiyan" *A.Ç.İ.* (Ekim 1874);"Cezasını Bulmuş olan bir filci" *A.Ç.İ.* (Ocak 1876); "Eyi Bir Karar" *A.Ç.İ.* (Haziran 1876); "Çocuklar İçin bir nasihat", *A.Ç.İ.* (Kasım 1886);"Ana Bakma", *A.Ç.İ.* (Mart 1888).

79 Peter N. Stearns, *Childhood in World History*, 55.

80 Örneğin "Bob", *A.Ç.İ.* (Agustos, Eylül, Ekim 1877).

81 *A.Ç.İ. (Mart 1886), 9.*

82 "Mektebe Gitmek İstemeyen Çocuklara Bir Söz", *A.Ç.İ.* (April 1876), 16.

83 "Adalet", *Çocuklara Arkadaş*, No. 9, 19 Zilkade 1305 (28 Temmuz 1888), 140.

84 *A.Ç.İ.* (Mayıs 1876), 20.

85 "Aksi- Sadaya Sual Etmek", *A.Ç.İ.* (Kasım 1888), 44.

86 "Çocuklara Nasihat" *A.Ç.İ.*, (Ekim 1876).

87 "Mukaddime", *Etfal*, no. 7 (4 Haziran 1875), 1.

88 "Ekmek ve Börek", *A.Ç.İ.* (Şubat 1876), 6.

89 "Bir şey kazanamadım", *A.Ç.İ.* (Mayıs 1877), 17.

90 "Tenbelliğin Cezası", *A.Ç.İ.* (Nisan 1895), 13; "Ya boğulmalı ya tulumba çekmeli", *A.Ç.İ.* (Mart 1896), 10.

91 "Şuğl ve Amel", *Mümeyyiz*, No. 10 (14 Ramazan 1286 (18 Aralık 1869).

92 "İş Yahut Memuriyet Seçmek", *A.Ç.İ.* (Ekim 1889), 38.

93 "Tayın-ı Meslek", *Mekteplilere Arkadaş*, no. 6, 26 Rebiülevvel 1305 (17 Nisan 1909), 161.

94 Mahmut Celaleddin, "Bir Çocuk", *Bahçe*, *no. 15, 196. Aktaran Mehmet İnanç Özemekçi, The Formation of Children in the Late Ottoman Empire: An analysis through the periodicals for children (1869-1914), 26.*

95 Angeliaforos'tan bir örnek: "Çocuklar için bir oyun", *A.Ç.İ.* (Mayıs 1874), 18.

96 "Çenber Çevirmek", *A.Ç.İ.* (Eylül 1892), 35.

97 Emin Osman, *Bahçe*, No. 20 (4 Mart 1882), 153.

98 "Bir Çocuğun Diyaneti",*A.Ç.İ.* (Ocak 1886), 2.

99 "Eğlenmek",*A.Ç.İ.* (Ekim 1895), 40.

100 Peter N. Stearns, *Childhood in World History*, 58.

101 "Petro İvanoviç", *A.Ç.İ.*, (Mart 1877), 10.

102 "Biraz Muhabbet", *A.Ç.İ.*, (Temmuz 1887), 27.

103 "Fetin ve Cesur olan bir hindi", *A.Ç.İ.*, (Şubat 1890), 8; "Anaç bir sıçan", *A.Ç.İ.*, (Ocak 1892), 3; "Bir Validenin Muhabbeti", *A.Ç.İ.*, (Şubat 1889), 6; 'Biraz Muhabbet", *A.Ç.İ.*, (Temmuz 1887), 27; "İki Valide', *A.Ç.İ.*, (Temmuz 1895), 25.

104 "Gaib olan bir çocuk", *A.Ç.İ.*, (Agustos 1889), 29.

105 "İtaatsızlık", *A.Ç.İ.*, (Eylül 1876), 35.

106 "Çocuklar Hristos'a Nasıl Hizmet Edebilirler?", *A.Ç.İ.*, *(Şubat 1872), 6.*

107 "İtaat", *Çocuklara Arkadaş*, no. 1, 1 Cemaziyelevvel 1298 (1 Nisan 1881), 3.

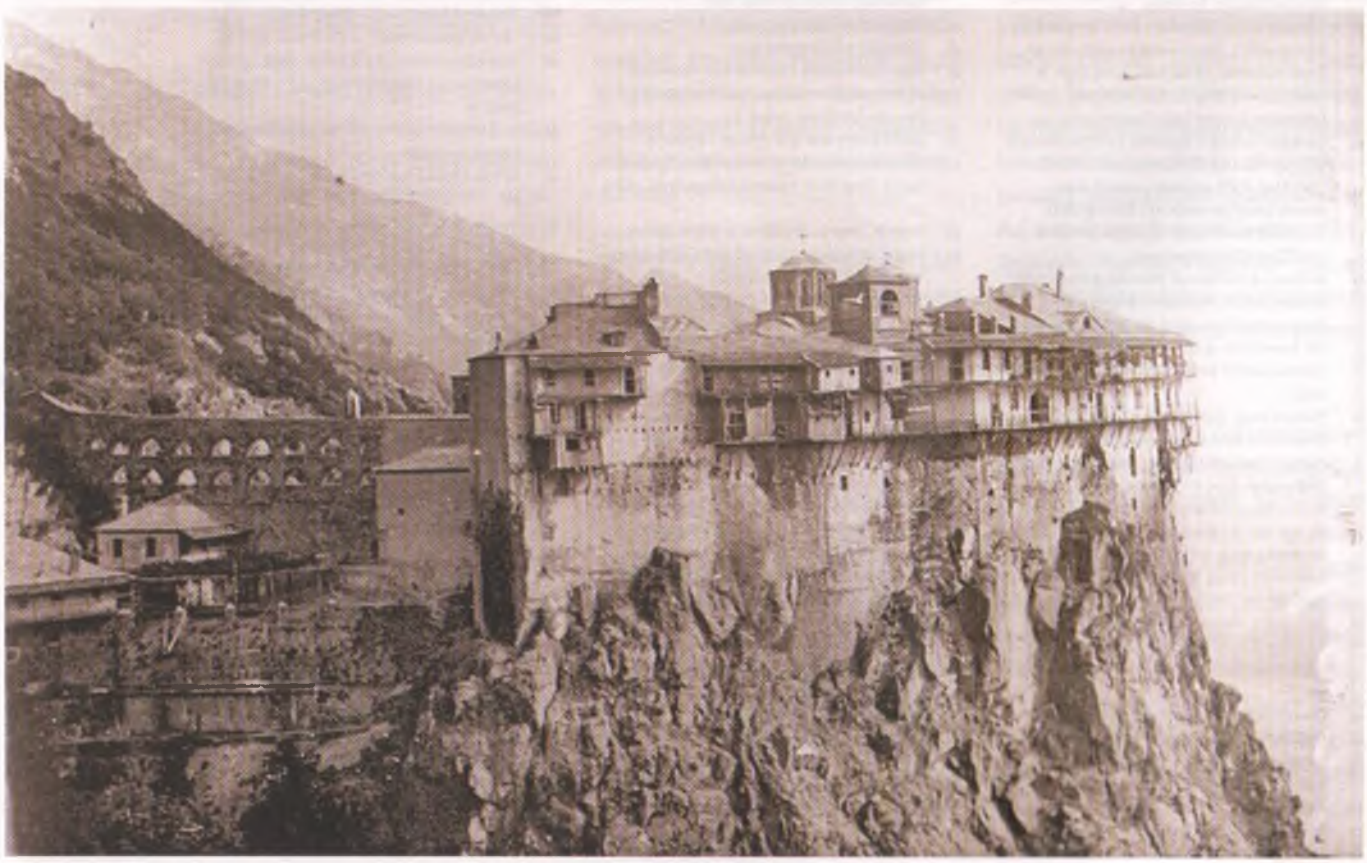
OSMANLI DÖNEMİNDE AYNOROZ DAĞI MANASTIRLARI

İSTİBDAT VE HÜRRİYET ARASINDA BEŞ YÜZ YIL

AUDE AYLİN DE TAPIA

Aynoroz Dağı'nın Osmanlı dönemi tarihi, Ustrumca Metropoliti Sofronios tarafından Karamanlı dilinde yazılmış ve 1901'de İstanbul'da yayınlanmış olan **Agion Oros Tarihi** *başlıklı bir metinde anlatılır. Hıristiyan keşişliğine karşı merhametli ve şefkatli Osmanlı soyuna methiyeler düzmek için bir bahane izlenimi verse de, bu metin Osmanlı makamlarıyla yarımadadaki manastırlar arasındaki ilişkileri öğrenmek için son derece değerli bir kaynaktır. Yazıda Aynoroz Dağı'nın Osmanlı dönemindeki tarihini çeşitli kaynaklar yardımıyla zenginleştireceğimiz bu metinden hareketle ele alacağız.*

Aynoroz Dağı pek çok açıdan, çok uzun süredir gizemli bir yerdir. Halkidiki (Yunanistan) bölgesinin en doğusunda yer alan bu 336 kilometrekarelik yarımadanın toprakları, yirmi kadar Hıristiyan Ortodoks manastırı arasında bölüştürülmüştür. "Kutsal Dağ" olarak da bilinen ve Aynoroz keşişlerinin 7. yüzyıldan beri egemenliklerini korumayı başardığı keşişliğin bu mabedi, 18. ve 19. yüzyıllarda bu yarımadayı hem gizemli, hem de büyüleyici bulan Avrupalı gezginler için merak konusuydu. Aynoroz'un tarihi Bizans



Lavra Manastırı.

dünyası uzmanlarının gerçekleştirdiği pek çok araştırmanın da merkezinde yer aldı. Yarımadanın antik tarihi Herodot ya da Strabon gibi tanınmış Yunanlı yazarların metinleri sayesinde ün kazandı. Manastırların Osmanlı egemenliği altında varlıklarını sürdürdüğü daha modern devirler ise karanlıkta kalmıştır ve pek bilinmez. Çoğunlukla zulüm ve çöküş dönemi olarak tanıtılan Osmanlı devri yakından incelendiğinde tam anlamıyla çöküş getirmediği söylenebilir. İmtiyazların korunması ve manastırlarla Osmanlı makamları arasında imzalanan çeşitli anlaşmalar bu dönemde keşişlik kurumunun varlığını güçlü bir biçimde sürdürdüğünü gösterir. Bu nedenle, tümüyle Ortodoks keşişliğine vakfedilmiş bu toprakların Hıristiyan bir imparatorluktan Müslüman bir imparatorluğun egemenliğine geçişte ortaya çıkan yeni koşullara uyum sağlamayı nasıl başardığını, manastırların beş yüz yıl boyunca varlıklarını nasıl sürdürebildiğini, hatta özgürlüklerini koruyarak siyasî, malî ya da dinî gerilimlere rağmen nasıl gelişebildiğini anlamaya çalışmak ilginç olacaktır.

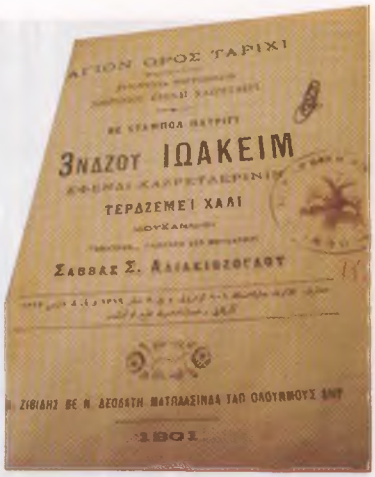
Aynoroz Dağı'nın Osmanlı dönemi tarihi, Ustrumca Metropoliti Sofronios[1] tarafından Karamanlı dilinde yazılmış ve 1901'de İstanbul'da yayınlanmış olan *Agion Oros Tarihi* başlıklı bir metinde anlatılır. Hıristiyan keşişliğine karşı merhametli ve şefkatli Osmanlı soyuna methiyeler düzmek için bir bahane izlenimi verse de ("*Şevketli, kudretli, kemalı, merhametli*"), bu metin Osmanlı makamlarıyla yarımadadaki manastırlar arasındaki ilişkileri öğrenmek için son derece değerli bir kaynaktır. Bu yazıda Aynoroz Dağı'nın Osmanlı dönemindeki tarihini çeşitli kaynaklar yardımıyla zenginleştireceğimiz bu metinden hareket ederek ele alacağız.

AYNOROZ DAĞI YA DA 1045'TEN BU YANA KADINLARA YASAKLANAN BAKİRE MERYEM BAHÇESİ

4. yüzyıldan itibaren münzevi keşişliğin, 961'den itibaren Hıristiyan keşişliğinin, 1054'teki bölünmeden sonra ise özellikle Ortodoks keşişliğin önemli merkezlerinden biri olan Aynoroz Dağı, dinî niteliğiyle ünlenmiştir. İlk olarak, IV. Konstantin (650- 684) bölgeyi buraya önceden yerleşmiş olan ankoritlere, yani münzevi yaşamı tercih eden keşişlere, bağışladı. 961'de, Trabzonlu kutsal ve asil bir soydan gelen Büyük Athanasius, buradaki ilk manastır olan Büyük Lavra Manastırı'nı kurdu. Bunu başka manastırlar izledi ve keşişlik yarımadada yayıldı. 1045'te, insan ya da hayvan tüm dişi canlıların yarımadaya girmesini yasaklayan "avaton yasası" kabul edildi.[2]

"Nısfan taifesinden (kadınlardan) kimse Agion Orosa kabul olunmadığı gibi dişi haivanatın dahi orayâ duhuli memnudır." [*Agion Oros Tarihi*, s. 64]

Günümüzde hâlâ yürürlükte olan "avaton yasası" bir kez 1346'da, birkaç kez Osmanlı egemenliği döneminde ve sonuncusu 1954'te[3] olmak üzere çok ender olarak ihlal edilmiştir. Yarımadaya tüm yabancıların girişi katı kurallara bağlı olduğundan, Aynoroz günümüzde de bazı manastırların baş döndürücü mimarîsiyle iyice güçlenen gizemli, erişilmez, hatta ezoterik imajını korumaktadır.



Aynoroz Dağı'nın Osmanlı dönemi tarihi, Ustrumca Metropoliti Sofronios tarafından Karamanlı dilinde yazılmış ve 1901'de İstanbul'da yayınlanmış olan *Agion Oros Tarihi* başlıklı bir metinde anlatılır.

AYNOROZ'UN OSMANLILAR TARAFINDAN FETHİ: AYRICALIKLARIN KORUNMASI İÇİN PAZARLIKLAR

Aynoroz Dağı üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti çoğunlukla bir çöküş ve zulüm devri olarak anlatılır. Oysa *Agion Oros Tarihi* fethi basit bir pazarlık, hatta Aynoroz keşişlerinin bir arzusu olarak tanıtır. N. K. Moutsopoulos da bunu teyit eder: "Aynoroz keşişleri Bizans'ın çökmekte olduğunu hissetmişler ve Türk sultanı Orhan'ın (1326- 1360) yeni payitahtı Bursa'ya bir temsil heyetiyle pahalı hediyeler göndermişlerdi".[4]





Aynoroz Yarımadası'nın en değerli özelliklerinden biri olan sanatsal üretim Osmanlı fethinden sonra da keşişler tarafından Bizans tarzı korunarak devam ettirildi.

Lavra Manastırı'nda bulunan 17. yüzyılda bakırdan yapılan bir kitabın arka kapağı.

Lavra Manastır'nın trapeza freskleri.



Xeropotamou Manastırı keşişleri ve hazine, 1917.

Gerçekten de, 14. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar Aynoroz Dağı'na komşu bölgeleri işgal etmeye başlarken, İsihazm[5] tartışmaları ve taht kavgalarının neden olduğu iç savaşlarla sarsılan Bizans İmparatorluğu tehlikeli bir hızla çöküyordu. Bununla birlikte, N. Zoudanios gibi başka tarihçiler bu görüşe karşı çıkarlar: "Aynoroz keşişlerinin Türklere daha 1326'da boyun eğdiklerini sanan yazarlar var. Bu görüşü kabul etmek güç, çünkü hiçbir belgeye dayanmıyor. Üstelik keşişlerin Türkler henüz Bursa'dayken boyun eğdiklerine inanmak mantığa aykırı olur. Kesin olan, Selanik'in fethinden ve burada yaşayan sivil halkın vahşice katlinden (1430) sonra keşişlerin Sultan II. Murat'a bir temsil heyeti göndererek itaatlerini bildirmeyi ihtiyatlı bulmuş olmalarıdır."[6] Ancak, E. Zachariadou'ya göre, Aynoroz keşişleri, Müslümanların baskınlarından kurtulmak için, kayınpederi VI. Yannis Kantakuzenos'un vasıtasıyla, Orhan Gazi'den gerçekten koruma istemiş olabilirler.[7] Bunlara Aynoroz keşişlerinin Roma Kilisesi'ne bağlanmayı kesin olarak reddettikleri gerçeğini de eklemeliyiz. Bu tavır kuşkusuz onları Osmanlılarla bir ittifak denemeye itmişti, zira Ortodoksluğun bir kâfir devleti bünyesinde varlığını sürdürme şansının bir Batı Hıristiyan devletine göre çok daha yüksek olduğunu düşünüyorlardı.[8] Üstelik Müslümanların hükmü altında yaşamak ruhanî güdülerini güçlendirebilirdi. Bu politik tavrın tek amacı manastır devletini korumaktı.[9] E. Kolovos'a göre de, bu tutum Aynoroz keşişlerinin Osmanlı yönetimiyle ortak çıkarlarının olmasından kaynaklanır.[10] 1326 yılı tarih olarak tartışmalı olsa da, keşişler 1391 yılında Padişah I. Bayezid'den ayrıcalıklarını tanıdığına dair yazılı bir güvence elde etmiş olmalılar. Ancak Bayezid'in Ankara bozgunundan sonra, 1403'te yeniden Bizans egemenliğine döndüler. Fetret Devri'nde padişahlığını ilan eden Süleyman Çelebi, VII. Yannis Palaiologos, Venedikliler, Cenevizliler ve Rodos Şövalyeleri ile pazarlıklar yürüttü ve yapılan anlaşmaya göre Selanik ve bölgesi ile kentin işgalinden itibaren buradan toplanan vergi gelirlerinin tamamını Bizans'a bıraktı.[11]

Bununla birlikte, Aynoroz keşişlerinin yarımadanın geleceği konusundaki endişeleri devam ediyordu. 1423'te Edirne'de II. Murad'ın (1421-1444) huzuruna çıkarak bağlılıklarını dile getirmek üzere bir heyet daha gönderdiler. 1430'da Selanik'in yeniden fethedilmesi ile birlikte, Aynoroz Dağı da yine Osmanlı egemenliğine geçti. II. Murad yarımadaya ayrıcalıklı bir statü vererek, buradaki manastırların Bizans döneminde sahip oldukları özgürlüklerden yararlanmaya devam etmelerini sağladı.[12] Böylece manastırlar, ödedikleri vergilerin karşılığında,[13] yarımadada sahip oldukları malları ve *metokhion*'larının[14] mülkiyetini koruyabileceklerdi. Buna karşılık, Osmanlılar da Aynoroz Dağı'nın girişine bir muhafız noktası yerleştirdiler ve İerissos'ta bir idare kurdular.[15]

II. Mehmed'in (1451- 1481) tahta çıkışından bir yıl sonra, Aynorozlu yeni bir temsil heyeti padişahı ziyaret etti ve II. Murad'ın daha önce kendilerine tanımış olduğu ayrıcalıkları onaylattı. Ancak, 1453'ten itibaren, Osmanlıların Bizans kilisesine karşı takındıkları sert tavrı ve tüm âlimlerin eski Bizans başkentini terk ettiklerini gören Aynoroz keşişleri papalığa yakınlaştılar.[16] Bir yandan da Osmanlı makamlarıyla iyi ilişkilerini devam ettirmeye özen gösterdiler. Öyle ki, bu tarihten itibaren bir daha temsil heyeti göndermelerine gerek kalmadan tahta çıkan bütün padişahlar ayrıcalıklarını tanıyacaktı.

"İşte Agion Oros manastırları bu hali pürmelalda iken Vüzantin

Dört parçalı mühür. 18. yüzyılda çıkarılan bir kararnameye göre bir kararın geçerli sayılması için dört *epistates*'in de onayı alınacak ve her biri mührün bir parçasını basacaktı. Kararname geçersiz olmasına rağmen dört parçalı mühür uygulaması bugün de yürürlüktedir (yan sayfada üst orta sütun).

Osmanlı döneminden 17. yüzyıla ait bir elyazması (yan sayfada üstte).

imperatîrlığı kâmilenzeval pezir olub yerleri ve diğerleri Devleti ebedmüddeti Osmanieye iltihak idince evrengi saadete geçen cümle ecdadı azamı hazreti şehriyâri taraflarından Agion Orosa alet-tevali (sıra ila) ihsan idilmiş oldığı gibi el-halet-ülhazihi Şevketlü, kudretlü, kemalı merhametlü, velî niymet biminnetimiz padişahımız Sultan Ibn-es-Sultan Gazi böyük ABDÜL HAMİD hanı sani efendimiz hazretleri tarafı zi şerefi hümayûnlarından dahı müceddeden inayet buyûrılmış olan bunca imtiazat sayesinde rehabin kulları fevk-elade minneddar ve şukûrkûzar olarak gice gündüz tebaaperver efendimizin iciadı omru şahaneleri içün Derigâhı hazreti ahaddiete niaz ve dualar iderler". [*Agion Oros Tarihi*, s.18- 19]

İyi ilişkilerin korunması sayesinde, şeriatın zımmilere karşı öngördüğü, örneğin yeni kiliseler inşa etme yasağı gibi kısıtlamalar bile her zaman uygulanmayacak, gerekli görüldüğünde bu kurallar görmezden gelinerek ya da özel izinler çıkarılarak anlaşma sağlanacaktı[17].

Bununla birlikte, fetihten sonraki ilk yüzyıllarda *metokhion*'lara yani yarımadanın dışında olan arazilere, keyfi olarak el konması da ender rastlanan bir durum değildi. Özellikle iletişim ve taşımacılık alanındaki güçlükler, bu uzak mülklerin avantajlı biçimde idare edilmesini ve gelirlerinin gerektiği gibi toplanmasını neredeyse olanaksız hale getiriyordu.[18] Özgürlüklerinin ellerinden alınmasından çekinen manastırlar bu istimlaklara karşı ayaklanmaya cesaret edemiyorlardı. Buna karşılık, keşişler ihtiyaç baş gösterdiğinde, özellikle komşu manastırlarla çıkan anlaşmazlıklar konusunda padişahın otoritesine başvurmaktan da geri durmuyorlardı. Örneğin 1451'de Agios Pavlos Manastırı keşişleri başka bir manastırın keşişlerinin topraklarına izinsiz girmesinden doğan anlaşmazlığı çözmek için II. Mehmed'e başvurdular. II. Mehmed bu talebe bir ferman göndererek cevap verdi ve babası II. Murad tarafından resmi olarak belirlenmiş olan manastırlar arasındaki sınırlara saygı gösterilmesini emretti.[19]



16. YÜZYILDAN 18. YÜZYILA: ZİRVEDEN EKONOMİK ÇÖKÜŞE

16. yüzyıl başlarında, Osmanlılar Aynoroz keşişlerine karşı iyi niyetlerini sergilemeye devam ediyorlardı. Hatta I. Selim (1512- 1519) 1513'te onları ziyaret etmiş ve bu vesileyle büyük törenler düzenlenmişti. Ancak, bu ziyaretin doğruluğunun tarihçiler arasında tartışma konusu olduğunu belirtelim. Zira bu olayla ilgili Hammer'in referans gösterdiği *Sadrazam Lütfi Paşa'nın Biyografisi* dışında güvenilir kaynak bulunmamaktadır.[20] Üstelik I. Selim'in bu ziyaretle aynı tarihte ilân ettiği iddia edilen ve pek çok manastıra vergi muafiyeti getiren bir *hatt-ı şerif*'in de sahte olduğu ortaya çıkmıştır. 1533'te, Epirus'taki Giromeriu Manastırı başrahibi Gregorios Giromeriatis, Osmanlı makamlarından Stavronikita Manastırı'nı restore etmek üzere bir imtiyaz elde etti. 1541'de, İstanbul Patriği I. Yeremias'ın aldığı bir kararla bu imtiyaz diğer manastırlara da tanındı. Böylece gelişmeye devam eden yarımadadaki manastırların sayısı 1550'ye doğru 24'e ulaştı. Buralarda toplam 5.000 Aynoroz keşişi yaşıyor, örneğin Vatopediu gibi bir manastırda 600 kişi barınabiliyordu.

Bu refahın başka bir açıklaması da keşişlerin, özellikle mülklerinin istimlâk edildiği II. Selim (1566- 1574) döneminde, manastırlarına kapanmamış olmalarıdır.[21] Bu dönemde, 1548 ile 1574 yılları arasında şeyhülislam olarak görev alan Mehmet Ebüssu'ûd Efendi'nin genel reformları çerçevesinde ve devletin korunması altındaki güvencesini devam ettirmek amacıyla bütün manastırlar





III. Selim, 1791- 1792 yıllarında, daha önceki padişahların da yapmış olduğu gibi, yarımadanın ayrıcalıklarını onaylayan bir ferman gönderdi.

resmi olarak vakıf ilân edilmiştir.[22] Lakin vergi artışına karşın, gelir kaynaklarını koruyabilmek için bazı keşişler Balkanlar, Moldavya ve Eflak gibi yakın bölgelerdeki prenslerin hizmetine girmiş ve sekreterlik, vaizlik gibi görevlere veya Rum okul ve kurumlarında çalışmışlardır. Bu hizmetlerine karşılık olarak prenslerden bağış toplanıyordu. Bu maddi ve manevî yardımlara rağmen, genel ekonomik istikrarsızlığa, Osmanlı

Devleti'nin uyguladığı ağır vergiler ve manastırların ölçüsüz harcamaları eklendiğinde aşırı borçlanmaları kaçınılmaz oldu. Manastır yaşamı öyle bir noktaya geldi ki, 17. yüzyılın ilk çeyreğindeki Lavra Manastırı altı keşişten fazlasını barındıramaz hale geldi.[23] Manastırların malî sıkıntıları, manastırlarda uygulanan yönetim biçimi olan idioritmik[24] düzenin yeniden kurulmasına ve *Protos*'un (yarımadanın başkeşişlik makamı) kaldırılmasına neden oldu. Yerine ruhanî haklarını geri alan ve "İerisos ve Aynoroz Dağı Başpiskoposu" unvanını elde eden İerisos piskoposu geçti. Bu şekilde 1630'dan itibaren güçlükle de olsa yeniden kalkınma başladı.

İstanbul Rum Patrikhanesi'nde çok tartışmalı olsa da, idioritmi gerçekten yarımadanın bir anlamda yeniden doğmasına neden oldu.[25] 1666 ve 1670 yılları arasında, Aynoroz Dağı'nda 800 kadarı yalnızca Hilandariu'da barınan toplam 6.000 keşiş bulunuyordu. Bazı keşişler vaazlar vermek ve para toplamak amacıyla uzun yolculuklara çıkıyorlardı. 1690 yılına kadar yalnızca laik kesimden alınan bireysel vergi, sonrasında din adamlarından da alınmaya başlamıştır.[26] 18. yüzyılda yine malî güçlükler baş gösterdi ve manastırlar yeniden borçlandılar. Malî işlerle ilgilenmek ve borçlanmaya çözüm bulmak üzere, adı ilk kez 1744'te geçen ve dört üyeden oluşan yönetim kurulu Iera Epistasia oluşturuldu.[27] Yine malî işleri örgütlemek ve düzgün yönetimini sağlamak için Patrik II. Paisius'un da (1726-1748 arasında üç kez patrik seçilmiştir) onadığı bir kararname yayınlandı. Ancak bir yandan idioritmi, diğer yandan kötü idare ve ağır vergiler Aynoroz'un malî durumunu o kadar kötüleştirdi ki sonunda manastırlar borçlarına karşılık ellerindeki değerli objeleri garanti olarak sunmaya başladılar.[28] Bunun üzerine, Aynoroz, Selanik ve İstanbul'daki mal varlıklarının idaresini İstanbul'da bulunan ve patrikhane binasının da kurucusu olan ünlü bir kürkçü loncasına bırakmaya karar verdiler. Bu karar Patrik II. Paisius'un mührüyle tasdik edildi ve birkaç yıl boyunca yürürlükte kaldı.[29]

18. yüzyılda Osmanlı yönetimi ile Aynoroz Dağı arasındaki ilişkilerde fazla büyük bir değişiklik getirmedi. Buna karşılık, Rusya yarımadada varlığını giderek daha etkin biçimde hissettirmeye başladı. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca anlaşması ile birlikte Rusya, Hıristiyan Ortodoksların kaderiyle ilgili meselelerde özellikle de Aynoroz'daki Rus manastırları üzerinde resmen temsil hakkı elde etti.[30] Bu Rus politikası karşısında 1789'dan beri tahtta bulunan III. Selim, 1791- 1792 yıllarında, daha önceki padişahların da yapmış olduğu gibi, yarımadanın ayrıcalıklarını onaylayan bir ferman gönderdi.

18. yüzyılın sonunda, manastırların o döneme kadar karşısında bağımsızlıklarını koruduğu İstanbul Patrikliği de yarımadada kendi otoritesini biraz daha etkin biçimde dayatmak istedi. Böylece Patrik IV. Gabriel (1780- 1785), manastırların malî işlerine düzen getirmek ve alacaklılarından kurtulmalarını sağlamak amacıyla 1781'de yayınladığı yeni bir kararnameyle Aynoroz Dağı'na katı bir malî ve ekonomik denetim dayattı . Keşişlerin fikri alınmadan kaleme alınan ve Aynoroz manastırlarını Patrikhane ve Sinod'un denetimine bırakan bu kararname, keşişlerin direnmesi nedeniyle uzun süre uygulamaya konamadı. Kararname, başka uygulamalarla birlikte, büyük Aynoroz cemaati mührünün dörde bölünmesini ve parçalardan her birinin bir *epistatis* (denetçi) tarafından saklanmasını da öngörüyordu. Buna göre bir kararın geçerli sayılması için dört *epistates*'in de onayı alınacak ve her biri mührün bir parçasını basacaktı. Bu kararnamenin iptal edilmesine rağmen, dört parçalı mühür ilkesi korundu. Bugün de hâlâ yürürlüktedir.[31]

Aynı biçimde, 1806'da, bu kez Patrik V. Gregorius (1806- 1808) yine keşişlerin fikrini almadan bir kararname dayatmaya çalıştı. Ancak dışarıdan yapılan bu yasama müdahaleleri ve Aynoroz cemaatini patriklerin vesayeti altına yerleştirme çabaları etkili olmuyordu, çünkü patriğe boyun eğmeyi reddeden keşişler her yeni kararnameye direnmek için ayaklanıyor, padişahlar ise istisnasız manastırların özgürlüklerini tanımaya devam ediyorlardı. Böylece Aynoroz keşişleri 1810'da bu kez kendileri bir yönetmelik hazırlamaya karar verdiler ve onaylanması için patriğe değil, Selanik'in Osmanlı valisine başvurdular. Elli yıl kadar yürürlükte kalan bu yönetmelik, manastırların iç malî meseleleri üzerindeki Patrikhane denetimini ortadan kaldırıyor ve



Hilandariu Manastırı. 1666 ve 1670 yılları arasında, Aynoroz Dağı'nda 800 kadarı yalnızca Hilandariu'da barınan toplam 6.000 keşiş bulunuyordu.

temsilciler kuruluna karar yetkisi veriyordu.

ULUSLARIN UYANIŞI VE RUSYA'NIN ÇIKARLARININ MERKEZİNDE AYNOROZ DAĞI

19. yüzyıl başında, manastırların borçları meselesi görece çözüme ulaşmış gibiydi. Ancak 1821'de başlayan Rum ayaklanması, Yunan devrimcileri tarafından "ulusal geleneklerin ve Hıristiyan Ortodoksluğun simgesi" olarak kabul edilen Aynoroz manastırlarının atılımını baltalayacaktı. Aynoroz'da ulusçu hareketin fikir önderi olan Emmanuel Papas, 1.000 keşişten oluşan bir orduyla Selanik'e yürüdü, ama Osmanlı birlikleri tarafından çevrilen ordusu hızla dağıldı. Hayatta kalan keşişler Aynoroz'a döndüler. Bu arada, yarımadada koşullar Halkidiki'den kaçarak buraya sığınan 5.000 kadın ve çocuğun varlığıyla iyice güçleşmişti. Bu durumdan, özellikle de *avaton* yasasının ihlal edilmesinden huzursuz olan keşişler, kutsal objeleri de yanlarına alarak manastırları terk ettiler. Aralık 1821'de, Osmanlı ordusu Aynoroz Dağı'nın girişini zorlamaya başladı ve 1822 baharında 3.000 asker yarımada ile manastırları işgal ederek burada bulunan keşişlerle kadın ve çocukların bir bölümünü katletti.[32] Osmanlı birlikleri 1830 Nisan'ına kadar mevzilerini koruduular. Ordunun çekilmesinden sonra Aynoroz Dağı yeniden özerkliğine kavuştu, ama son yılların getirdiği yıkımlar ve yoksulluk önemli boyutlardaydı, onarılması ancak Ortodoks ülkelerde toplanan bağışlar ve egemen Hıristiyan devletlerden gelen yardımlarla mümkün olabilecekti. Balkanlardan gelen malî yardımlar, ulusal uyanış hareketleriyle birlikte siyasî bir kimliğe büründü. 1833'de Bulgarlar yeniden Zografu, ardından da Hilandariu Manastırı'na yerleştiler. Onları 1855'e doğru Lavra Manastırı'ndaki konumlarını yeniden elde eden Eflâklar ve Moldavlar ile Hilandariu'ya yerleşen Sırplar izledi[33]; buna paralel olarak, Rusya'nın Akdeniz'deki varlığını sağlamlaştırmak amacıyla yarımadada izlediği yayılmacı politika gerilimlere yolaçtı. Yeni manastırlar da kuran Rusların eski manastırları Ruslaştırma denemeleri 1860'lı yıllarda iyiden iyiye açığa çıktı ve etkili oldu.

Tanzimat ortamında, gayrimüslim cemaatlerin kendi yönetmeliklerini hazırlayarak Bâb-ı Âli'ye onaylatması öngörülmüştü. Rum Ortodoks cemaatinin yönetmeliği gecikince, 1860'ta Selanik'teki Osmanlı valisine yarımada için genel bir yönetmelik hazırlaması için yetki verildi. Bir amacı da manastırların Ruslaştırılmasının önüne geçmek olan bu yönetmelik 1861'de yürürlüğe girdi. Buna göre, Aynoroz'un özerkliği tüm dış güçlere karşı güvence altına alınıyor ve burada keşiş olmak isteyen herkesin Osmanlı tabiyetine geçmesi dayatılıyordu:[34]

"Agion oros Monastırlarına gelüb ruhban olmak arzu idenlerin orthodoxos bulunmaları ve tebaaï Devleti Aliyêden olmaları meşrutdır. Binaen aleyh Rusiadan Yunaninstandan Rumaniadan ve Sırbiadan gelïb Agion Oros monastırlarında kalmak ve ruhban olmak isteyênler mutlaka ecnebi tebayêtlerini terk ile Devleti Aliyê tebayêtine dehalet edüb tezkereï Osmanie istihsal itmedikçe hiç bir monastıra kabul olunmaz." [*Agion Oros Tarihi*, s. 35]

Yönetmelik ayrıca, yarımadanın tümü için yetkili makam olarak, seçilmiş dört keşişten oluşan ve kaymakamın başkanlık edeceği bir idare heyeti oluşturulmasını ve yerel polisin yerine bir Türk muhafız birliği getirilmesini öngörüyordu. Çileden çıkan keşişler padişaha şikâyette bulundular ve yönetmelik, zorunlu Osmanlı tabiyeti ile ilgili kural hariç, 1861'de yürürlükten kaldırıldı.[35] Keşişler daha sonra 1862'de imparatorluğun Rum Ortodoks cemaati tarafından yine bu cemaat için hazırlanan yönetmeliği uygulamayı da reddettiler.

1874-1875'te, Rus Agios Panteleimonos Manastırı'na başrahip seçimi ile ilgili şiddetli anlaşmazlıklar yarımadayı sarstı. Böyle bir olayın tekrarlanmasını engellemek amacıyla Patrik II. Joachim (1873-1878) yeni iç ve dış yasalar hazırlattı ve Bâbıâli'ye sundu. 1877'de onaylanan yasalar yürürlüğe girdi, ama keşişler bunlara uymayı yine reddettiler.[36] Aynı yıl kendi yönetmeliklerini yazdılar, ancak yarımadanın yerel "Kutsal Kurul" tarafından da kabul edilen bu yönetmeliği de uygulamaya konamadı. Ancak III. Joachim'in patrikliğe gelmesinden sonra herkesin kabul ettiği bir yönetmelik üzerinde anlaşılabildi ama hazırlanması uzun zaman aldı: İstanbul'da oluşturulan ve Aynoroz keşişlerinden de yardım alan bir komisyon tarafından 1880'den itibaren hazırlanmaya başlandığı hâlde, ancak 1912'de tamamlandı ve birkaç ayrıntı hariç bugün yürürlükte olan yönetmelikle aynıdır.[37]

Makedonya'nın Yunanlar tarafından 2 Kasım 1912'de alınmasının ardından, Aynoroz da denizden yapılan bir çıkartmayla ele geçirildi. Ancak yarımadanın konumu güçlük



Aynoroz'da ulusçu hareketin fikir önderi olan Emmanuel Papas.

çıkarıyordu. Yunanlar bayraklarını dikmiş olsalar da, Ruslar Londra Konferansı'nda yarımada üzerinde hak iddia ettiler. 17 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması sonunda Yunanlara hak verecek, Yunanistan'ın egemenliğini ve yarımadanın imtiyazlı rejimini tanıyacaktı. Aynoroz keşişleriyle Osmanlı padişahları arasındaki beş yüz yıllık bir arada yaşama mücadelesi ve pazarlıklar böylece son bulmuş oldu. Bu beş yüz yıl boyunca Aynoroz manastırları, hem Osmanlı Devleti hem de İstanbul Patrikhanesi'yle yaşadıkları gerilimlere rağmen, imtiyazlarının sürekli yenilenmesi sayesinde gerek dinî, gerekse sanatsal ve kültürel faaliyetlerini devam ettirebilmişlerdi.

OSMANLI DÖNEMİNDE SANATSAL ÜRETİM VE BİZANS DÖNEMİ KUTSAL VE MİMARÎ ESERLERİNİN KORUNMASI

Aynoroz Yarımadası'nın en değerli özelliklerinden biri olan sanatsal üretim (elyazmaları, minyatürler, müzik partisyonları, işlemeli kumaşlar ya da ikonalar) bu dönem boyunca hiç kesintiye uğramadı. Osmanlı fethinden sonra, keşişler Bizans tarzını koruyarak freskler yapmaya devam ettiler. Buna ek olarak ikona, işleme ve elyazması üretimi de devam etti. 16. yüzyılı boyunca, Girit okulundan gelen farklı keşiş-sanatçılar Aynoroz Dağı'nın manastırlarını süslemişlerdir. Örneğin, 1535'te Giritli Teofanos, Lavra Manastırı'nın ana kilisesinin yani *katholikon*'un iç duvarlarının fresklerini yenilemiştir. 18. yüzyılın başına kadar, Aynoroz keşişler Girit okulundan ilham almaya devam etmişlerdir. Ancak bu dönemde yeni bir sanatsal hareket ortaya çıkar. Aslında bu hareketin eski sanat örneklerine dönülerek, Bizans dönemindeki sanat idealini tekrardan canlandırmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bu hareketin en ünlü temsilcisi Dhionyssios de Fourna (1670-1746)'dır. Lakin, yeniden diriltme hareketi, Barok stiline hızlı bir geçiş yapılmasını beraberinde getirecek ve bu stil 18. yüzyılın ortasından başlayıp 19. yüzyıl boyunca da devam edecektir. Barok stili Aynoroz'un sanatsal hayatında önemli bir yere sahip olacaktır. Bulgar Zaharii Zograf (1810-1853) gibi ressamlar buna örnek gösterilebilir. Öte yandan, 1858'de Aynoroz Dağı'nı ziyaret eden Fransız gezgin M. A. Proust "Bu eserleri üreten keşişlerin sanatçı sıfatını hak edip etmedikleri muallakta kaldığını" söylemiştir. Proust'un bu görüşü romantik bakışına ve ortaçağ sanatsal anlayışa bağlanabilir. Bu yorumu, o dönemde icra edilen sanat tarzının daha önceki dönemlerde yapılan sanatsal faaliyetlerin "sanat ve sanatçı" kavramı ile karşılaştırılarak okumak gerekir.

Osmanlı döneminde üretkenliklerinin yanı sıra, ortaçağdan kalma dinî objelerin (ikonalar, elyazmaları, freskler, mozaikler, kutsal emanetler...) korunması, hacıların ve diğer gezginlerin uğradığı gerçek müzelere dönüşen manastırların güçlü yanıydı. Bu muhafaza hareketi *Agion Oros Tarihi* de özellikle elyazması metin konusunda doğrular:

"Tirse üzerine husni hadd ve dikkatle yazılmış Ahdı atik (Palaia Diathīkī) ve Ahdı cedid (Nea Diathīkī) ve mezamiri hazreti Dauïdin (Psaltīrion) en eski nushaları bulınırki işbu nushaların bazı sahifelerinin kenarlarında yâhod derünlerinde fevk-al-ade senaatkârane sim-ul-zerle ve mücella rengâ reng elvanle tersim idilmiş mini mini ince kalem tasvirleri gören, Vüzantinlerin resimcilik senaatını ne derecei alieyê vardırdıklarını görüp parmağını ısırır ve aalını şaşırır." [*Agion Oros Tarihi*, s.35.]

Bugün hâlâ, kültürel mirası koruma hareketi devam etmektedir ve manastırların duvarlarında 12. yüzyıldan kalan fresk fragmanları görülebilir. Ayrıca manastırların hazinelerinde 8. ve sonraki yüzyıllardan kalan ve ayin için kullanılan kadehler (*kalyx*), elyazması metinler ve de Bizans imparatorları tarafından verilen özel buyruklar (*chrysobul*) bulunmaktadır.

Tarihin çalkantılarına rağmen, Aynoroz Dağı'nın manastır ve sanat yaşamı Osmanlı döneminde de istibdat ve özgürlükler arasında akmaya devam etti. Londra (1913) ve özellikle Lozan (1923) antlaşmalarından beri, Yunanistan'ın egemenliği altında bulunan yarımada özerk Manastır Devleti statüsünü koruyor ve Aynoroz keşişlerinin gelenekleri manastır sakinlerinin sayısının azalmasına rağmen yaşamaya devam ediyor. 1970'li yıllarda yarımadada sadece 1.150 kadar keşiş kalmış iken,[8] 2000'li yıllarda burada Hıristiyan Ortodoks mezhebinden Yunan, Rus, Bulgar, Romen, Sırp, hatta Fransız ya da İngiliz yaklaşık 2.250 keşiş barınıyor.

DİPNOTLAR

1 Ustrumca (Makedonya) Metropoliti Sofronios tarafından kaleme alınmış olan orijinal metin Karamanlı diline, o dönemde Evangelinos Misailidis'in kurduğu Karamanlı gazetesi *Anatoli*'nın genel yayın yönetmeni olan Savvas S. Alâgözoğlu tarafından çevrilmiştir. Metnin orijinal Yunanca versiyonunun baskısı bulunmamaktadır. Buna karşılık, Metropolit Sofronios Karamanlıca baskıya bir önsöz yazmış ve çalışmasını Alâgözoğlu'na gösterdiğini, onun da bu kadar temel bir kitaptan Anadolulu hemşehrilerinin de haberdar olmasının faydalı olacağına karar verdiğini belirtmiştir. (« *Savva efendi böyle bir mühim eserden hıdmet etmekte oldığı Anatolulu hemşehrilerinide haberdar itmeği* »)

2 Avaton yasası, Bakire Meryem'in Aynoroz Dağı'na çıktığını ve burayı mülk edindiğini anlatan eski bir Hıristiyan inancından kaynaklanmaktadır. « Bakire Meryem Bahçesi », keşişlerin kendilerini tümüyle Bakire Meryem'e adayabilmeleri için hiçbir dışı canlının bu topraklara ayak basmasına izin vermeyen avaton yasasıyla korunmaktadır. Bkz. Ivan Biliarsky, *Saint Constantin, Mont Athos et l'idée de la sainteté de l'Empire durant la Turocratie* [*Aziz Konstantin, Aynoroz Dağı ve Türklerin hakimiyetinde İmparatorluğun kutsallığı düşüncesi*], Sofia, Accademia delle Scienze di Bulgaria, 2003.

3 Arnaud de Raulin, « Le Mont Athos et la liberte religieuse en Grece » [« Aynoroz Dağı ve Yunanistan'da Din Özgürlüğü »], in Raymond Goy, *Du droit interne au droit international: le facteur religieux et l'exigence des droits de l'homme* [*İç Hukuktan Uluslararası Hukuka: Din Faktörü ve İnsan Hakları Gerekleri*], Rouen : PURH, 1999, s. 255.

4 Nicolas C. MOUTSOPOULOS, *Mount Athos, A brief account of its history and architecture*, Selanik: Petalotis, 1981 s. 31.

5 Isihazm: Aziz Gregorios Palamas'ın geliştirdiği çileci akım. Amacı « İsa duası » tekrar edilerek Tanrı'nın ışığına ulaşmaktır. Bu akım 14. yüzyılda önemli bir dogmatik tartışmanın merkezinde yer almıştır.

6 Nicolas ZOUDIANOS, *Le Regime autonome des couvents du Mont Athos* [*Aynoroz Dağı Manastırlarının Özerk Rejimi*], Strasbourg: Imprimerie française, 1938, s. 28.

7 E. A. ZACHARIADOU, « 'A Safe and Holy Mountain': Early ottoman Athos », in A. Bryer

and M. Cunningham (eds), *Mount Athos and Byzantine Monasticism*, Birmingham: Aldershot, 1996, p. 127-32.

8 John MEYENDORFF, « Mount Athos in the Fourteenth Century: Spiritual and Intellectual Legacy », *DOP* (Dumbarton Oaks Papers) vol. 42, 1988, s. 162-163. Bu görüş bundan bir yüzyıl kadar sonra Megas Doux Lucas Notaras'a atfedilen bir cümleyle de özetlenebilir: « *Papa'nın tacındansa Türk'ün sarığı yeğdir* ».

9 KOROLEVSKIJ, « Athos », *Dictionnaire d'Histoire et de Geographie Ecclésiastique*, vol. V, Paris: Letouzey, 1931, s. 90.

10 E. KOLOVOS, "Negotiating for State Protection: Çiftlik-Holding by the Athonite Monasteries (Xeropotamou Monastery, Fifteenth-Sixteenth C.)", in Colin Imber, Keiko Kiyotaki and Rhoads Murphey (eds), *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, London: I.B. Tauris, 2005, s. 198.

11 G. DENNIS, « The Byzantine-Turkish treaty of 1403 », *OCP* (Orientalia Christiana Periodica) n833, 1967, s.72-88.

12 P. LEMERLE, N. SVORONOS, A. GUILLOU & D. PAPACHRYSSANTHOU, *Actes de Lavra IV, Études historiques – Actes serbes – compléments et index*, 1982, s. 60. P. SCHREINER, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, I, Vienne, 1975, s. 473.

13 KOLOVOS, 2005, s. 199. II. Murad döneminden itibaren ve II. Selim'in dönemine kadar, manastırlar *kesim* adı altında tek bir vergi öderlerdi. Bu vergi cezaye ve öşür vergilerinin yerine geçiyordu. Onun dışında, manastırlar, kendilerine ait arazilerde yaşayan köylülerden de Osmanlı Devleti adına çeşitli vergi toplarlardı.

14 *Metokhion (çoğul: metokhia)*: Aynoroz Dağı manastırlarına ait arazilere verilen addır. Çoğunlukla Balkanlar'da, Moldavya ve Eflak bölgesinde yer alan bu arazilerden elde edilen ürünler, manastırların ve Dafni Limanı'na demirleyen gemilerin ihtiyaçlarını karşılamakta kullanılırdı, ama yerel pazarlarda da satılarak gelir getirirdi.

15 Venedik savaş gemisi kaptanı Pietro Zen'in 23 Temmuz 1425'te yazdığı mektuba göre. Bkz. LEMERLE, 1982, s. 60.

16 KOROLEVSKIJ, 1931, s. 92.

17 *A.g.m.*., s. 85.

18 ZOUDIANOS, 1938, s. 28

19 S. BINON, *Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou et de Saint Paul de l'Athos, étude diplomatique et critique*, Louvain : Fondation Universitaire de Belgique, 1942, s. 295.

20 J. Von HAMMER, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, Paris : Bethune et Plon, 1844, s. 408.

21 ZOUDIANOS, 1938, s. 28.

22 KOLOVOS, 2005, s. 201.

23 Aynı makale..

24 Idioritmi: Manastırlarda uygulanan yönetim biçimi. *Senobitik* cemaatlerin aksine, idioritmik cemaatler keşişlerin, aynı manastırda yaşamalarına rağmen, yaşamlarını bireysel olarak düzenlemelerine izin verirler. Böylece her keşiş istediği mallara sahip olabilirdi. Genel olarak, keşişler fakirlik yeminini bozarak, değerli eşyalar edinme eğiliminde oldular.

25 ZOUDIANOS, 1938, s. 29.

26 A.g.m. , p. 31.

27 ZOUDIANOS, 1938, s. 30-31.

28 *Idem*, s. 31 ve MOUTSOPOULOS, 1981, s. 37.

29 ZOUDIANOS, 1938, s. 32 ve MOUTSOPOULOS, 1981, s. 38.

30 ZOUDIANOS, 1938, s. 56-57.

31 *Ibid.*, s. 33.

32 Bu katliamlar günümüzde her yıl 10 Haziran günü, « Yeni Azizler – Aynoroz Şehitleri » anısına törenlerle anılmaktadır. Öldürülmeyen keşişler hapsedilmiş ve dinlerini inkâr edene kadar işkence görmüşlerdi. Aralarından çoğu bunu yapmayı reddederek şehit düştü.

33 MOUTSOPOULOS, 1981, s.30.

34 ZOUDIANOS, 1938, s. 57.

35 Osmanlı tabiyeti kuralı, Yunanistan'ın yarımada üzerindeki egemenliğini tanıyan 1913 Londra Antlaşması'na kadar yürürlükte kalmıştır.

36 KOROLEVSKIJ, 1931, s. 99.

37 ZOUDIANOS, 1938, s. 35.

38 Georgios MANTZARIDIS, « New Statistical Data Concerning the Monks of Mount Athos », *Social Compass*, Vol. 22 (1), 1975, s. 97-106.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Laiklik?



YENİ ÇIKTI

PASİF VE DIŞLAYICI LAİKLİK
ABD, FRANSA VE TÜRKİYE
AHMET T. KURU

317 sayfa, Eylül 2011 ISBN 978-605-399-221-9

San Diego Üniversitesi öğretim üyesi Ahmet T. Kuru bu kitabında, laik devletlerin dine yönelik politikalarındaki ayrılıkları ABD, Fransa ve Türkiye'deki uygulamalar üzerinden inceliyor. Laiklikle ilgili politikaların şekillenmesinde etkili olan ideolojik mücadelenin tarihi koşullar altında belirlendiğini aktaran yazar, dine karşı toleranslı bir tutum benimseyen "pasif laiklik" ile dini kamusal alanın dışında tutan "dışlayıcı laiklik"i karşılaştırıyor. Kuru, Amerika'da dine karşı hoşgörülü devlet politikaları ile Fransa ve Türkiye'de kısıtlayıcı politikaları yan yana koyarak yaptığı analizde, laiklikle ilgili çalışmalara önemli bir katkı sunuyor.



TUTKU İLE AKIL ARASINDA
LAİKLİK
1905-2005
JEAN BAUBÉROT

300 sayfa, Ekim 2009 ISBN 978-605-399-106-9

Bir "Fransız icadı" olan laiklik, bugün doğduğu topraklarda bile çeşitli tartışmalara konu oluyor. Üstelik bu tartışmalar artık Fransa'nın kendi icadı etrafında yaptığı kendi özeleştirisi olmanın dışına çoktan çıktı ve laiklik artık bir "Fransız istisnası" değil. Cumhuriyet temelinde Türkiye'de laikliğin kapsayan mı yoksa dışlayan mı bir yaşama zemini sunduğu sorusuna cevap bulmaya çalıştığımız bugünlerde, Baubérot'nun kitabında aktarılan süreç ve tartışmalar Türkiye'deki laiklik tartışmalarına yeni düşünce ufukları açıyor.



TARTIŞILAN LAİKLİK
FRANSA VE TÜRKİYE'DE
İLKELER VE ALGILAMALAR
DERLEYEN SAMİM AKGÖNÜL

350 sayfa, Nisan 2011 ISBN 978-605-399-189-2

Fransa'da bugün Müslümanlık karşısında duyulan kaygılar laiklik tartışmasını kamusal alana da taşırken, İslâmi kökenli bir partinin uzunca bir süredir iktidarı elinde tuttuğu Türkiye'de de laikliğin tanımına ve sınırlarına dair tartışmalar sürüyor. Türkiye'de Fransız laikliğinin ne olduğu konusu etraflıca bilinmeden bu kavram sık sık kullanılıyor, hatta hâlâ model olarak gösteriliyor. Fransızca yayınından kısa bir süre sonra Türkçeye kazandırılan bu çalışma, Fransa'ya Türkiye laikliğini tanıttıktan sonra Türkiye'de de Fransa laikliğini anlatmayı amaçlıyor.

www.bilgiyay.com
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

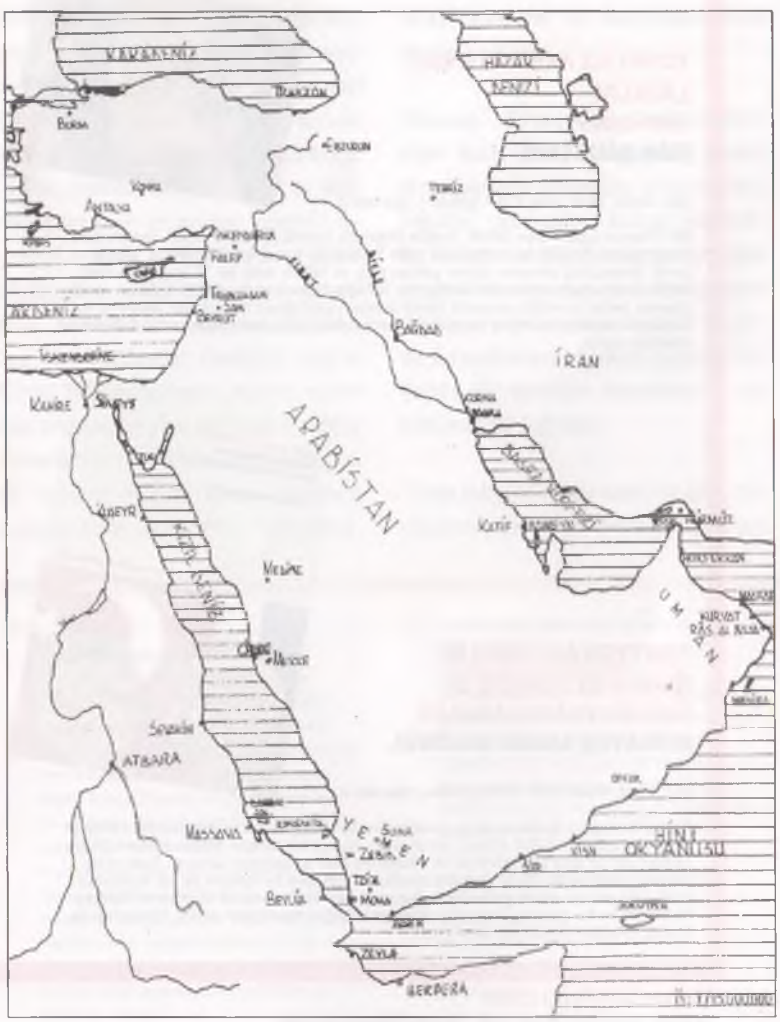
genel dağıtım: www.puntokitap.com
e-mail: punto@puntokitap.com

BİR KORSAN DENİZCİNİN GÖZLEMLERİ VE RAPORU (1525):

OSMANLILAR VE HİNT OKYANUSU

SALİH ÖZBARAN

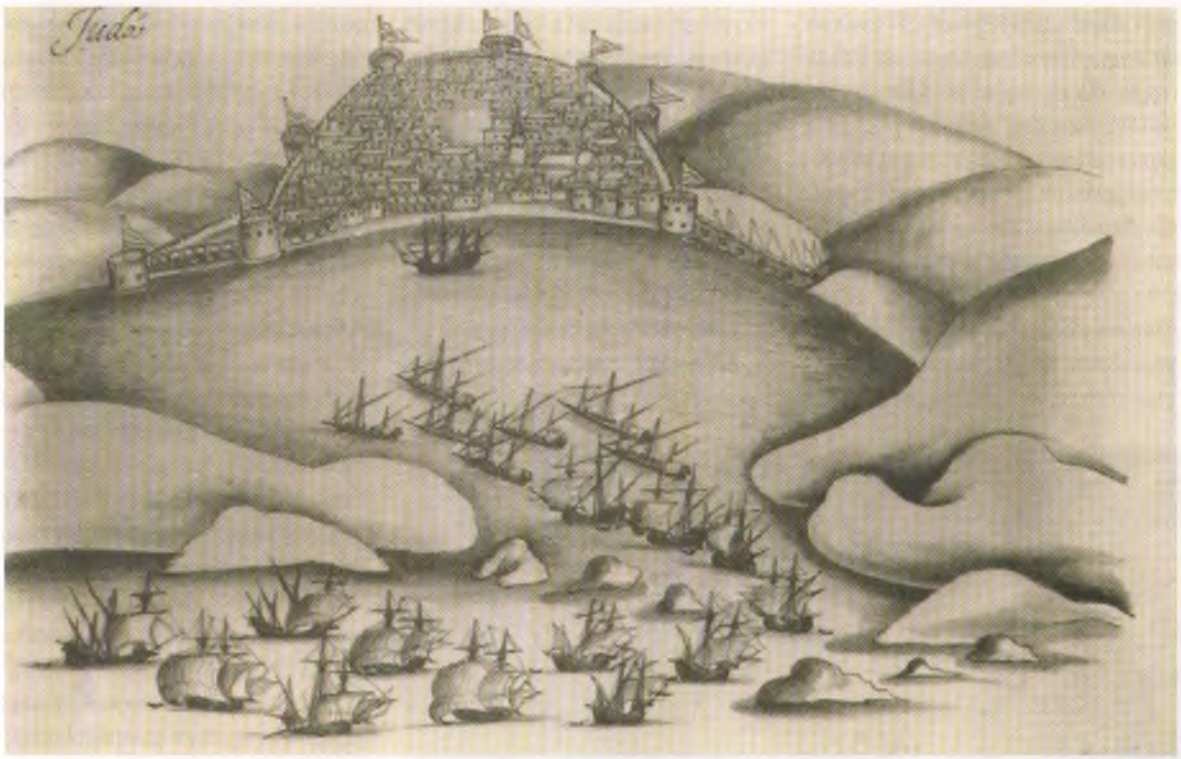
Selman Reis'in 1511'de Memlûk donanmasına yardım etmek için Osmanlı sultanlığı tarafından Mısır'a gönderilmesiyle başlayan ve 1528'de öldürülmesine kadar süren Kızıldeniz ve açıklarında geçen yaşamöyküsü, onun raporunu önemli kılmaktadır. Korsanlık hareketleri, edindiği deneyim ve bilgiler, rastladığı kişiler ve katıldığı mücadeleler ona tarihsel bir önem kazandırmaktadır. Selman Reis'in Osmanlıların kısıtlı kaynakları yanında dönemin Arap ve -özellikle- Portekiz kaynaklarında ayrıntılarla yer almış olan hayatı burada konu edilmeyecek, birkaç satırlık bir girişten sonra layihası üstünde durulacaktır.



16. yüzyılda Akdeniz - Hint Okyanusu bağlantısını gösteren harita.

Osmanlı İmparatorluğu'nun denizötesi sınırlarını belirleyen temel faktörün, onun donanma gücü olduğu hususu tereddütsüz olarak onaylansa bile, o gücün ortaya çıkmasında çok önemli rolleri bulunan korsanlık geleneğinin her zaman göz önünde tutulması gereği unutulmamalıdır. Geçmişte ortaya konulan nadir çalışmalardan sonra,[1] çok yakın zamanlarda yayınlanan telif ve çeviri kitapları bunu onaylamaktadırlar. Özellikle C.W. Bracewell ve İdris Bostan'ın yakın tarihlerde ortaya çıkan incelemeleri, tarihçiliğin bu alanında hissedilen pek çok şüpheyi giderecek mahiyette olmuştur.[2]

Bu makale, işte böyle bir geleneğin içinden çıkıp gelen, Hint Okyanusu'na açılım için hazırlanan Osmanlı donanmasında hizmet etmiş (ondan da önce Memlûk Devleti'nde iş görmüş) olan bir denizciyi konu etmektedir. Osmanlıların okyanusa açılımındaki temel faktörleri özetlemeye ve Kızıldeniz ayağındaki erken evrelere ilişkin niyetlerini kısaca anımsatmaya çalışırken Selman Reis'in, 1525 yılında Osmanlı sadraza-



Portekiz İmparatorluğu'nun Asya'daki genel valisi Lopo Soares de Albergaria komutası altındaki donanmanın 1517 yılında Cidde önündeki görüntüsü ve Selman Reis'in ve Osmanlı kadırgalarının engellemesine ilişkin gravür.

Olaylara çağdaş Portekizli tarihçi Gaspar Correia'nın *Lendas da India*'sından alınmıştır.

mı İbrahim Paşa'ya Mısır'da sunduğu sanılan Hint Okyanusu dünyasıyla ilgili layiha (rapor) -önceden yapılan özgün metin yayınlarında yer alan bazı hataların düzeltilmesi, eksikliklerin tamamlanmasıyla ve çeşitli değerlendirmelerin[3] ışığı altında- yeniden ele alınmaktadır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah ve çevresinin açık denizlere uzanma girişimleri esnasında görev almış bir denizcinin öngörüleri belirlenmeye çalışılmakta ve layihanın tam metni araştırmacı ve meraklı kitleye daha kolay ulaşabilir hale getirilmektedir. Özellikle, okyanuslara açılmış bulunan Portekizlilerin denizciliği ve anılan okyanusun Asya sınırlarındaki durumunu, girişimlerini ve bölgedeki önemli limanları, yönetimleri ve yerli halkları kapsayan bir layihada yansımış olan gözlemler yansıtılacaktır. Osmanlıların imparatorluk sınırları dışındaki "öteki" dünyalar ile ilgili gözlem ve değerlendirmelerinin kıtlığı bilinmektedir. Merkezin, burada konu edilen Hint Okyanusu dünyasına yönelik tarihsel coğrafya ve gözleme dayalı eserler bakımından fakirliği de düşünüldüğünde, onun güney macerasına ışık tutabilecek bir kılavuz raporun dile getirilmesi, önemi üstüne bazı hatırlatmalarda bulunulması ve yayınlanması, sanırım yararlı olacaktır.

OSMANLILAR VE HİNT OKYANUSU'NA YÖNELİK SİYASET VE GÖZLEMLERİ ÜSTÜNE KISA BİR GİRİŞ

Amerikalı genç tarihçi Giancarlo Casale'nin *The Ottoman Age of Exploration* kitabına başlık yaptığı, "keşifler" anlamına gelen ve cesaretle konmuş "exploration" tanımına bakarak Osmanlıların güney sularına yayılmasına neden olan faktörlerin hazır olduğuna ve atılan adımlar için yol gösterici kılavuz eserlerin önderliğinde yapıldığına inanabilirsiniz.[4] Hatta Osmanlıların güneye genişleyen dünyalarını irdelerken, onların Portekiz ve İspanyol gibi denizci imparatorluklarla dahi kıyaslanabileceğini düşünebilirsiniz.[5] Hatta ve hatta imparatorlukların açık denizlere yelken açmalarına, kürek sallamalarına neden olan saiklerin benzerliklerini de hesaba katarak aynı düşünceleri paylaşabilirsiniz. Gerçekten de ekonomik, dinsel ve yapısal dürtüleri düşünüldüğünde doğru yargıda bulunduğunuzu dahi sanabilirsiniz. Ancak ağırlıklı olarak 15. yüzyıl sonları ve 16.-17. yüzyılların ilerleyen süreçlerinde Batı Avrupalıların giriştikleri keşiflerin arkasında yatan "exploration"un, daha açık belirtmek gerekirse merakın, sorgulamanın, araştırmanın ve sonu gelmeyen, özellikle okyanuslardaki tehlikeli yolculukların getirdiği birikimler bulunduğunu düşündüğünüzde ise, firene basarsınız; kıyaslamayı daha dikkatli yapmaya çalışırsınız; öncelikle de Osmanlıların Hint Okyanusu yönünde giriştikleri fütuhatın, ilerlemenin ve oralardaki serüvenlerinin hangi bilgiye, tekniğe ve merkezi planlamaya dayandığını sorgulama gereği duyabilirsiniz. Hatta İslam dünyasının gelişmiş klasik sürecinden miras kalabilenlerin sınırlılığını akla getirdiğinizde, Hint Okyanusu serüvenlerinin ne tür zorluklarla karşılaştığını ve çoğu zaman bu maceraları can kayıplarıyla sonuçlanan ve eli boş dönen bir atılım olarak telakki ettiğinizde, "exploration" tanımının Osmanlı için ne denli uygun olabileceğini düşünürken kararsızlığa itilmiş olabilirsiniz. Bütün bunlardan da öte, kimi tarihçilerin yorumlamalarına, medya dünyasında, özellikle de Osmanlı yüceltmesine yönelik programlarda söylenmek istenenlere baktığınızda, tarihçilik disiplininin ne kadar farklı bir format içine sokulduğunu görebilirsiniz. Gerçekten, özellikle Suriye ve Mısır'da hüküm sürmüş olan Memlüklerin egemenliklerine son vermeden ve verdikten sonra İstanbul'daki saltanat merkezinin güney açılımına önderlik edebilecek, bilhassa denizcilik bilimine

ilişkin yol gösterebilecek kılavuzları aramaya koyulduğunuzda da nitelik ve nicelik eksikliğinden ötürü -örneğin Portekiz deniz imparatorluğunun açılımlarına öncülük etmiş bilgi yüklü raporlarında ve gezginlerin sayısız diyebileceğim kılavuz kitaplarındaki birikim karşısında- şaşırabilirsiniz.[6]

Sultan ve merkezi yönetimdeki yetkililerin Hint Okyanusu tarafındaki girişimlerinin, Akdeniz dünyasıyla olan ilişkileri kadar kapsamlı ve zaferler getirecek düzeyde olmadığı tarihsel bir olgu olarak kabul edilmektedir. Osmanlıların Hint Okyanusu'na açılan ve bu okyanusun geniş alanlarına uzanan dünyalar için bir stratejilerinin bulunmadığı, güncel bir terimle ifadelendirmek gerekirse, bir "master plan"a dayalı politikalarının olmadığı varsayılmaktadır. Ünlü bazı denizcilerin yazdıkları ve kılavuz mahiyetinde olan kimi eser ve raporların -örneğin Pirî Reis, Selman Reis ve Seydi Ali Reis gibi deniz kurtlarının yazdıkları- ve kişisel ya da devlete hizmet bağlamında ya da Osmanlı güney sınırlarına ulaşmada aracı olan bazı eyalet otoritelerinden kaynaklanan bilgi bilgi edinimleri önderliğinde askeri yönlendirmelerini yaptıkları düşünülebilirse dahi, okyanus yönündeki girişimlerinin bilimsel verilere dayalı, denizcilik hünerlerinden ilham alan girişimlerden ziyade, imparatorluğun gelip geçer siyasetlerinin dürtüleriyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Ünlü tarihçi Fernand Braudel'in "Türklerin 1516 ve 1517'de Kahire sultanlarına karşı zaferlerini kim öngörebilirdi?" sorusuna verilebilecek yanıtın sadece gelişen politik olayların gidişatının güneye açılan serüvenleri olabileceğini belirtmek ne denli yetersiz kalırsa, Osmanlıların Hint Okyanusu'na açılmalarını düzenli bir politikanın öngördüğü bilimsel çalışmalara dayalı bir yayılma olduğunu kabullenmek de o denli yanlış tespitlere götürebilir.[7] Osmanlıların Hint Okyanusu dünyasına açılımlarını çok kapsamlı biçimde ele alan ilk tarihçi olarak Cengiz Orhonlu'nun "Osmanlı imparatorluğunun, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu gibi güney sularındaki siyasetinin istkrarlı olmamasındandı" biçimindeki saptaması, dolayısıyla oralardaki tersanelerin, özellikle de Süveyş Tersanesi'nin, gelişi güzel işlemesi, güneye sarkan Osmanlıların bilinçli ve düzenli politikalar yürüt(e)mediklerinin önemli bir göstergesi sayılabilir.[8] Yine Orhonlu'nun açıklama gereği duyduğu üzere, 16. yüzyıla tanıklık etmiş ya da muahhar Osmanlı tarihçilerinin -örneğin Celâl-zâde Mustafa'nın, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin, Peçuylu İbrahim'in- eserlerinde Hint Okyanusu yönünde gelişen olayları pek dile getirmedikleri bilinmektedir.[9] Osmanlı deniz tarihçiliği üstüne titiz çalışmalar yapmış olan Svat Soucek, Osmanlıların açık denizlere Akdeniz tipi kadırgalarıyla açıldıklarından ve yelkenli gemilere pek aşina olmadıklarından dolayı başarısız oldukları savını yetersiz bulması da anlamlı sayılmalıdır. Onun, asıl nedenin kararlı bir politika kıtlığı, sayıları sınırlı usta denizcilerin dışında bilimsel yöntemlere dayalı denizci potansiyeli yoksunluğu ve okyanuslara açılan çağdaş Avrupalı imparatorluklardaki hedefleri taşımadıkları yönündeki saptamaları yabana atılmamalıdır:

"Türkler için deniz açılımı kara sınırlarını genişletmek içindi; Portekizliler ve ardından gelen Britanyalı ve Batı Avrupalılar için sorun, kârlı uzun mesafeli, karşı konulmaz bir ticari eylemle denizötesi kaynaklara ve pazarlara ulaştıran deniz yollarını denetim altında tutmaktı".[10]

Gerçekten, Osmanlıların Mısır fethi bir rastlantı sonucu muydu, yoksa padişahın bir açılma planına dayalı öngörünün dürtüsüyle yapılmış bir eylem miydi? Mısır fethinden sonra okyanus yönünde izlenen siyasetlerin arka planları var mıydı, neydi? Halil İnalcık ve Cengiz Orhonlu gibi tarihçilerin ve benim şahsen bir zamanlar desteklediğim, Osmanlıların İslami potansiyele ve ticari hedeflere dayanan savlarını, sadece kadırgaların yetmezliğine dayandırmak gibi izah tarzlarının, yeterince açıklayıcı olamayacağını sanıyorum.[11] Ayrıca İslam dünyasının Hıristiyanların baskıları karşısında istenen yardımları yerine getirme yolundaki Osmanlı çabalarını, keşifler dünyasındaki gelişmelerle eşdeğerde tutmanın söz konusu olamayacağını düşünürken, açılımın ardındaki politik ve teknik dürtülerin derecelerini de belirtmek gerekmektedir. Orhonlu'nun, Osmanlıların güney sularına açılımını, Habeş Eyaleti örneğiyle irdeleyen



Aden Körfezi.

O. Dapper, Naukeurige Beschryving van Asia'dan naklen R. B. Serjeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast. Hadrami Chronicles*, Oxford University Press, 1963.

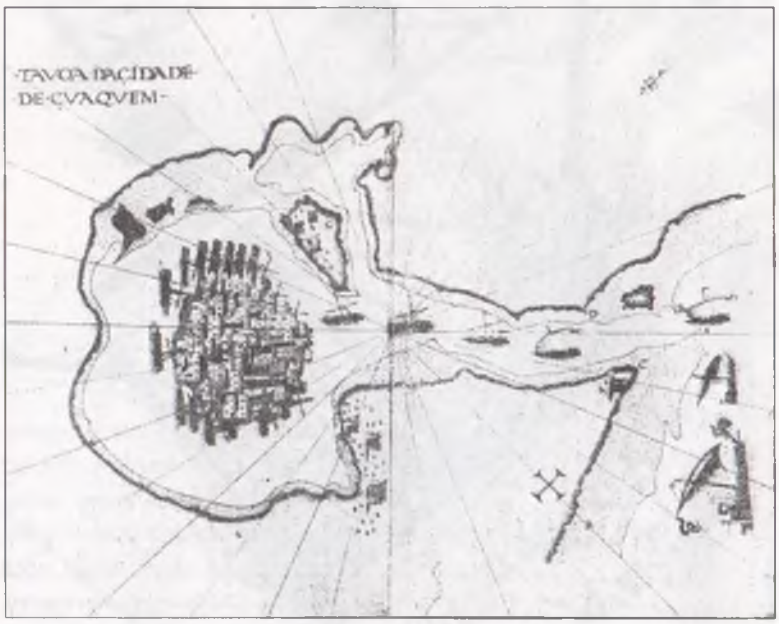
kitabındaki şu saptamaları bizleri mantıklı tarihçiliğe yöneltmede çok yararlı olmuştur:

"Bunda [Habeş Eyaleti'nde], eyaletten elde edilen gelirin oraya sarf edilenin çok üstünde olmasının büyük tesiri olmuştur. Bir de orada yapılan savaşlardan elde edilen tecrübeden bu ülkede daha fazla yayılma imkânı olmadığı oradaki hududun azâmî olduğu gerçeği de kabul edilmiştir. Buradan bahseden bazı Osmanlı eserleri, hükümetin ihmalinden dolayı, şimdiye kadar yapılan bu kadar masrafın ve dökülen kanların boşa gittiğini ifade etmektedir".[12]

SELMAN REİS İLE İLGİLİ KISA BİLGİ

Osmanlıların güneye yönelik niyetleriyle ilgili olarak yukarıda özetlemeye çalıştığım açıklamalardan sonra, Selman Reis'in Kızıldeniz ve Hint Okyanusu çevrelerine ilişkin bilgilendirme raporuna değinmek yararlı olacaktır. Öncelikle raporun özgün ve sağlam bilgilere dayandığını belirtmek gerekmektedir. Çünkü -Kuzey Afrika'da Cezâyir-i Garb'da yetiştiği ve Akdeniz'de birçok savaşa katıldığı yönündeki bazı bilgilere sahip bulunsak da, 1511 yılında Memlûk donanmasına yardım etmek için Osmanlı sultanlığı tarafından Mısır'a gönderilmesiyle başlayan ve 1528 yılında öldürülmesine kadar süren Kızıldeniz ve açıklarında geçen yaşamöyküsü, raporunu daha da önemli kılmaktadır. Bu yaşamında yaptığı korsanlık hareketleri, edindiği deneyim ve bilgiler, rastladığı kişiler ve katıldığı mücadeleler ona tarihsel bir önem ve görgü tanığı olma niteliği kazandırmaktadır. Osmanlıların kısıtlı kaynakları yanında dönemin Arap ve -özellikle- Portekiz kaynaklarında ayrıntılarla yer almış olan hayatı burada konu edilmeyecek, sadece birkaç satırlık bir girişten sonra layihası üstünde durulacaktır.[13]

Selman Reis, bir Osmanlı denizcisinin ortaya çıkmasına neden olan evreleri yaşamış olması itibariyle Kızıldeniz ve Hint Okyanusu bağlantısındaki eylemlerinde bir korsan, daha doğrusu bir levent, bir deniz akıncısı niteliklerini taşımıştır. Süveyş'te Memlûk donanmasının oluşumunda çalışmış, kaptan olmuştur. Serdar durumundaki Hüseyin Bey ile Cidde'de ve Kızıldeniz'de stratejik bir konumu bulunan Kamaran Adası'nda kaleler yaptırıp tahkim ettirdikten sonra Yemen kıyılarından erzak sıkıntısını da gidermek için yağmaya girişmiştir. Arapların



Portekizli denizci ve bilgin D. João de Castro'nun Kızıldeniz'e ilişkin "Roteiro do Mar Roxo" eseri için 1541 yılında resmettiği Massava Limanı.

M. Cortesão ve T. de Mato, *Portugaliae Monumenta Cartographica*'dan alınmıştır.

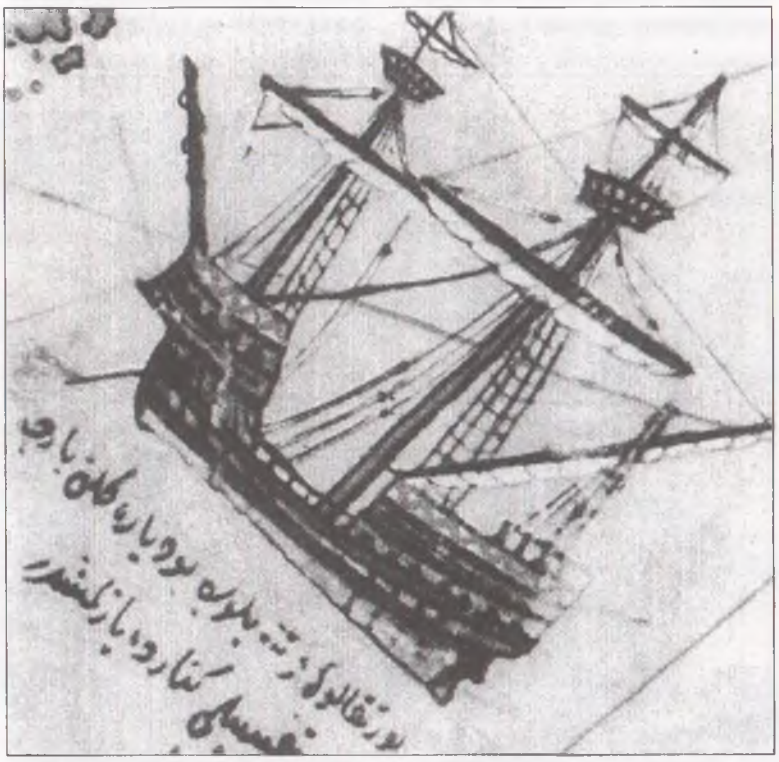
döneme çağdaş tarih kroniklerinden *Tarih el-Şihrî*, bu süreci "Türklerin Yemen'e gelişlerinin başlangıcı ve tüm dertlerin nedeni" olarak kaydetmiştir.[14] Bu arada Zebid fethedilmiş; 22 kadırga ve iki barçalık bir donanma ile Aden kuşatılmış, topa tutulmuş, ama püskürtülmüştür. Selman Reis'in Kızıldeniz'deki faaliyetlerindeki en belirgin askeri hareket onun 1517'de güçlü bir Portekiz donanmasına karşı Cidde'yi, dolayısıyla İslam'ın kutsal topraklarını korumuş olmasıdır.[15] Selman Reis 1519 yılında İstanbul'a gitmiş, Süveyş'te bir Osmanlı donanması hazırlanması için girişimde bulunmuş, 1523 yılında da Mısır valisi Ahmed Paşa'nın isteğiyle yeniden Yemen serüvenine girişmiş; hasımlarına karşı liderlik yarışına girişilmiş; aynı zamanda Portekizlilere karşı mücadelesini sürdürmüştür. Selman Reis 1528 yılında Osmanlıların Yemen serdarı olan Hayreddin Bey tarafından öldürtülmesinden önce, 1525 yılında, Mısır'da düzeni sağlamak için Kahire'de bulunan Sadrazam İbrahim Paşa'ya sunduğu tahmin edilen raporunu hazırladı.

2 Haziran 1525 tarihli bu rapor herhangi bir imza taşımamaktadır; ancak o zamanlar Kızıldeniz'deki Osmanlı deniz kuvvetlerinin kaptanı olan Selman Reis'e ait olabileceği tarihsel gelişmelerden ve onun raporda içerilen ve Kızıldeniz ve çevresine ait bilgilere sahip bir kişi konumundan, "mezkûr hususlara filcümle ittilaımız ve vukufumuz olduğu sebebden" tahmin edilebilmektedir. Zira gerek Osmanlı donanmasıyla ilgili olarak verdiği bilgiler, gerekse zaman ve mekânın tarihsel coğrafyasına değinen aydınlatıcı açıklamaları yapabilecek en belirgin ve yetkin kişi olarak dikkat çekmektedir.

RAPORUN İÇERİĞİ

Rapor, hazırlandığı tarihte Cidde'de bulunan Osmanlı gemilerinin tür ve sayılarını, gemilerdeki topların tür ve sayılarını, çalışan usta ve işçilerin tür ve sayılarını, gerekli araç-gereçlerin miktarlarını saydıktan sonra böyle bir gücün Hint Okyanusu'na yöneltilmesini, aksi halde düşmanın yani dinsiz, istenmeyen ve lânetli ("bîdin", "lâin" ve "mel'un") gibi sıfatlarla tanımladığı Portekizlilerin saldırısına maruz kalabilecekleri endişesini dile getirmekle başlamaktadır. Ardından Portekizlilerin Hint

Okyanusu'nda elde ettiği ve yararlandığı pozisyonları sıralamaktadır. Rapor, daha sonra Osmanlılar için büyük önem taşıyacağı ve getirilerinin zengin olabileceği düşünülen Yemen'in tasviriyle sürmekte ve Kızıldeniz'in Afrika kıyılarını ve içeriye doğru uzanan coğrafyasını betimlemektedir. İlişikte tam metnini verdiğim layihanın içeriğini şöylece özetleyebilirim:



Pîrî Reis'in 1513 yılında hazırladığı haritasında resmettiği bir Portekiz barçası.

Cidde'deki Osmanlı deniz gücü

Portekiz İmparatorluğu'na karşı kullanılması planlanan Cidde'deki donanma altı baştarda, sekiz kadırga, üç kalyata ve bir kayıktan oluşmaktadır; kale dövmek için yedi badalışka dışında, 13 yantopu, 57 zarbozan, 29 şayka, 95 demir top, 97 prangı olmak üzere 298 top ile donanmıştır. Toplar için gerekli 400 kantar barut, 530 bakır badalışka güllesi, 900 bakır prangı güllesi yüklüydü. Ayrıca 50 kalafatçı, 20 dülger, 2 demirci, 2 tezgâh, 2 bıçkıcı hizmet etmekte; 2 tezgâh çalışmaktadır. Bir kantarın ortalama 45 kg olarak düşünüldüğü bir süreçte, 500 Mısır kantarı zift, kalafat için 200 kantar üstübü, 200 kantar Frenk urgan teli, 10.000 arşın yelken bezi, 20 çift seren ağacı, 200 kantar içyağı, 500 aded kürek, 20 nefer topçu, 1.000 nefer gemici Rûm (Osmanlı) yiğidi, düşmana karşı açılmaya hazırdı. Böyle bir hazırlık için yıllar verilmiş ve 1.200.000 altın sikke harcanmıştı. Selman Reis, anılan gemiler ve toplar ile düşman (Portekiz) elindeki tüm kalelerin ve limanların alınabileceğine inanmıştı. Ona göre Osmanlı gemileri ağzını açmış ejderhaya benziyordu ve Portekizliler böyle bir gücün korkusundan Süveyş'e gelememişlerdi. Selman, yine de, kuşku içindeydi ve Hıristiyan rakiplerinin bu gemilerin müretebattan yoksun ve hantal durumda olduğunu öğrendiklerinde büyük armada ile gelebileceklerini söylerken tarihsel bir gerçeğe de parmak basıyordu. Portekiz donanması Kızıldeniz'i gözden çıkarmamış, giriş çıkışını denetim altında tutmaya çalışmış, gerektiğinde rotasını o yöne çevirmiş, Kızıldeniz sahillerini tehdit ve yağma edebilmişti.

Hint Okyanusu'nda liman kentler ve Portekiz varlığı

Selman Reis'in raporunda Portekiz İmparatorluğu'nun Hint Okyanusu çevresindeki yayılmasına ve egemen olduğu kale ve limanlara ilişkin notları, tarihçilik için özgün bir özellik taşımaktadır. O sadece askeri tarihin kronolojisini yapmamış, ekonomik açıdan değerli ürünlerin Güney Afrika burnundan Portekiz'e aktarılmasıyla sağlanan kazanca, böylece Osmanlıların yitirdiği irada da değinmiştir. Basra Körfezi ağzındaki Hürmüz, Selman'ın bu bağlamda ilk değindiği bir ada kalesidir ve her yıl 50-60 büyük çaptaki geminin ziyaret ettiği bir antrepodur. Düşman, oranın öşrünü (vergisini) toplamakta, ülkesine yılda 6.000.000 akçe değerindeki 100.000 florin göndermektedir. Daha sonra Hindistan'daki ilk liman saydığı Diu'dan ve bir kale inşa ettikleri yerden (herhalde Çaul'dan) söz ederken, çevrelerinden gelen cevher ve değerli taşların Portekiz'e gönderildiğini bildirmektedir. Bu bölgenin güneyinde, beş günlük uzaklıkta bulanan Goa'nın 1.000 muhafızlı Portekiz üssü bulunmaktadır; çevresi bayındır bir bölgedir ve yerlileri kendilerini düşmandan korumaya çalışmaktadırlar. Daha güneydeki Kalikut'ta Portekizliler bir kale inşa etmişler ve kenti zaptetmişlerdir. Oradaki tacirlerin tümü denetimden geçirilir, kimse bir şey kaçıramaz, elmas ve başka cevherler Portekiz'e gönderilirmiş. Rapor, Hindistan'ın daha güneyinde kalan Kuçi [Cochin] yöresinde bir kale yapan Portekizlilerin oradaki ticari mallardan elde ettiklerini Portekiz İmparatorluğu'nun anavatanına gönderildiğine de değindikten sonra Sri Lanka (Seylan)'da da bir kale yaptıklarından ve oranın tarçın ülkesi olduğundan söz etmektedir. Hint Okyanusu'nun doğusuna da uzanan rapor, Sumatra'dan ve adalardan bahsederken, tüm baharatın oralardan geldiğini bildirmektedir. Portekizlilerin oraları zaptından önce Mısır'ın, baharat gelirlerinden epeyce yararlandığını da eklemektedir. Selman Reis, saydığı tüm bu kent ve kalelerin sadece 2.000 askerle korunduğunu dile getirmekte, yukarıda tasvir ettiği Osmanlı donanmasının hazır olduğunda onların hakkından gelebileceğinin mümkün olduğuna inanmaktadır.

Yemen

Yemen, Selman'a göre, Mısır'dan daha bayındır bir eyalettir; getirisi boldur; ancak ülke sahipsizdir. Anılan rapor tarihinden önce bir san-

cak olarak Osmanlı yönetimi altına giren Zebid bölgesinin yıllık geliri 180.000 altındır. Buradan birbuçuk günlük uzakta, dağa yaslanmış Taiz şehri Bursa kadar güzel, bağlık ve bahçelik bir yerdir. O sıralarda anılan bu iki bölgede Osmanlı sultanının adına para basılmakta ve adı hutbede okunmaktadır. Sabir Dağı'nın arkasında "kasaba" olarak anılan İb, Cible, Rida, Tamar, Makrane ve San'a gibi yerler sancak olabilecek statüdedir. Buralardan Mekke ve Medine'ye akıp giden vakıf gelirleri şimdi Bedevilerin elindedir. Yemen, zor da olsa, fethedilmelidir; böylece Hindistan'a hâkim olunarak İstanbul'a yük yük altın ve mücevher gönderilebilir. Yemen, aynı zamanda, büyük bir gelir kaynağı olan kızıl boya üretmektedir. Yemen'in güney (okyanus) tarafında, Hindistan'da bile eşine rastlanmayan Aden bulunmakta; sadece limanı yılda 200.000 sultani sikke (altın) gelir sağlamaktadır. Şu an Yemen'i yöneten, halka zulmeden, kişisel hazinesini zenginleştiren Abdülmelik, düşman Portekizlilerden bile daha tehlikelidir ve halkın isteğine göre öldürülmelidir. Söylendiğine göre Aden Limanı'na Hindistan'dan (yılda!) 50-60 gemi gelmektedir.



Afrika liman kentleri ve iç bölgeler

Kızıldeniz'in öbür yakasında, Mısır topraklarından 250 mil uzaklıkta Sevvakin limanı bulunmaktadır. Cidde'nin zulmünden kaçan tâcirler buraya gelirler, ancak o yörede bulunan ve gelirlerden payını alıp dağılan Arapların eline düşerler. Mekke şerifi de öşürden payına düşeni alırken, Osmanlı hazinesine bir şey gitmemektedir; ancak Cidde'den silahlı bir gemi gelirse müdahale edilmektedir. Sevvakin'den 400 mil uzakta Habeş eyaletinin Dahlak iskelesi yer almakta, asıl inci orada çıkarılmaktadır; incinin elde edilmesi zor bir iş değildir. Selman Reis, o sırada inci avcısının bulunmadığını bildirirken, Portekizlilerin oraya gelip kale yapmaları durumunda Kızıldeniz'i denetleyebileceklerini, Hint dünyasına açılan Babülmendeb giriş çıkışını kapatabileceklerini tahmin ederken Osmanlı yönetiminin başında bulunanlardan çok daha isabetli öngörüde bulunmaktadır. Daha ileride bulunan Zeylaa Limanı'nın yakınında, hükümdarlarını "mücâhid" saydıkları Cinasır şehri yer almaktadır. Koyu Müslüman olan yöre halkı her yıl "Habeş kâfirleri"ne karşı savaşırlarmış. Selman Reis, bu arada, Zeylaa Müslümanlarının Sevvakin'den kâfirlere at satışından şikâyet ettiklerine de değinmektedir. Müellif, daha sonra, Sevvakin'den Nil Nehri'ne uzanan bölgede yer alan Amare'den bahsederken, halkının güçsüzlüğünden ve Hıristiyan Habeşlere her yıl 9.000 deve haraç verdiklerini bildirmektedir. Anılan yöreler sulak ve otlaktır; Nil Nehri oralarda iki kola ayrılır; büyük bir iskele olan Tebâre orada bulunmaktadır; oralara Habeşistan'dan ve başka yerlerden bol miktarda ticari mal (altın, misk, fildişi vb.) gelmektedir. Buradaki halklara karşı koyacak kimse olmadığından, örneğin Berbera, 1.000 kişiyle fethedilebilir. Habeşistan'da nüfusu Müslüman olan Beylül Limanı yer almaktadır; zayıf durumda olduklarından Habeş hâkimi gücsüz olan bu insanlardan yıllık haraç dışında bakire kız da alırlarmış.



Portekizli kartograf Lásaro Luis'in Atlas'ında (1563) görüntülenen Batı Hint Okyanusu dünyası.

V.Magalhães Godinho'nun *Os Descobrimentos e a Economia Mondial* adlı eserinden alınmıştır.

Selman Reis'in 1525 tarihinde Sadrazam İbrahim Paşa'ya Mısır'da sunduğu sanılan layihasının/ raporunun ilk sayfası.

Topkapı Sarayı Arşivi'nde korunmaktadır.

Layihanın Tam Metni

Cidde'de olan gemilerin ve yaraklarının ahvallerini beyan ider budur ki zikr olunur:

Suret-i defter oldur ki Cidde-i mamûre iskelesinde Portakal-ı bîdîn içün sabıka ihzâr olunan gemilerün ve topların mevcudın beyan ider budur ki zikrolunur ve şerh kılınur.

Tahriren fi 10 şabanü'l-muazzam sene 931

Altı kıta baştarda, sekiz kıta kadırga ve üç kıta kalyata ve bir kayık, demür bağlı harab olmuş bir amele gelmez kayık dahi.

Topları beyan ider: yedi kıta bacılışka: kale döğmek içün toplardır, yan topu onüç kıta, zarbozan elliyedi kıta, şayka yirmidokuz kıta, demür top doksanbeş kıta, pırangı doksanyedi kıta, top otı dörtyüz kantar, beher kantar ondörtbin beşyüz dirhem ve beşyüz kıta nühastan bacılışka taşlı ve dokuzyüz kıta nühastan zarbozan taşı.

Ve mezkür gemiler içün mühim olan levazımatı beyan ider, budur ki zikrolunur: Kalafat elli nefer, neccar yirmi nefer, haddad iki nefer, dezgâh 2, bıçkucu iki nefer, zift beşyüz kantar mısrî, üsdübi kalafat içün ikiyüz kantar, frengi urgan teli ikiyüz kantar, yelken bezi onbin arşun, seren ağacı yirmi çift, içyağı ikiyüz kantar, kürek beşyüz aded, topçı yirmi nefer, bin nefer mikdarı gemici: Rûm yiğidleri.

Öyle olsa sabıka mezkür gemiler ve yaraklar hazır ve müheyya olub amele gelince[ye] değin oniki kerre yüzbinden ziyade sikke-i Gûri altun harç olunub ve ömürler dahi sarf olunmuşdur. Mezkür gemilerle ve yaraklarla Vilâyet-i Hind'deki kâfirler hükm iddüği kaleleri ve iskeleleri bi'l-külliye alub hıfz eylemek mümkündür. Bu gemilerin ve bu yaraklarun havfından kâfirlerin zehreleri çâk olmuşdur. Bu dahi malûmlarıdır ki mezkûr gemilerin bazısı amele gelmemeğe müddeti karib olmuşdur. Lakin Allahın inayetiyle ve resul aleyhisselamın mucizatı ve padişahımız eazullahü ensarehu hazretlerinin eyyâm-ı devleti ve devam-ı saadetlerinde donanmak ihtimalin[i] işidüb kâfirler rencide hâl ve sernigûn olmışlardır. Hak alimü'l-allâmdır ki her bir gemi ağız açmış birer ejderhadır. Bu diyara gelüb ve bu yarakları ve bu gemileri görmeyen ahvaline muttali olmaz dillerle tabir değildir. Ve mezkûr gemilerün ve yaraklarun Cidde'de zelil olub yattuğun[u] görüb ve ol cânibde Portakal melunun cünbüşün[ü] ve harekâtın[ı] işitdükte bi-ihtiyar acımamak mümkün ve müyesser değildir. Ve mezkûr gemiler ve yaraklar bunda mevcud olduğı cihetten Portakal gelüb Tur denizine dahilitmemişdir. Tur denizine gelmemeğe bais bu gemiler ve bu yaraklar havfından olmuşdur. Amma amele gelmeyüb bu gemilerle sefer olmadığun malum olacak [veya edinecek!] büyük cemiyetle bu diyara gelmek mukarrer ve mübeyyendir. Zira ki melun Portakalın bu gemilerden ve bu yaraklardan gayri adûsı kalmamışdır.

Fasıl: Portakal-ı bi-din Hindüstandan alub kabz itdüği vilayetlerin beyanıdır: Evvela cezire-i Hürmüz iskelesi ki Acem vilâyetine müteallikdir. Bir küçük kale yapıp içinde ikiyüz mikdarı kâfir koyup zapt idüb yılda elli altmış pare büyük gemiler gelüb öşrin[i] alub yüzbin sikke-i floriyi alub Portakal'a gönderir. Badehu Diu benderi ki Hindustan'ın evvel benderidir. Andan aşağa iki günlük yerde bir kale yapub iki yıldan berü içinde yüz mikdar kâfir koyup zapt ider ve vaki olan cevahirden ve gayriden tuhfe[yi] ve yâdigarı alup mühürleyüp Portakal'a gönderir.

Badehu mezkur kaleden ilerü beş günlük yerde Köke [Goa] dimekle maruf bir kale dahi bina idüp içinde bin mikdarı kâfir olurmuş. Amma asıl büyük derneği ve cemiyetleri bu kalede olup ve etrafında olan vilâyet gayetle mamur vilâyet olup bu kâfirlere aduv imişler. Fırsat gözedüp berüden donanma varmasına tavakkuf iderlermiş.

Badehu mezkûr Köke nam kaleden aşağa iki günlük yerde bir kale dahi Kaliküt'de yapup içinde üçyüz mikdarı kâfir ile bunu dahi zapt idüp ve cemi-i tüccarun koynunı ve cebini arayup kimesnenin zehresi yoğmış ki cevahir kısmından nesne alup gide. Öyle olsa bulunan elmasdan ve gayri cevahirden alup mühürleyüp Portakal'a gönderirler imiş.

Badehu mezkûr Kaliküt benderinden iki günlük yol öte Koci [Koçin] nam meşhur yerde bir kale yapup içinde üçyüz mikdarı kâfir ile bun[u]dahi zapt idüb vaki olan teberrük meta ne ise alup Portakal'a gönderirler.

Badehu mezkûr Koci nam kaleden ilerü iki günlük yerde Seylan nam cezirenin benderine hükm idüp bir kale yapup içine yüz nefer mikdarı kâfir koyup hükm ider. Ve hem tarçın bu cezirede mevcud imiş. Ve Adem peygamber alleyhüssela[m] bu cezirenin içinde Serendib adlu bir dağda yatur imiş.

Badehu mezkûr Seylan ceziresinden ilerü taht-ı rih dimekle meşhur cezayirün Şematıra [Sumatra] dimekle maruf bir büyük cezirenin benderine hükm idüp ikiyüz mikdarı kâfir varmış ve mukabelesinde Malaka derler kenar-ı Hindün bir benderine dahi hükm idüp ikiyüz mikdarı kafirler ile bun[u]dahi zapt idermiş. Cem-i baharatı mezkûr cezayirden gelürmüş. Şimdiki halde bu zikr ol[un]an bahar Portakal'a gidermiş. Sabika Portakal ol diyarı almakdan evvel mahsûre-i Mısır'da bahar alâtı büyük mukataa olup çok mal hasıl olurmuş. Zikr olunan iskeleleri Portakal-ı lâin ikibin mikdarı kâfirler ile zabt idermiş. Öyle olsa bu gemiler donadub inşallah teala varduklarında cemi kâfirler tarmar olması mukarrerdir derler. Zira ki bir kalenin bir kaleye varması ve muaveneti olup cem olmağa mukarrer değillerdir.

Ve Vilâyet-i Yemen'in vasfın[ı] beyan ider

Mesela Vilâyet-i Yemen ki derler Mısır vilâyetinden ziyade mamur bir sahibi yok vilâyet olup hasılının haddi ve hasrı olmayup ve mezkûr vilâyetde Zebid dimekle maruf bir sancaklık mikdarı nahiyeye beşyüz nefer adamla Hüseyin Beg mutasarrıf olup yılda yüzseksen bin mikdarı altın hasıl olur ve mezkûr Zebid'den birbuçuk günlük yol öte Tais [Taiz] dimekle maruf bir büyük dağa arkasın[ı] virmiş Brusa şekil abı-i revan bağlı ve bağçelü güzel şehir olup mezkûr şehre dahi bir Rumlı yüz nefer mikdarı âdemlerle hükm idüp ve Zebid didüğümüz yerde ve Taiz'de devletlü padişahımız izallahü ensarehu hazretlerinin hutbesin[i] okudub ve sikkesin[i] yürüdüb devletlü padişahımızun nâm-ı şeriflerin[i] yad itmekle ol diyarlarda karar dutmışlardır. Ve Taiz arkasın[ı] virdüği dağa Cebel-i Sabur derler bir büyük dağ olup defterde üçyüz pâre mamur mezarilü ve bağlu ve bağçelü karyelerü olup bir büyük nâhiye imiş. Ve mezkûr dağın etrafında Ibile [Ibb] ve Cible ve Rada ve Damar ve Makrane ve Sanan (San'a) nam kasabalar olup her biri birer sancaklık nâhiyeler olup ve bunlardan gayri Vilâyet-i Maşrık derler bir nâhiye dahi olup anda Vadi-i Huban derler ab u havası latif vilâyet varmış. Bu Yemen vilâyetinin tamiri ahvali tâbire kabil değildir. Ve mezkûr nâhiyelerde Mekke-i muazzamiye ve Medine-i münevvereye evkafın haddi ve hasrı olmayup haliya her biri mevcud haricden Arabilerün tasarrufunda imişler. Bir sahibi olmayup hâlî vilâyetmiş, alâ sancaklık memleket imiş ve zaptolunması dahi asan ve mümkün. Eğer zapt olun[s]a Vilâyet-i Hindüstan'a hükm idüp her yıl devlet asitânesine yük yük altun ve cevahir göndermek mümkün imiş. Ve Yemen'de kızılboya hasıl olur, Hind'ün metaı olup büyük mukataadır.

Badehu Yemen iskelesinin öte yanında Aden iskelesi ki derler bunun emsali iskele Hind'de dahi yoğmuş, yılda ikiyüz bin sikke-i sultaniye heman iskele mahsûlunden olur. Amma beyleri olan

Abdülmelik nam kimesne gayetle zâlim olup müslümanlara bir derece zulmı ve teaddisi varmış ki kabil-i tarif değil. Bunun şerrin müslümanlardan ref itmek Portakal-ı melunun definden artıkdır derler. Muttasıl müslümanları incidüp mal ve hazine yığmak üzerine olup ziyade zâlim ve vacibü'l-katl kimesnedir derler. Hidüstan'dan mezkûr iskeleye elli altmış pâre gemi gelür. Zebid'den karadan iki günde varılurmuş.

[Afrika yakası: limanlar ve Nil'e uzanan bölgeler]

Badehu Cidde iskelesinin deniz aşuru mukabelesinde Mısır kurusundan ikiyüzelli mil yüerde Sevvakin dimekle maruf bir iskele olup ekseriya vilâyet-i Hind'den gelen tüccar Cidde iskelesin[in] ziyade zulmünden kaçup anda Sevvakin iskelesine çıkup anda dahi birer çıplak Arap gelüp mezkûr gemilerün[ün] vaktinde öşrin[i] alup kısmet idüp girü herbiri perakende olurlar. Amma Şerif Berekât'a dahi ol öşrden hisse çıkduğı mukarrer olup mal-ı padişahiye nesne hasıl olmaz. Cidde iskelesinden vaktinde bir gemi ile elli mikdarı tüfenkli âdem var ise mezkur iskelenin öşri miri için zabt olunur.

Badehu Sevvakin iskelesinden yukaru dörtyüz mil mikdarı yerde Dahlak dimekle maruf vilâyet-i Habeş'in bir iskelesi olup asıl incü didikleri mezkûr Dahlak'dan çıkup şimdiki halde kata avcısı olmayup hâli ve muattal olup ve mezkûr iskeleye Portakal-ı melundan bir kale yapmak içün yirmi nefer kâfir ile bir ilçi gelüp henüz mezbur kâfirler anda habs olup yatur. Şöyle ki mezkûr iskeleye Portakal-ı melun kale yapacak olursa Tur iskelesine değin hükm idüp ve Bab'dan gemi dahi çıkartmaduğı mukarrerdir. Ve Bab didüğümüz yere vilâyet-i Hind'den gelen ve ol diyarlara giden gemi lâbüd uğramamak olmaz, elbette yolı uğramak mukarrerdir. Ve asıl incünün gayet güzidesi mezkûr Dahlak iskelesinden çıkup ve çıkarılması dahi mümkün ve asandır.

Badehu mezkûr Dahlak iskelesinden yukaru Zeylaa dimekle maruf bir iskelenin katında Cenasır ulu şehir olup padişahlarına mücahidin derler. Haylice dindar müslümanlar olup ve kütüb-i muteberenin ekseri Zeylaa'dan münteşir olup ve ol vilâyet-i serhadd-i İslam her yıl Habeş kâfirlerine fi sebilillah gazâ tarikıyla akın salup ceng ü cidal iderlermiş. Ve yukaruda Sevvakin didüğümüz iskeleye yılda Said ikliminden bin mikdarı arabi atlar gelüp vilâyet-i Habeş'de kâfirlere bey' olunurmuş. Mezkûr Zeylaa'daki müslümanlar Sevvakin'de olan arabilere mektup günderüp niçün memleketinüzden kâfire at satdırırsız, ol kâfirler anda at almağla kuvvetlenüb bizimle cenk iderler, yoğsa siz dahi müslümanlar değilmisiz deyu bunlar mukayyed olmazlar. Ve asıl Sevvakin iskelesinden öte dağ aşırı Nil suyuna varıncalyal değin üç aylık vilayete Ammâre adlu bir siyah kara abd hükm ider. Bunlar dahi bir derecede zayıf kavimdir ki yılda Habeş kâfirine dokuzbin deve harac verirler. Ve ol yirler Sevvakin'den Nil suyuna varıncalyal değin otlu ve sulu yirler olup ve Nil suyuna dayanduğı yirde Nil iki şakk olup orta yerinde Tebâre adlu bir büyük şehir ve iskele olup vilâyet-i Habeş'den ve adı na-malûm olduğı vilâyetlerden gelen metâın nihayeti olmayup ekser metâı altun ve karye müşk ve fildişi olup ve vilâyet-i Habeş'in asıl tahtına Bâbü'l-mülûk derler birer çıplak kâfirler ağaçdan yayları ve fil derisinden kalkanları ekseri yalın ayak piyade zaif kafirler imiş. Kendüler ile ol diyarda mukabele ider kimesne olmayup memleketi hâli bulmuşlar. Hakk-ı alimü'l-allamdır ki bin nefer ademle Tebâre nam şehri üç aylık vilâyetiyle zapt itdüğünden gayri vilâyet-i Habeş'i dahi almak asandır. Mezkûr hususlara fi'l-cümle ittilaımız ve vukûfumuz olduğı sebebden küstâhâne asitâne-i saadete arz olundı. Bâki emr-i ferman dergâh-ı ma'delet penahın umûr-ı şeriflerine müfevvezdir.

Ve habeş kurusunda Zeylaa'ya karib yerde birçok ehl-i İslam olup ve Beylül nâm iskelesi dahi olup bunlar dahi gâyetle zaifü'l-hâl müslümanlar[dır] Habeş kâfirine yılda harac virdüğünden gayri bir ziba cemile bikr kız oğlan alurlar imiş.

DİPNOTLAR

1 Şerafettin Turan'ın yıllar önce, bu konuda ilk ciddi eserlerden birini veren A.Tenenti'nin *Venezia e i Corsari, 1580-1615* (Bari, 1967) adlı çalışmasını Türk tarihçiliğinin bilgisine sunarken yaptığı katkının önemini belirtmeliyim (*Belleten*, sayı 124 (1967), s. 663-670.

2 C. W. Bracewell, *16. yüzyılda Adriyatik'te Korsanlık ve Eşkıyalık* (çev. M. Moralı ...), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009; İdris Bostan, *Adriyatik'te Korsanlık: Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler, 1575-1620*, İstanbul: Timaş Yayınevi, 2009.

3 Sadece birkaçını vermem gerekirse: Fevzi Kurdoğlu, "Meşhur Türk Amirali Selman Reisin Layihası", *Deniz Mecmuası*, 47, 1934, s. 67-73; Michel Lesure, "Un Document Ottoman de 1525 sur L'Inde Portugaise et les pays de la Mer Rouge", *Mare Luso-Indicum*, III, Paris, 1976, s. 137-160; Salih Özbaran, "A Turkish Report on the Red Sea and the Portuguese in the Indian Ocean (1525)", *Arabian Studies*, IV, 1978, ss 81-88; Svat Soucek, "Selman Re'is", EI2; İdris Bostan, "Selman Reis", *DİA*. Bu arada, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde 1963 yılında, Konca Siyahı tarafından "Selman Reis Layihası" üstüne bir mezuniyet tezi hazırlanmış olduğunu da eklemeliyim.

4 G. Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford University Press, 2010.

5 Portekiz deniz imparatorluğuna ilişkin yayınlanmış olan eserleri burada sıralamak gereksiz. Sadece, kapsamı itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'yla kıyaslama fırsatı veren yeni bir çalışma için bak. A. R. Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, 2 cilt, Cambridge University Pres, 2009. Bu eserin bir değerlendirilmesi tarafımdan yapılmıştır ("Osmanlı ile Çağdaş Bir Okyanus Gücü: Portekiz İmparatorluğu", *Toplumsal Tarih*, sayı 194, s. 20-25.

6 Portekiz İmparatorluğu'nun merkezine kurye, tacir ve Osmanlı imgesi saptayanlar olarak sadece Hindistan'dan yola çıkan ve Osmanlı topraklarını üzerinden geçenlerin sayısı 16. ve 17. yüzyıllar için 118 gibi yüksek bir düzeyde olmuştur; ve bu sayıya Hint Okyanusu dünyasının tarihini yazan ve coğrafyasını yansıtan tarihçi ve gözlemciler dahil değildir (Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s. 123-148.

7 F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (çev. S. Reynold), 2 cild. Londra 1972-1973, cilt I, s. 389.

8 C. Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis", *Belleten*, sayı 134 (1970), s. 235.

9 C. Orhonlu, "1559 Bahreyn Seferine Ait Bir Rapor, *Tarih Dergisi*", sayı 22, 1968, s. 1.

10 S. Soucek, "Ottoman Naval Policy in the Indian Ocean", *Türk Tarih Kongresi (1986)*, IV. Cilt, 1993, s. 1446.

11 C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1974, "Giriş" Bölümü; H. İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: Volume One 1300-1600*, Cambridge University Press, 1994, s. 315-363; S. Özbaran, *Ottoman Expansion towards the Indian Ocean*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009, ss. 30 vd, s. 59 vd.

12 Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti...*, s. 89).

13 Selman Reis'in Akdeniz maceraları ve Kızıldeniz'deki faaliyetleri için, onun yaşamöyküsüne epeyce yer verenlerden biri Portekizli tarihçi João de Barros (*Da Ásia*, Decada III, Livro I, Capitulo III; Decada IV, Livro I, Capitulo VIII) olmuştur. Barros, Selman'ı Midilli doğumlu bir Türk olarak kaydetmiştir ve kendi isteğiyle Memluk Devleti hizmetine girmiştir. Selman Reis e ilişkin daha fazla bilgi için Soucek ve Bostan'ın yukarıda 2 numaralı dipnotta belirttiğim makalelerine ve Y. Mughul'un *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri, 1517-1538* (İstanbul, 1974) adlı kitabına bakılabilir. Kimi bilgilendirmelerde onun 1515 yılında Hindistan'a sefer yaptığı yolundaki faaliyetini onaylamak zordur; okyanusa çıkıp Aden'e karşı girişti̇ği eylem ile karıştırılmaması gerekir (R.Bishop Smith, *Ra'is Salmân and Huesin being the Portuguese text of an unknown account of their expedition from Suez, to Aden in and the return to Jidda, 1515 and 1516, found in the Biblioteca Nacional de Lisboa*, Lizbon, 1975; Hajji Dabir, *An Arabic History of Gujarat*, ed. D. Ross, 3 cilt, 1910-1928, I, s. 45).

14 R.B.Serjeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast, Hadrami Chronicles*, Oxford University Press, 1963, s. 48.

15 Bu savunmaya ve öncesinde Cidde'deki olaylara ilişkin Selman Reis'in bir raporu (arizası) için bak. Şehabeddin Tekindağ, "Süveyş'te Türkler ve Selman Reis'in arizası", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 9 (Haziran 1968), s. 77-80; Y. Mughul, "Portekizlilerle Kızıldeniz'de mücadele: Hicaz'da Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi hakkında bir vesika", *Belgeler*, cilt 2, sayı 3-4 (1965), s. 37-48.

SENYÖRLER, KLERKLER VE TARİHÇİLER

ORTAÇAĞ VE TARİH-YAZICILIĞI

TANER TİMUR

Ortaçağ'da, tarih-yazıcılığı bizzat dönemin bilim anlayışına göre "bilimsel" sayılmıyordu. Bunun nedenlerini ve tarih-yazıcılığının dönüşümünü anlamak için dönemin hâkim zihniyet yapılarını sorgulamak, tarihçilerle birlikte senyörlere, klerklere de bakmayı gerektiriyor. W. Brandt, Ortaçağ zihniyetini aristokratlara ve "klerk"lere özgü iki ayrı "zihin kalıbı" şeklinde incelemiştir. "Aristokratik yaşam tarzı", değerler üzerine kurulmuş; sorgulamayı değil, onurlu duruşları ve kahramanlıkları öven anlatılara konu oluyordu. Bu anlatıda "nedensellik" sorunsalına yer yoktu. Aynı şekilde "klerk"lerin temsil ettiği Ortaçağ zihniyeti de olayları neden ve sonuçları ile bir süreç içinde anlamaya çalışmıyor, tek nedensellik olarak "ilahi nedenselliği" tanıyordu.

Ortaçağ, genellikle, Eski Yunan'da doğan özgür aklın karanlığa boğulduğu bir dönem olarak küçümsenmiş ve yüzyıllar boyunca büyük bir ilgi konusu olmamıştır. Ne var ki kimi tarihçilere göre böyle önyargılı bir yaklaşım, üniversitelerin kurulduğu, ilahiyatçıların özgür felsefeye yol açacak sorunlarla uğraştığı ve Gotik sanatın yeşerdiği bir dönem için büyük bir haksızlık teşkil ediyordu. Bununla beraber 19. yüzyılda artan ilginin ve canlanan Ortaçağ araştırmalarının dahi bu önyargı duvarını tam anlamıyla kıramadığını görüyoruz. Böylece günümüzde de yaygın bir yaklaşım, bu dönemi, dinin ve ilahiyatın egemen olduğu bir değerler sistemi, skolastik bir zihin yapısı olarak sunma eğilimindedir.

Düşünce ve sanat dünyasının ötesinde ve bunları da temellendirecek şekilde, Ortaçağ toplumu, kilise, senyör ve serf ilişkilerinin biçimlendirdiği bir toplum yapısıydı. Toprakla beraber alınıp satılan serfler hiçbir hakka sahip değildi; buna karşılık egemen zümre asiller ve din adamları olmak üzere iki kola ayrılıyor, şatolarla katedraller iki ayrı yaşam tarzını temsil ediyordu. Asillerin yaşamı "yüce değerler" üzerine kurulmuştu ve "anlamaya" değil, "anlatılmaya"; "sorgulanmaya" değil, "yüceltilmeye" yönelikti. Yaşamlarında onlar için en önemli şey "onurlu duruş"tu. Buna karşılık, din adamları, ilahi kökenli ve mutlaka uymak zorunda oldukları dogmalar dünyasında yaşıyorlardı. Öyle ki bu toplum düzeninde siyasal iktidar senyörlerde olsa da, çağa ideolojik damgasını vuran, "bilim"leri tanzim ve tasnif eden kilise ve din adamları olmuştur. Bu durumda doğal olarak Ortaçağ üniversiteleri de kilise bünyesinde ve ruhban sınıfı tarafından kuruldu.

Ortaçağ'ın ilk üniversitesi 11. yüzyılda Bolonya'da kurulmuştu; fakat sadece hukuk fakültesinden oluşan bu "üniversite"nin bir de ilahiyat fakültesine kavuşması ancak 14. yüzyılın ortalarında mümkün oldu. Bu arada,



Fransız rahip Pierre Abelard.

13. yüzyıl başlarında kurulan Paris üniversitesi de ünlü ilahiyatçıları ile Paris'i Ortaçağ kültür hayatının merkezi haline getirmişti.[1] Aynı tarihlerde Avrupa düşüncesini derinden etkileyen Arap felsefesi üstün konumunu kaybediyor, ikinci plana düşüyordu.

Avrupa Ortaçağı'nın ilk dönemine damgasını vuran tarihi olgu 7.

Bu makale yazarın yakında yayınlanacak olan bir kitabında yer alacaktır.

yüzyıldan itibaren hızla gelişen ve Endülüs'e kadar yayılan Arap fetihleri olmuştur. Öyle ki H. Pirenne bu fetihlerin "Akdeniz'in bütünlüğüne son vererek Doğu ile Batı'yı kesin bir şekilde birbirinden ayırdığını" ileri sürmüştür.[2] Böylece Batı Akdeniz bir Müslüman gölü hâline geliyor ve bu da Karolenj İmparatorluğu'na yol açarak yeni bir dönemi başlatıyordu. Kısaca, Belçikalı tarihçiye göre, İslam fetihleri gerçekleşmeseydi, Frank İmparatorluğu da mevcut olmayacaktı ve Muhammed olmadan da Charlemagne'yı tasavvur etmek olanaksızdı.

Pirenne bu çarpıcı tezi kanıtlamak için bir sürü somut delil toplamış, özellikle Kuzey Avrupa'da altın paranın azalmasının halkları nasıl içe dönük bir tarım yaşantısına sürüklediğini anlatmıştır. Ne var ki, özellikle de Endülüs'ün Ortaçağ düşünce tarihinde yüzyıllar boyunca oynadığı birleştirici rol göz önünde tutularak, Pirenne'in yaptığı katı ayrım hayli tartışma yaratmıştır.[3]

Gerçekten de, Endülüs, yaklaşık beş yüz yıl boyunca Kurtuba, Sevilla ve Granada gibi kültür merkezleriyle tüm Ortaçağ uygarlığının zirvelerini temsil etti ve "ilhamını güçlü bir Antik Yunan varlığından alan tek bir kültür" yarattı.[4] Aslında Bağdat'ta yükselen uygarlığın uzantısı olan Endülüs en iyi kitaplıklara sahipti ve fizik, kimya, astronomi gibi ilimler de orada en üst düzeyde okutuluyordu. Özellikle Arap uygarlığının tıp dalındaki üstünlüğü, bu kültürün 11. yüzyıl sonlarından itibaren Batı ülkelerinde yarattığı büyüleyici etkide önemli bir etken olmuştu. Bunun başlıca nedeni, Batı'da felsefi düşünce ilahiyata bağlı olarak gelişirken, İslam dünyasında felsefenin daha çok tıp ilmine bağlı olarak gelişmiş olmasıydı. Tüm ünlü Arap filozoflarının aynı zamanda ünlü hekimler olması bunun ifadesi idi.

Tarihçiler 12. yüzyıl Avrupa Ortaçağı için sosyo-ekonomik bir devrim konusunda birleşirler. Kökeni 11. yüzyılda tarım teknolojisindeki yeniliklere ve Saksonya'da bulunan gümüş madenlerine uzanan bu devrim, giderek "statik bir tarım uygarlığından parasal bir şehir uygarlığına" geçişin ilk adımlarını atmıştı.[5] Aynı dönemde zihin yapılarında da köklü bir dönüşümün işaretleri ortaya çıkmaya başladı.

ABELARD, İBN RÜŞD VE UYANIŞ

Ortaçağ düşünce hayatındaki bu devrimin en iyi temsilcisi Fransız



rahip Pierre Abelard olmuştur. Gerçekten de Abelard, üretim güçlerindeki gelişmenin zihin dünyasındaki yansımalarına ve yerleşik çıkar temsilcilerinin buna tepkilerine güzel bir örnek oluşturuyordu. "Hızla gelişen para ekonomisinin ürünü olan yeni akılcılığa uygun bir teorik yapı geliştiren ve bilim anlayışında mutlak bir değişim sağlayan" Cluny'li rahip, "sıra dışı kişiliği, bilimsel üretimi, Heloise'le yaşadığı aşk ve ünlü profesörlerle tartışmaları"[6] sayesinde ün yapmış ve gelenekçilerin gazabına uğramıştı. Daha önce Allah'ın varlığını akılcı yolla kanıtlamaya çalışan Anselme'i izleyen Abelard "kuşku"nun insanı araştırmaya, araştırmanın da "gerçeğe" götürdüğünü söylüyor ve "kuşku"yu övüyordu. Cluny, Kuran'ın Latince'ye ilk kez çevrildiği şehirdi ve İslam felsefesine büyük bir ilgi duyan Abelard, Endülüs'e gitmek, düşüncelerini bu kültür merkezinde daha da derinleştirmek istiyordu. O tarihlerde Aristo ve Antik Yunan felsefesi Endülüs'te çok daha iyi biliniyordu. Doğa bilimleri de İslam dünyasında çok daha fazla gelişmişti ve "kendisini ilme vakfeden herkes Arap ülkesine gitmeyi zorunlu buluyordu".[7]

Ortaçağ düşüncesi başından itibaren büyük ölçüde Aristo'nun damgasını taşır. Osmanlı âlimlerinin daha sonraları büyük filozofa verdikleri "muallim-i evvel" sıfatı herhalde o dönemde her ülke için geçerli idi. Ne var ki, Flasch'ın dediği gibi, "Ortaçağ'da her yüzyıl başka bir



Ortaçağ düşüncesi başından itibaren büyük ölçüde Aristo'nun damgasını taşır.

Kurtubalı âlim İbn Rüşd, imanla kuşkucu düşünceyi, "dini gerçek"le "felsefi gerçek"i ayıran felsefesiyle Rönesans'ı da hazırlayan ortama önemli bir katkıda bulunmuştur.

Aristo'yla tanışıyordu"[8] ve bunların da farklı yorumlarıyla o çağa özgü bir çoğulculuk ortaya çıkıyordu. Bununla beraber bu çoğulcu yapı içinde İbn Rüşd özel bir yer tutuyordu. Batılıların da benimseyerek Averroes adını verdikleri Kurtubalı âlim, imanla kuşkucu düşünceyi, "dini gerçek"le "felsefi gerçek"i ayıran felsefesiyle Rönesans'ı da hazırlayan ortama önemli bir katkıda bulunmuştur.[9]

Aristo insan "ruh"unu organik yapıya bağlı bir bütün olarak düşünmüş, fakat onun "zihin" dediği düşünen ve arzu eden kısmını vücuttan bağımsız olarak tasarlayarak adeta ilahi niteliklerle donatmıştı. Böylece "ruhun" bir parçası olan "zihin", yani düşünme ve arzu alanı, Platon'un -kendisinin daha önce eleştirmiş olduğu- "İde"leri gibi, sınırsız ve her şeyden bağımsız bir "biçimler mekânı" oluş-

Hıristiyan inanç İsa'nın hayatıyla ilgili tüm anlatılanların tamamen gerçek olgular olduğuna inanılmasını talep ediyor, İncil'ler de bu tarihi anlatıyordu. Ayasofya'daki İsa mozaiği.

turuyordu. Böyle sunulan "zihin" yapısı da ikili işleve sahipti. Bir yandan her kalıba giriyor, her şey olabiliyor (*intellect-possible*/mümkün zihin), öte yandan da kalıbına girdiği her şeyi anlaşılır kılıyordu (*intellect-agent*/yapıcı zihin). Aristo'ya göre "yapıcı zihin" ışık gibi hareket ediyor ve "nasıl güneş gözlerin algılayabilmesi için renkleri aydınlatıyorsa, o da duyusal imgelerimizdeki (*biçim/ide* şeklindeki) evrensel yapıları –"mümkün zihnin" kavrayabilmesi için- aydınlatıyordu."[10] Aristo'nun "bilim" anlayışının temelinde yatan ve daha sonra yüzyıllarca tartışılacak



İnsan ruhunun ölümsüzlüğü gerek Müslüman gerekse Hıristiyan ilahiyatının ortak dogmasıydı. Ruhu somut bir vücuda bağlamak suretiyle bireyselleştirmek, onu ölümcül bir statüye yerleştirmek demekti ki, böyle bir şey dini otoritelerin kabul edebileceği bir şey değildi. Aslında Aristo da doğal ve antropolojik bir temelden hareket etmişti; fakat filozof, adeta Platonist biçimde, ruhun bir parçası olan "yapıcı zihin"i zaman ve mekân dışı, yani ölümsüz statüde tasarlayarak bir uzlaşma zemini yaratmıştı. Oysa İbn Rüşd bireyleşme yolunda yeni adımlar atınca tüm

Tarihçiler 12. yüzyıl Avrupa Ortaçağı için sosyo-ekonomik bir devrim konusunda birleşirler. Kökeni 11. yüzyılda tarım teknolojisindeki yeniliklere ve Saksonya'da bulunan gümüş madenlerine uzanan bu devrim, giderek "statik bir tarım uygarlığından parasal bir şehir uygarlığına" geçişin ilk adımlarını atmıştı. Aynı dönemde zihin yapılarında da köklü bir dönüşümün işaretleri ortaya çıkmaya başladı.

olan bu ön-kabule göre insanın bilgilenme olgusu evrensel, zaman dışı ve eşyanın özüne uygun bir olguydu.

İbn Rüşd Aristo'nun bu saptamalarını paylaşmış, fakat bu mantık zincirindeki tutarsızlığı da gözden kaçırmamıştır. Çıkmaz şuradaydı: Eğer her iki ("mümkün" ve "yapıcı") zihin yapısı da tüm zamanlı (ezeli ve ebedi), evrensel ve vücuttan bağımsız ise bunların her insan için aynı olması gerekirdi ve bu durumda da herkes aynı şeyleri bilmeli, aynı şeyleri anımsamalıydı. Oysa pratik hayatta sık sık görüldüğü gibi durum böyle değildi ve bir insanın bildiğini bir başkası bilmiyor; birinin anımsadığını da çoğu kez bir başkası anımsamıyordu. Bu durumda bilgi edinmeyi her bireye özgü ayrı bir süreç olarak ele almak ve incelemek gerekmez miydi?

BU TUTARSIZLIK NASIL ÇÖZÜLECEKTİ?

İbn Rüşd bu tutarsızlığı çözmek için Aristo'daki başka bir fikre, imge dünyamızın "şema"ları (veya "form"ları) fikrine başvurmuştur. Atinalı filozof imge dünyamızın şemaları olmaksızın hiçbir şeyi entelektüel planda tanıyamayız demişti. Bu fikir bilgi edinme olgusunu, bireysel ve zamansal bir süreç olarak ele almamızı mümkün kılıyordu. Bu durumda, İbn Rüşd, Aristo'nun evrensellik ilkesini yadsımadan, bireysellik kavramını da devreye sokabilir, bilgilenmeyi evrensel ve zaman dışı zihin yapılarıyla bireysel ve zamansal imge yapıları arasındaki karşılıklı bir "etkileşim süreci" olarak ele alabilirdi. Bu karşılıklı etkileşim doğal organizmaların varlığı ve zaman-mekân bağlantılı imgelerin üretilmesi önkabulüne dayandığı için bireysel bir süreç teşkil ediyordu. Bireyler bu süreçte ilahi ve evrensel ışıktan ("Nur"dan) kopmuyorlar, fakat bunu kişisel imgelerinin renkli akislerinde seyrettikleri için parçalı, birbirinden kopuk, bireysel bir ışık dünyasında yaşıyorlardı. Oysa açıklamanın tam da bu noktasında Kurtubalı filozofu din ve ilahiyatla karşı karşıya getiren yeni bir sorun ortaya çıkıyordu.

itibarını kaybetti ve Kurtuba'da yaşayamaz hale geldi. Ve sonunda İbn Rüşd'ün şahsında İslam felsefesiyle Hıristiyan felsefesinin buluşması medrese tarafından olduğu gibi, üniversite tarafından da reddedildi. Yine de modern bilime ve çağdaş düşünceye giden kapılar aralanmıştı.

Bireyi gerçeğin kaynağı olarak kabul etmek gerçeğin sonsuz çeşitliliğine yol açıyordu ki, bu, kaynağını yine Aristo'da bulan bilim anlayışına aykırıydı. Bilimde sonsuz bireysel çeşitliliğe yer yoktu. Böylece, izleyen dönemde, Aristo'nun varlıkları belli sayıda "türler" ve "cinsler" şeklinde sınıflayan bilim anlayışı egemen oldu. Bu bilim tablosunda bireysel özgüllüklere, Alkibiades'le uğraşan tarihyazıcılığına yer yoktu. Tarihçilerin bilimsel bir statü iddia edebilmeleri için yeni toplumsal devrimler, yeni düşünce atılımları gerekecekti.

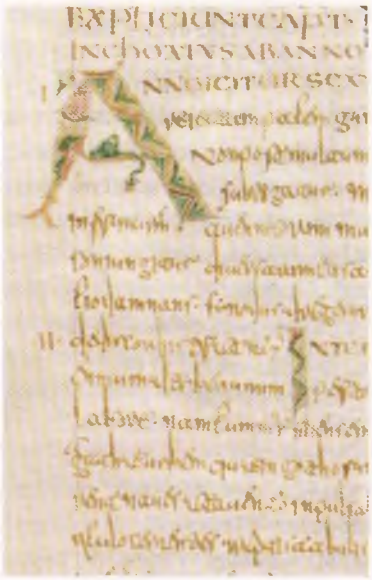
Ortaçağ'da da tarih-yazıcılığı "bilimsel" bir uğraşı sayılmıyordu; yine de tarihçiler vardı ve belli şekillerde tarih yazılıyordu.

ORTAÇAĞ, DİN VE TARİH-YAZICILIĞI

Ortaçağ'da tarih-yazıcılığı, Aristo'nun izinde, bilimsel bir uğraşı alanı olarak görülmüyordu. Batılı üniversitelerde okutulmadığı gibi, Doğulu medreselerde de tarih "asli ilimler" arasında sayılmıyor, ayrı bir ders konusu olmuyordu.[11] Bu yüzden de tarihçiliğe, ne Avrupa'da ne de İslam dünyasında, uzun süre insanların bağımsız olarak hayatlarını kazanabilecekleri bir meslek gözüyle bakılmadı.

Arap-İslam uygarlığının yükseliş çağında, tarihçiliğin yerini başlangıçta "ilm-i ahbar" adı altında yapılan çalışmalar tutmuştur. Bu bilim dalı zamanla Peygamber'in söz ve fiillerini araştıran bir alan (İlm-i Hadis) haline gelmiştir.[12] "Ahbar"a ek olarak, "tarih" sözcüğü, geleneğin naklettiğine göre, İslam dünyasına Hicret'in yirmi ikinci yılında girmiş ve 9. yüzyıldan sonra da teknik terim olarak yerleşmişti. Tarihçilik, asli bilimler arasında sayılmasa da, 10. yüzyıldan itibaren ayrı bir disiplin olmaya başlayacak, Fahreddin Razi'nin ansiklopedisine girecek ve İbn Haldun'dan sonra da -en iyi temsilcisini Al Makrizi'de bulan- ayrı bir meslek haline gelecektir. "Müslüman ülkelerde, diyor Rosenthal, tarih-yazıcılığı ancak modern çağlarda bağımsız bir disiplin olarak kabul edildi. Eski Yunan'dan nakilciliğin yapıldığı dönemde Müslümanlar çeşitli bilgi dallarının sistemli bir tasnifiyle ilk kez karşılaştılar. O zaman gördüler ki, tarih-yazıcılığı yerleşik bilimler tablosunda yer almıyordu. Aynı şey Batı Ortaçağı'nda da belirleyici olmuştu."[13]

Avrupa Ortaçağı'nda tarihçilik, 6. yüzyılda Grégoire de Tours'un *Frankların Tarihi* ve 7. yüzyılda Paul Diacre'ın *Lombardların Tarihi* başlıklı kroniklerinde görüldüğü gibi, Germen göçlerine kadar uzanıyor, fetihçi kavimleri anlatıyordu. Bu anlatılarda "yeni bir tarihsel alan" yaratılmıştı ve bu alanda "ilahi niyetleri keşfetme çabası, beşeri motifleri araştırma çabasının önüne geçiyordu". Ve böylece geçmişte yaşanan "tarihi olgular" da "dokunulmaz olgular" niteliğini kaybederek dini akideleri kanıtlamaya yönelik "delil olgular" haline geliyorlardı.[14] Ortaçağ'da din nasıl felsefeyi komutası altına aldıysa, aynı şekilde tarihi de dogmalarının aracı haline getirmişti.





Avrupa Ortaçağı'nda tarihçilik, 6. yüzyılda Grégoire de Tours'un *Frankların Tarihi* ve 7. yüzyılda Paul Diacre'ın *Lombardların Tarihi* başlıklı kroniklerinde görüldüğü gibi, Germen göçlerine kadar uzanıyor, fetihçi kavimleri anlatıyordu.

Jean Marcellin'in eseri, *Grégoire de Tours*. Louvre.

Egemenlik kavgası dışında, Ortaçağ'da, dinle felsefe başka bir şekilde daha karşılaştılar. Bu kez felsefenin çürütülmesi ve din alanından kovulması söz konusuydu. Egemen inanca göre kuşkuya dayanan tartışmalardan kurtulan din, böylece daha özgür olacaktı. Filozofların "tahafut"unu (tutarsızlıklarını) ortaya koyarken, Gazali'nin yapmak istediği tam da buydu. Allah'ın varlığının, ruhun ölümsüzlüğünün, evrenin tanınmasının akılcı delillerle kanıtlanamayacağını göstererek, Gazali, dinle felsefenin yerini ayırıyordu.[15]

Gazali sufiliğe açılan çabalarında, Aristo'yu izleyerek, "zaman" algısını da öznel (sübjektif) bir algı olarak değerlendirmiş ve böylece Kant'a giden yolda ilk adımları atmıştı. Filozoflar "zaman"ın yaratılmış olduğunu, Allah'ın "zaman"ı yaratmadan önce de var olduğunu ileri sürüyorlardı; oysa Gazali'ye göre, mekânın ötesinde başka bir mekân olamayacağı gibi, zamanın ötesinde de başka bir zaman olamazdı. Eğer insanlar böyle durumlar algılıyorsa, bu, bir imgelem yanılsamasından başka bir şey değildi. Flasch'ın işaret ettiği gibi, aynı yolu Gazali'den önce "Saint Augustin de *İtiraflar*"ında (11. Kitap) denemiş, fakat soruya kesin bir yanıt verememişti; oysa Gazali, soruya, sonuçlarını büyük olasılıkla kendisinin de göremediği bir yanıt getiriyordu: Zaman insan işiydi".[16] Kısaca "zaman" sadece gözlemcinin ruhunda mevcut, öznel bir kalıptı. Böyle bir "zaman" kavramının tarih-yazıcılığı açısından son derece önemli olduğu, gelecekte -Kant vesilesiyle göreceğimiz gibi- tarihçiliğin bir toplumsal bilim olma çabalarında engel teşkil edeceği açıktı.

Aristo "zaman"ın öznelliğine işaret etmişti, fakat doğada mevcut, "önce"si ve "sonra"sı ile bir harekete dayanan ve ölçülebilen "zaman" olgusunu da unutmamıştı. Antik Çağ'da egemen olduğu gibi, Ortaçağ'da da yaygın olan "döngüsel zaman" anlayışı buna dayanıyordu. Hanedanların ve hanların saltanatı şeklindeki Antik kronikler bu dönemde de yer yer varlıklarını sürdürdüler. Ne var ki, Hıristiyanlık, Ortaçağ'a giderek damgasını vuracak olan farklı bir "zamansallık" anlayışı daha getirmişti. Buna göre tarihsel zaman ne gök cisimlerinin hareketiyle ya da hassas saatlerimizle ölçebileceğimiz "fizik"

zamandı ve ne de her "ruh"a göre değişen "öznel" zamandı. Ortaçağ tarihsel zamanı akış öyküsünü *Tevrat* ve *İncil*'de bulan ilahi bir zamandı.

Tevrat bir "yaradılış kuramı" getirmiş, fakat kutsal değerlerini bir aşiret dini mensuplarıyla sınırlamıştı. Hıristiyanlık ise Museviliğin soyut Allah anlayışını somutlaştırıp, evrenselleştiriyor ve İsa'nın doğumu ile de



Saint Augustin de *İtiraflar*'ında (11. Kitap) denemiş, fakat soruya kesin bir yanıt verememişti; oysa Gazali, soruya, sonuçlarını büyük olasılıkla kendisinin de göremediği bir yanıt getiriyordu: "Zaman insan işiydi".

yeni zamanları başlatıyordu. Oysa "Ne Helenizm, hatta ne de Latin dünyası tüm zamanları ve tüm mekânları bir bütün halinde birleştiren evrensel bir zaman fikrine sahip olmuştu. Yahudi geleneği ile temas halindeki Hıristiyanlaşmış Roma dünyası insan cinsinin birbirlerine bağlı, evrensel bir tarihi olduğunu keşfetti: Tarihin modern anlamının ortaya çıkışına tanık olduğumuz köken, çağımızın 3. yüzyılında yer alıyor".[17] Ve *Ahd'i Atik*'ten *Ahd-i Cedid*'e, oradan da *Kuran*'a geçişle de bu kutsal tarihin yeryüzünde nasıl devam ettiği anlatılıyordu.

Ana hatları ile Hıristiyan öğretide evrensel tarih "Yaratılış" ile başlıyor, Allah'ın "Tecessüm"ü ve yeryüzüne inmesi ile de yeni bir döneme geçiliyordu. İsa çarmıha gerildikten ve göğe çıktıktan sonra insanlığı kurtarmak için tekrar dünyaya dönecek (*Parousie*) ve günahkârları "Mahkemeyi Kübra"da yargılayacaktı. Hıristiyan inanç İsa'nın hayatıyla ilgili tüm anlatılanların tamamen gerçek olgular olduğuna inanılmasını talep ediyor, *İncil*'ler de bu tarihi anlatıyordu. Bu anlatıya göre "bir bütün halinde insanlık tarihi, bir yön, bir amaç ve bir anlam taşıyordu" ve bu niteliğiyle de Hıristiyanlık, "Voltaire, Condorcet, Herder ve Hegel'den beri tarih felsefesi denilen şeyin kökeninde bulunuyordu".[18]

Musevilik gibi "tecessüm" inancını reddeden Müslümanlık da evrensel tarihi "Yaradılış" kuramı ile başlatacak ve "Mahkemeyi Kübra" fikrini benimseyecektir. 11. yüzyılın sosyo-ekonomik atılımları içinde yaygınlaşan Hıristiyan tarih anlayışı, daha sonra da keşifler, kolonyalizm ve emperyalizm süreçleri içinde, sembolik tarihleri ve ritüeli ile küreselleşecektir.

ORTAÇAĞ TARİHÇİLERİ VE TARİH TÜRLERİ

Ortaçağ'da tarih disiplini bizzat o dönemin bilim anlayışına göre dahi "bilimsel" sayılmıyordu; Aristo'nun görüşü yüzyıllar süren bu döneme de damgasını vurmuştu. Ne var ki çeşitli "entelektüel"ler, çeşitli biçimlerde tarihi anlatılar yazmaktan da geri durmuyorlardı. Bu alandaki ürünlere somut olarak eğilirsek yazarlarının bu anlatıları "kronik", "yıllık" (*annales*) ya da "tarih" olarak adlandırdıklarını görüyoruz. Bu başlıklar altında kaleme alınan eserler nelerdi? Ve aralarında ne gibi farklar vardı? Ortaçağ felsefesi ve tarih-yazıcılığı ile ilgilenen hemen her düşünür bu soruya yanıt aramıştır.[19]

Littré, ünlü sözlüğünde, bu farkı şurada görmüştü: Ona göre, "tarih" yazarı ele aldığı olguları nedenleri ve sonuçları ile açıklarken, "yıllık" ve "kronik" yazarları önemli gördükleri olayları tarih sırasına göre nakletmekle yetinmişlerdi. Bunun gibi, bazı çağdaş tarihçiler de "yıllık" ve "kronik"leri aynı kategori içinde değerlendirmiş, fakat bazen kronik yazarlarının da tarihçiler gibi olayların nedenlerini aradığını ve bu bağlamda değerlendirmeler yaptığını ileri sürmüştür. Örneğin İkinci Haçlı Seferi'ni anlatan Guibert de Nogent, kroniğine, "önce böyle bir seferi acil kılan olgu ve motifleri sergilemeyi zorunlu buldum" diye başlıyor, Guillaume de Tyre de Haçlı Seferleri'nin başarılarını (daha sonra da yenilgilerini) açıklayan nedenleri sorguluyordu. Bununla beraber bu sorgulamaların da "İlahi neden"e dayanan sınırları vardı. Örneğin G. de Tyre, "İlk neden bizi her şeyin yaratıcısı olan Allah'a götürüyor" derken, bu sınırların da altını çizmiş oluyordu.[20] Kuşkusuz dinin egemen olduğu, felsefenin de ilahiyatın aracı sayıldığı bir çağda bu normaldi. Bu yüzden bazı tarihçiler, Ortaçağ tarih-yazıcılığını özgül bir "zihin yapısı" ya da "zihin yapıları" çerçevesinde açıklamaya çalışmışlardır.

W. Brandt, Ortaçağ zihniyetini aristokratlara ve din adamlarına ("klerk"lere) özgü iki ayrı "zihin kalıbı" şeklinde incelemiştir. Bunlardan birincisini teşkil eden "aristokratik yaşam tarzı", değerler üzerine kurulmuştu ve sorgulamayı değil, onurlu duruşları ve kahramanlıkları öven anlatılara konu oluyordu. Bu anlatıda "nedensellik" sorunsalına yer yoktu. Aynı şekilde "klerk"lerin temsil ettiği Ortaçağ zihniyeti de olayları neden ve sonuçları ile bir süreç içinde anlamaya çalışan bir zihniyet değildi. Doğada her nesne, birbirinden farklıydı ve bunlar arasında tam bir kopukluk vardı. Her vücut, erdemleri ve kusurları ile kendine özgü bir birimdi ve bu durumda insan kişiliği de birbirine eklenmiş bir nitelikler yumağı olmaktan öte bir anlam taşımıyordu. Bireysellik tanımayan bu zihniyet tek nedensellik olarak "ilahi nedenselliği" tanıyordu.

W. Brandt'ın analizi öğreticiydi; ne var ki, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Ortaçağ kronik yazarları içinde tarihi olayları nedensellik bağları içinde anlatmaya çalışanlar da olmuştu. Zaten Brandt da tezini mutlak biçimde koymamış, yaratıcı esprilerin yeniliklerine tarih alanında da kapıyı açık tutmuştu. "Olağanüstü zekâ

ve hayatiyet sahibi insanlar, diyordu Amerikalı tarihçi, her zaman yeni şeyler düşünebilirler. Ortaçağ'da olduğu gibi iki entelektüel dünya yan yana bulunursa, insanlar yeni şekillerde düşünmeyi öğrenir; çünkü bu dünyalardan her biri, yetenekli insanlar için öbürünün eleştiri alanını teşkil eder".[21]

Ortaçağ'ın iki dünyası arasındaki gerilimin düşünce hayatı açısından doğurgan niteliği başka düşünürler tarafından da vurgulanmıştır. Örneğin Benedotte Croce'ye göre, Hıristiyanlık, kökeni Zerdüşt'çü İranlılara kadar uzanan *Civitas Diaboli*'nin karşısında manevi bir dünya, bir *Civitas Dei* yaratmıştı ve bu ikilem de belli bir dogmatizmi, "insan zihninin birçok etkinlikte özelleşebileceği, birçok biçimde somutlaşabileceği gerçeğini bir türlü anlayamamak" şeklindeki dogmatizmi doğurmuştu. Ne var ki *Civitas Dei*'nin "aşkın" niteliği dünyevi şeylerin "yabancı" ve "ilahi düzene âsi" nesneler sayılmasına yol açarak düşüncede Antikite'ye nispetle bir ilerleme de sağlamıştı. "En diri gençliğinde, diyor Croce, Hıristiyanlık, kutsal tarihin yanı sıra, siyasal, askeri ve ekonomik çıkarların zorladığı dindışı (dünyevi) bir tarihi de kabullenmek zorunda kaldı".[22]

Ortaçağ tarih-yazıcılığını "zihin yapıları" açısından inceleyen başka bir tarihçi de Georges Duby olmuştur. Fransız tarihçi, Georges Dumézil'in Hint-Avrupalı eski kavimler için geliştirdiği şemayı izleyerek, Ortaçağ'da üç zümreye tekabül eden üç ayrı zihin yapısı olduğunu ileri sürmüştü.[23] Bunlar savaşçı zümreye, din adamları zümresine ve üreticiler zümresine özgü zihin yapıları idi. Aslında Duby bu yapıları ekonomik altyapıdan bağımsız düşünmüyordu. Tarihçiye göre bu şema, "1000 tarihi civarında" entelektüeller tarafından ilk kez tasarlandığı zaman "üretim ilişkilerine tamamen uygundu; fakat daha sonra böyle bir toplumu algılama biçimi katı bir çerçeve oluşturmuş ve bir ölçüde toplumsal ilişkilerin gelişmesini frenlemişti".[24]

Görüldüğü gibi ileri sürülen zihin yapıları içinde "halk zihniyeti" diye özgül bir yapıya rastlamıyoruz. Duby, tarihi anlatılarda halkı ancak aristokratların gözleriyle tanıdığımızı söylüyor. Yazara göre yukarı sınıfların kültür modelleri bir "direnilemeyen hareket" yaratıyor ve bu da halkı etkiliyor ve halk kültürünü zenginleştiriyordu.[25] Görüldüğü gibi, Marx'ın "egemen sınıfların ideolojisi, tüm topluma egemen olur" şeklindeki tezi, bu anlatıda yabancılaştırıcı değil, "zenginleştirici" bir süreç şeklinde karşımıza çıkıyor.[26]

Ortaçağ'da tarih-yazıcılığının bilim sayılmaması, hatta makbul bir meslek olarak dahi görülmemesi, o dönemde tarihçilerin daha çok yeteneksiz insanlar arasından çıkmış olabileceği düşüncesine de yol açmıştır. Bu herhalde doğru değildi; bununla beraber meslekten beklenenler, ne kadar yetenekli olursa olsunlar, tarihçileri belli bir konformizme zorlamaktan da geri durmuyordu. 12. yüzyılın önemli "yıllık"çılarından Orderic Vital'in şu sözleri, bu açıdan anlamlı görünüyor: "Her şeyin, sayesinde vuku bulduğu ilahi iradeyi aydınlatamam. Olayların gizli nedenlerini açıklamak istemiyorum; çünkü meslektaşlarımın (Lonca'nın) isteği üzerine, yıl be yıl tüm olayları anlattığım basit bir tarih yazıyorum".[27] Kendi istediklerini değil, kendisinden istenenleri yazan Vital, öyle görünüyor ki Ortaçağ korporatist zihniyetini layıkıyla temsil ediyordu.

Yukarıdaki genel açıklamalar Ortaçağ tarih-yazıcılığının kendine özgü çoğulcu bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir sanıyorum.

Gazali sufiliğe açılan çabalarında, Aristo'yu izleyerek, "zaman" algısını da öznel bir algı olarak değerlendirmiş ve böylece Kant'a giden yolda ilk adımları atmıştı. Filozoflar "zaman"ın yaratılmış olduğunu, Allah'ın "zaman"ı yaratmadan önce de var olduğunu ileri sürüyorlardı; oysa Gazali'ye göre, mekânın ötesinde başka bir mekân olamayacağı gibi, zamanın ötesinde de başka bir zaman olamazdı.

Serflerin nesnel dünyanın bir parçasını teşkil ettiği bir üretim tarzı aşamasında, asillerle din adamlarından oluşan egemen sınıflar, ideolojik üretimin de altyapısını teşkil ediyor ve kültür tekelini ellerinde bulunduruyorlardı. Özellikle 11. ve 12. yüzyıllardan itibaren yaşanan sosyo-ekonomik dönüşüm ortamında, bazı tarihçiler bu çoğulculuğu çok daha zengin bir çerçeve içinde sunmuşlardır. Örneğin İngiliz tarihçi Ranulf Higden, "pozitivist" bir yaklaşımla, yedi farklı kişilik tipi sayıyor ve tarihi bunların yaptıklarını ileri sürüyordu. Eylemleri tarihsel değer taşıyan bu kişilikler şunlardı: Krallık yöneten prensler, savaşan şövalyeler, adalet dağıtan hâkimler, kiliselerde ayinleri yürüten rahipler, kamusal işleri düzenleyen siyasetçiler, ev (malikâne) yöneten efendiler ve manastırlarda ruhları kurtarmaya çalışan papazlar. Buna karşılık Ortaçağ tarihçilerine günümüzden bakan B. Guenée, bu tarihçilerin yer aldıkları mekânları göz önünde bulundurarak bir tarih sosyolojisi yapmış ve üç türlü tarih-yazıcılığı saptamıştır. Bunlar, 1) Kitap ve el-yazmalarının korunduğu manastırlarda yaşayan, metinler üzerinde çalışan ve içinde bulundukları manevi sığınağın (ba-

"Bir bütün halinde insanlık tarihi, bir yön, bir amaç ve bir anlam taşıyordu" ve bu niteliğiyle de Hıristiyanlık, "Voltaire, Condorcet, Herder ve Hegel'den beri tarih felsefesi denilen şeyin kökeninde bulunuyordu.



Georg Wilhelm Friedrich Hegel (Stuttgart, 1770- Berlin, 1831) Schlesinger (1831).



Marquis de Condorcet (Fransa, 1743 - Fransa, 1794).



Voltaire (asıl adı François-Marie Arouet Paris, Fransa, 1694 - Paris, Fransa, 1778).

zen de, bunu aşarak, erken "ulusal" davaların) savunucusu olan papaz tarihçiler; 2) Saray, şato ya da kiliselerde bulunan ve daha çok bağlı oldukları prens ya da azizlerin övgüsünü yapan rahip tarihçiler ve 3) Yakın Ortaçağ'da belli bir gelişme göstermiş olan bürokratik yapılarda yer alan ve orijinal belgelere dayanarak "resmi nutuklardakine benzer belagat parçalarıyla bezenmiş, anlaşma ya da diplomatik belgeler biçiminde eserler veren büro tarihçileri" idiler.[28] Guenée'ye göre bunlardan modern tarih-yazıcılığının doğuşunu hazırlayanlar saray tarihçileri değil, manastırlarda ve bürolarda belgeler üzerinde çalışan tarihçiler olmuştur.

Kuşkusuz Ortaçağ'da belgeler azdı; olduğu kadarıyla arşivler tasnif edilmemişti ve kitaplıklarda da çok az tarih kitabı bulunuyordu. Durum 13. yüzyıldan itibaren hızla değişmeye başlayacak ve 15. yüzyılda matbaanın keşfi entelektüel hayatı zenginleştirerek bu süreci daha da hızlandıracaktır. Rönesans düşünce ve sanat hayatında olduğu gibi -ve bunlarla bağlantılı olarak- tarih-yazıcılığında da köklü bir değişikliğe yol açacaktır.

DİPNOTLAR

1 Etienne Gilbert, *La Philosophie au Moyen Age*, Paris, Payot, 1986, s. 392.

2 Henri Pirenne, *Mahomet et Charlemagne*, Paris, PUF, 2005, s. 215.

3 Burada işaret edelim ki Batı'ya dönük Osmanlı "ıslahat" arayışları sırasında, bizde de gözler zaman zaman, Namık Kemal'ın "medeniyet-i hazıranın muallimi evveli" (çağdaş uygarlığın ilk öğretmeni) olarak nitelediği Endülüs Uygarlığı'na çevriliyordu. Namık Kemal; *Namık Kemal. Bütün Makaleleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, İstanbul; 2005, s. 325 (*İbret*'te çıkan 28 Kasım 1872 tarihli *Adalet* başlıklı makaleden). Yine Namık Kemal Selahaddin Eyyubi'yi tarihi kahramanlarından biri yapmış, Ziya Paşa Fransızcadan *Endülüs Tarihi*'ne ait bir kitap çevirmiş, şair Abdülhak Hamit de *Tarık* isimli tiyatro eserinde İspanya'nın fethini destanlaştırmıştı. Bu nokta Yeni Osmanlıların düşünce tarihçilerimizin pek üstünde durmadıkları ilginç bir yönüdür.

4 Kurt Flasch; *Introduction à la Philosophie Médievale*. Paris, Champs-Flammarion, 1992, s. 109.

5 Lynn White Jr., *Technologie Médiéval et Transformations Sociales*, Mouton, Paris, 1969. K. Flasch, age, 49, 95.

6 Kurt Flasch, age, s. 94-95.

7 Aynı eser, s. 98.

8 Aynı eser, s. 91.

9 İbn Rüşd, iman ile saf aklı, sıradan insanların "dini gerçeği"yle, seçkinlerin (filozofların) "felsefi gerçeği"ni ayıran "çifte hakikat" teliselesiyle, sadece İslam düşüncesine değil, Batı Ortaçağ düşüncesine de damgasını vuran filozoflardan biri olmuştur. Ne var ki düşünürün rasyonalizm ve sekülarizme kapıları aralayan ve bugün de, Batı'da, İslam düşüncesinin zirve noktalarından biri kabul edilen sistemi İslam dünyasında fazla izleyici bulamamıştır. 19. yüzyılda E. Renan'ın Arap felsefesini küçümseyen, bu felsefenin sadece Yahudiler tarafından ciddiye alındığını ileri süren (ve A. de Libera'ya göre St. Thomas'dan beri süregelen "kara efsane"yi devam ettiren) görüşleri ise çok etkili olmuştur. Öyle ki bu konuda yeni bir çığır açan Etienne Gilson'un tezleri (Kurt Flasch'ın deyimiyle) "kendi öğrencileri tarafından bile izlenmemiştir". Bu konularda bkz. Etienne Gilson; *La Philosophie au Moyen Age*. Paris, Payot, 1986, s. 560-561. Abdurrahman Badawi, İbn Rüşd ile ilgili eserinde Arap filozofa göre asıl gerçeğin felsefi gerçek olduğunu ve Renan'ın iddiasının aksine İbn Rüşd'ün görüşünün günümüzde de geçerli olduğunu ileri sürüyor. Bkz. A. Badawi, *Averroes (Ibn Rushd)*, Paris, J. Vrin, 1998, s. 144. Ayrıca bkz. Kurt Flasch; age, s. 108-152. Alain de Libera; *Averroes: L'Islam et la Raison*, (İbn Rüşd'den seçme parçalarla birlikte A. de Libera'nın yorumu), Paris, Flammarion 2000.

10 K. Flasch, age, s. 141. (İzleyen özetimde de Flash'ın yorumuna dayanıyorum).

11 İslam'da bilimlerin tasnifi için bkz. Fuat Sezgin (yazarın Eckhard Naubauer ve Carl Ehrig-Eggert ile birlikte yayınladığı) *Studies in the Classification in Islam*, Frankfurt, Goethe Üniversitesi, 2005. Sezgin, Gazali nin *İhya*'da "*Tavarih al Ahbar*"dan söz ettiğini, "*Risalat al Iadunniya*" başlıklı eserinde de (dini ilimler arasında) "*İlm-i Ahbar*"ı saydığına işaret ediyor. (s. 117, 120).

12 F. Rosenthal; *A History of Muslim Historiography*. Leiden, 1968, s. 31-41

13 Aynı eser, s. 31. İlginçtir ki modern toplumsal tarihçiliğin öncüleri arasında yer alan İbn Haldun'un bilim sınıflamasında da tarih-yazıcılığı yer almıyordu. (s. 33).

14 Guy Bourdé, Hervé Martin; *Les Ecoles Historiques*. Paris, Seuil, 1983, s. 15.

15 K. Flasch, age, s. 113.

16 K. Flash; aynı eser, s. 121, 122.

17 Philippe Aries; *Le Temps de l'Histoire*. Paris, Seuil, 1986, s. 100.

18 Henri Irénée Marrou, *Qu'est ce que l'Histoire; L'Histoire et ses Methodes* içinde makale (Paris, Encyclopedie de la Pléiade, 1961, s. 18-19)

19 Ortaçağ tarih-yazıcılığı hakkında bkz. Bernard Guenée; *Histoire et Culture dans l'Histoire Médievale*. Paris, Aubier, 1980 ve aynı yazarın *Essai sur les Genres Historiques au Moyen Age (Annales ESC*, 1973, no. 4). William J. Brandt; *The Shape of Medieval History*. Yale University Press, 1968. Benoit Lacroix; *L'Histoire au Moyen Age*, Paris, J. Vrin, 1971. M. R. P. McGuire; *Annales and Chronicles*. New Catholic Encyclopedia, New York, 1967, cilt. I. V. H. Galbraith, *Historical Research in Medieval England*, Londra, 1951. Antoine Prost; *Douze Leçons sur l'Histoire*. Paris, Seuil-Points, 1996.

20 G. Bourdé, H. Martin; age, s. 21-22.

21 W. Brandt; age, s. 172.

22 Benedotte Croce, *Theorie et Histoire de la Historiographie*, Geneve, Droz, 1968 (ilk baskı 1915), s. 141.

23 Georges Duby; *Moyen Age. Histoire des Mentalités: Aujourd'hui l'Histoire* içinde, Paris, Editions Sociales, 1974.

24 Aynı eser, s. 206-207.

25 Bu konuda, yine Ortaçağ zihin yapıları üzerinde duran başka bir tarihçi, Jacques le Goff, farklı bir görüş ileri sürmüştür. Le Goff'a göre zihin yapıları toplumun bütününü kaplıyordu ve "Cesar'la Cesar'ın lejyonundaki bir askeri, Saint Louis ile topraklarını işleyen bir köylüyü birleştiren şeydi". Zihin yapıları düşünce tarihinden bağımsız olarak ele alınması gereken, çok yavaş değişen ve çok disiplinli bir yaklaşımla incelenmesi gereken yapılardı. Örneğin Haçlı Seferleri ne yol açan birçok siyasi, iktisadi ve askeri neden sayılabilirdi, fakat "belli bir dini zihin yapısı dikkate alınmadan Haçlı Seferleri'nin ne anlamı olabilirdi?" Yazar aynı bağlamda Duby'de "feodal zihniyet", Weber'de "Protestan zihniyet" örneklerini veriyor. *Les Mentalités* başlıklı yazı; *Faire l'Histoire*, cilt III, s. 78-80.

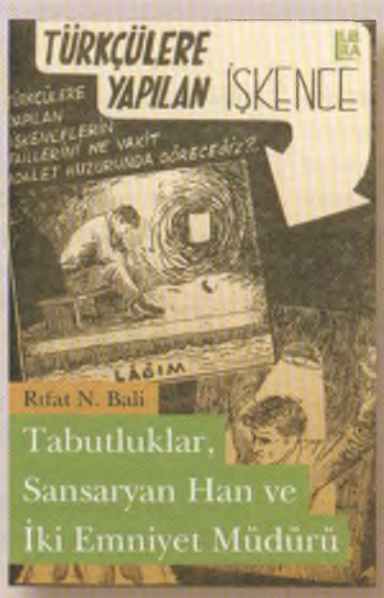
26 Aynı eser, s. 213.

27 B. Guenée naklediyor; agm, s. 1010.

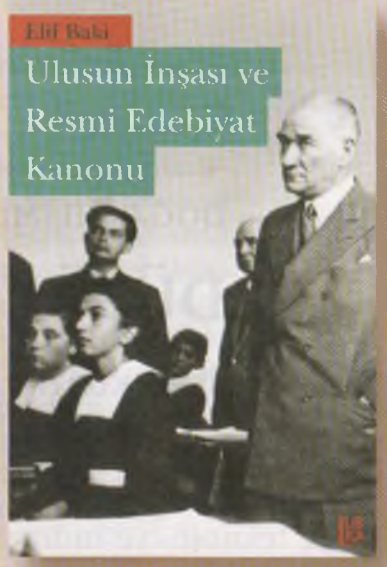
28 Guenée'nin tipolojisinin ve diğer gözlemlerinin özet anlatısı için bkz. G. Bourdé, H. Martin, age, s. 52-53.



Savarona: Atatürk'e Son Armağan
Rıfat N. Bali
978-605-4326-09-9
199 sayfa, 15 TL



Tabutluklar, Sansaryan Han ve İki Emniyet Müdürü
Rıfat N. Bali
978-605-4326-32-7
308 sayfa, 17 TL



Ulusun İnşası ve Resmi Edebiyat Kanonu
Elif Baki
978-605-4326-30-3
187 sayfa, 14 TL



Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de
Oya Dağlar Macar – Elçin Macar
978-605-4326-12-9
312 sayfa, 20 TL



II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)
İzi Karakaş Özbayrak
978-605-4326-37-2
121 sayfa, 15 TL



CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)
Murat Turan
978-605-4326-36-5
316 sayfa, 22 TL

Libra Kitapçılık ve Yayıncılık
Adres: Meşrutiyet Mah. Ebekızı Sok. Günaydın Apt. No:9 Kat:1 Daire:2 Osmanbey - İstanbul
Web: http://www.librakitap.com.tr/
Telefon: 0 (212) 232 99 04 / 05
Faks: 0 (212) 231 11 29

DOĞA BİLİMLERİNİN FELSEFEDEN KOPUŞU

DÜŞÜNCENİN ÇİZGİSELLEŞMESİ - II

BENO KURYEL

Doğa bilimlerinin felsefeden kopuşu, bir sürece tekabül eder. Bu süreçte bilim, giderek teknolojiye indirgenmiş bir dünya görüşüyle örgütlenmiştir. Örgütlenme ile ifade edilmeye çalışılan şudur: . Doğa bilimlerinde yapılan her icat ve keşif, yaşam dinamiğinin bütünlüğünde bir evrime tekabül eder. Bu, bir çizgisel yaklaşım, dinamik değişim yerine bilim tarihine, birbirini izleyen ve hep "ilerleyen" basamaklar ya da adımlar olarak bakar. Elde edilen bilginin ya da insanın doğaya ilişkin bilgisinin giderek artmasını ve birikimini salt bir biçiminde ele alır.

DEVAM EDERKEN...

Bugünün paradigmasında gerek akademik gerekse gündelik terminolojilerde, "ilerleme" ve "gelişim/gelişme" sözcükleri birbirinin içinde erimiştir. Bunun anlamı, sözcükleri kavramsal örgü içinde değerlendirmek yerine, pragmatik karşılıklara indirgemiş olmaktır. Çizgisellik, pragmatik anlamlarla bilimi teknolojiye indirgeyen ideolojiyi besleyen kaynaktır ve bu da indirgenmişliğin kendisidir. Akademik ve gündelik dillerin teknik ayrıntıların dışında ortaklaşması çizgisellik ideolojisinin yeniden üretimine tekabül eder. Çizgisel düşüncenin egemen olması, bilimin teknolojiye indirgenmesiyle ortaya çıkmıştır. Doğa bilimlerinde elde edilen kazanımların, yapılan araştırmalardan ortaya çıkan sonuçların kapitalist toplumsal formasyon içindeki örgütlenmesi, okul-üretim-pazar-kültür örgüsünde kendi ideolojisini de yaratmıştır. Bu durum, "ilerleme" ve "gelişim/gelişme" alaşımını olumsallayan bir dönüşmüştür. Çizgisel olmayan bilgi kuramından bakarsak, doğa bilimlerindeki dönüşümlerin bir gelişim/değişim olduğunu, bir evrime tekabül ettiğini ve bu süreç ya da örgünün olumlu veya olumsuz gibi nitelemelerle açıklanamayacağı görülür. Bilim tarihini, üzerinde yol alınan bir çizgi olarak değil, evrilen bir örgü biçiminde değerlendiren bir epistemolojiyle ele almayı önermek istiyorum. Yaşamın örgüsü, insan türünün binyıllar boyunca doğanın sayısız bileşenlerinden biri olarak oluşturageldiği kültürler cümbüşünün bir öyküsünü sunmaktadır. Bu öykü, yaşamını sürdürme mücadelesi veren insan türünün, bugüne kadar kendisini evrensel bütünlükten bağımsız olarak görmesinin tarihsel ve toplumsal bir eleştirisidir:... Dünyanın kendisi için yaratılmış olduğuna, en "ileri" zekâ düzeyinin kendisinde bulunduğuna ve doğal bütünlüğün kendi emrinde olduğuna inanmış bir dünya görüşü.

Bilimi tarihsiz kılarak her bir alanı kendi sınırları içine hapseden, bir bütünlük bağlamında ele almayan bugünün belirleyici anlayışını irdelemek zorundayız. Bu irdelemede farklı yaklaşımlar olabileceği gibi, çelişen düşünceler de olabilir. Bu son derece anlaşılır bir şeydir ve doğaldır. Ancak, bilimi yalnızca kendi içinde değerlendirmek, sanılandan çok daha büyük sıkıntılar yaratmaktadır. Bu bakımdan bir tartışma ortamı yaratmak çok verimli bir adımdır. Gerek ortaöğretimde gerekse üniversitelerimizde bu konuya verilen önem oldukça cılızdır. Bu konuda ansiklopedik bilgi düzeyinde verilen ders ve/veya bilgilerin genellikle diğer alanlarla hiçbir bağlantısı yoktur. Yapılan araştırmalar, yalnızca bilim felsefesi anabilim dalları içinde kalmakta, bu alanın kendi özelinde önemli katkılar ortaya çıkmasına rağmen, diğer bilim dallarıyla paylaşılmadığı için sadece bir akademik değer olarak kalmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz tehlikeleri yalnızca bilim ve teknoloji bağlamında ele almak olanaksızdır. Çünkü bilim; kültürle, siyasal ve ekonomik kararlarla, yaşam tarzları ve seçimleriyle yakından ilişkilidir. Tüm bunları; iyi/kötü, doğru/yanlış, olumlu/olumsuz gibi pozitivist ikilemlerle açıklayamayız. Bilime tarihsel değerlerini vermek için, bilimin diğer bütün insan etkinlikleriyle olan ilişkilerini açığa çıkarmak gerekmektedir.

Bilginin özgürleşmesine toplumsal oluşumların; siyasal, kültürel ve eğitsel düzeylerde ve bunların karşılıklı olarak etkileşim süreçlerinde sayısız örnekler verebiliriz. Bilginin yalnızca

sonuçlarına dayanarak yapageldiğimiz eğitimde, öğrencinin bu bilgiyi sorgulama şansı azalır. Çünkü yalnızca sonuçla, yani bu bilginin yalnızca «yararcı» kısmı ile ilgilenmektedir. Kendisine neden ve nasıl gerekli olduğunun farkında olmadan o an için sorununu çözmek için kullanmaktadır bu bilgiyi. Sınava hazırlanmak, sınıfı geçmek gibi. Diğer bilgilerle olan bağlantıları söz konusu bile değildir. Bu bilginin nereden ve ne biçimde ortaya çıktığı, uygarlık sürecinde ne tür bir yere sahip olduğu, bunun toplumsal yaşam koşullarıyla olan ilişkileri değerlendirilirse öğrenci, kendisinin bu koskoca kürede bir işe yaradığını görecektir. Sorumluluk hissedecek ve katılımcı olacaktır. Bu da bilginin ve varlık nedeni olan bireyin demokratikleşme sürecine katılması demektir. Bu örnekler çoğaltılabilir. Öğretmek eyleminin merkezde olduğu bugünü paradigmasının irdelenmesi, sorgulanması, bilginin ve öğrenme süreçlerinin özgürleşebilmesi için gereklidir. Herkesin şikâyetçi olduğu bugünkü eğitim sisteminin yeniden yapılanma sürecine girmesinde bilgiyi, «tarih» içinde bütünsel bir yaklaşımla değerlendirmekten ve çözümlemekten de geçmektedir. Egemen paradigma ile temelini yaşamın örgüsünün bütünlüğünde kuran epistemoloji arasındaki farkı, Fritjof Capra çok güzel özetlemiştir:

BİR BÜTÜN PARÇALARI TOPLAMINDAN BÜYÜKTÜR...

20. yüzyıl boyunca, mekanik paradigmadan ekolojik paradigmaya değişim, çeşitli bilimsel alanlarda farklı biçimlerde ve farklı hızlarda ilerlemiştir. Bu yatışkın bir değişim değildir. Bilimsel devrimler, güçlü tepkiler ve sarkaç salınımları içermektedir. Temel gerilim, parçalarla bütün arasındadır. Sistem düşüncesinin ana özellikleri, bu yüzyılın ilk yarısında, özellikler 1920'lerde çeşitli disiplinlerde aynı anda ortaya çıktı. Sistem düşüncesine, canlı organizmaların birleşik bütünler olduğunu vurgulayan biyologlar öncülük etmişlerdir. Bu daha sonra gestalt psikolojisi ve yeni çevrebilim tarafından zenginleştirilmiş ve en çarpıcı etkileri kuantum fiziğinde olmuştur. Bu yazıda hedeflenen tartışmayı önce biyolojideki tarihsel/bilgikuramsal evrimi bazı başlıklarla özetlemeye, sonra da gündelik yaşamdan çizgisel olmayan bir analizle örneklemeye çalışalım:

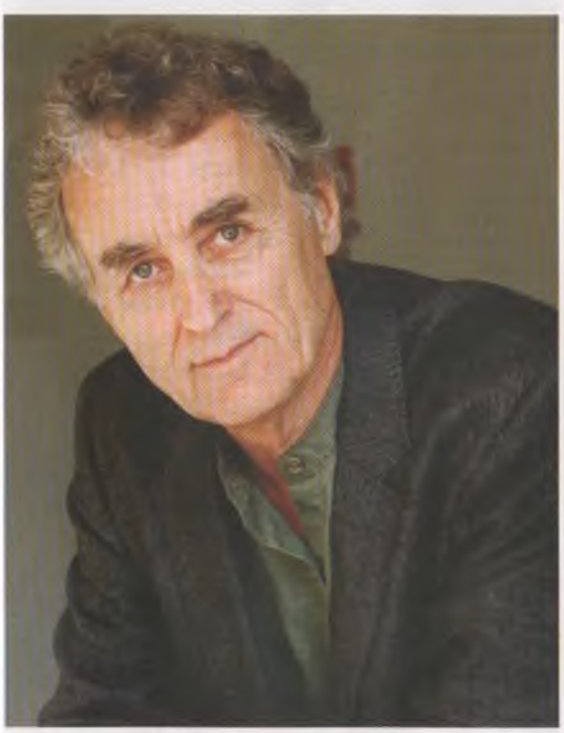
Töz ve Biçim

Mekanizm ve holizm (bütünselcilik) arasındaki gerilim, biyolojinin tüm tarihi boyunca yeniden ortaya çıkan bir tema olmuştur. Bu, öz (madde, yapı, nicelik) ile biçim (model, düzen, nitelik) arasındaki eski ikileminin kaçınılmaz sonucudur. Biyolojik biçim, şekilden daha fazla bir şeydir, bir bütün içindeki bileşenlerin durağan düzenlenişinden daha fazla bir şeydir. Kendi biçimini korurken canlı organizmadan sürekli bir madde akısı vardır. Gelişme vardır ve evrim vardır. Böylece, biyolojik biçimin anlaşılması, metabolik ve gelişim süreçlerinin anlaşılmasına ayrılamaz bir şekilde bağlıdır.

Batı geleneğinin ilk biyologu olan Aristoteles de madde ile biçimi ayırt etti, fakat aynı zamanda, her ikisini bir gelişim süreciyle birbirine bağladı. Platon'un tersine Aristoteles, biçimin ayrı bir varlığı olmadığına fakat madde içkin olduğuna inanırdı. Madde de, biçimden ayrı olarak var olamazdı. Aristoteles'e göre madde, tüm şeylerin öz doğasını içerir, ancak yalnızca gizli bir güç olarak. Biçim aracılığıyla bu öz, gerçek olur. Özün, gerçek olayların (olguların-görüngülerin) içinde kendini-gerçekleştirme sürecine Aristoteles, (– kendini-tamamlama) der. Bu bir gelişim sürecidir, kendini-gerçekleştirmeye doğru bir gidiştir. Madde ve biçim, bu sürecin iki tarafıdır ve yalnızca soyutlama yoluyla ayrılabilirler. Aristoteles, biçimsel bir mantık sistemi ve birleştirici bir kavramlar kümesi yaratmıştır. Bunları kendi zamanındaki ana disiplinlere uygulamıştır - biyoloji, fizik, metafizik, etik ve politika. Ölümünden sonra felsefesi ve bilimi Batı düşüncesine iki bin yıl egemen olmuştur ve bu süre içinde otoritesi, kilise kadar sorgulanamaz duruma gelmiştir.

Karteziyen Mekanizm

16. ve 17. yüzyıllarda, Aristo felsefesine ve Kilise teolojisi temelindeki ortaçağ dünya görüşü kökten değişmiştir. Organik, yaşayan ve tinsel evren düşüncesinin yerini makine olarak dünya düşüncesi almış ve dünya-makine, modern devrin egemen metaforu olmuştur. Bu kökten değişim, fizik, astronomi ve matematikte, "bilimsel devrim" olarak bilinen buluşlar nedeniyle meydana gelmiş ve Copernicus, Galileo, Des-



Bilim tarihini, doğal ve toplumsal yaşamın bütünlüğünde ele alan ve derin çevrebilim paradigmasını öne süren Fritjof Capra (doğ.: 1939, Viyana).

Düşünsel Süreç		Değerler	
Egemen Paradigma	Bütünsel Paradigma	Egemen Paradigma	Bütünsel Paradigma
akılcı	sezgisel	yayılma	koruma
çözümleme	sentezleme	rekabet	işbirliği
indirgemeci	bütünsel	nicelik	nitelik
çizgisel	çizgisel olmayan	egemenlik	paylaşımcılık

cartes, Bacon ve Newton gibi isimlerle özdeşleşmiştir. Galileo Galilei bilimi, ölçülebilir ve nicelenebilir olguların incelenmesiyle kısıtlayarak onu nitelikten alıkoymuştur. Bu, modern bilim süresince çok başarılı bir strateji olmuştur, fakat nicelendirme ve ölçülendirmeye dayalı gözlemimiz ağır bir bedel ödetmiştir. René Descartes, analitik düşünce yöntemini yaratmıştır, burada, bütünün davranışını, parçalarının özelliklerinden anlamak için karmaşık olgular parçalara ayrılmaktadır. Descartes doğayla ilgili görüşünü, iki bağımsız ve ayrı alanın - aklın ve maddenin - köklü bölünmesi üzerine temellendirmiştir. Canlı organizmaları da içeren maddesel evren Descartes için bir makineydi. Bu makine ilke olarak, en küçük parçalarının çözümlenmesiyle tamamen anlaşılabilirdi.



Katı mekanik fizyoloji en güçlü ve ayrıntılı ifadesini, Julien de La Mattrie'nin polemiksel kitabında, *Makina Olarak İnsan*'da bulmuştur (Julien Offray de La Mettrie 1709 Saint-Malo, Fransa - 1751 Berlin, Prusya).

Galileo ve Descartes tarafından yaratılan kavramsal çerçeve - kesin matematiksel yasalarla yönetilen mükemmel bir makine olarak dünya - Isaac Newton tarafından parlak bir başarıyla tamamlanmıştır. Newton'un büyük sentezi olan Newtoncu mekanik, 17. yüzyıl biliminin taçlandırılmış başarısıydı. Biyolojide, Descartes'ın mekanik modelinin en büyük başarısı, William Harvey tarafından kan dolaşımına yapılan uygulamasıydı. Harvey'den esinlenen zamanın fizyologları, sindirim ve metabolizma gibi bedenle ilgili işlevlerin betimlemek için mekanik yöntemi uygulamaya çalışmışlardı. Bununla birlikte, bu çabalar çok kötü başarısızlıklardı, çünkü fizyologların açıklamaya çalıştıkları olgular, o zaman bilinmeyen ve mekanik terimlerle betimlenemeyen kimyasal süreçler içermekteydi. Bu durum 18. yüzyılda kayda değer bir biçimde değişti. Antoine Lavoisier, 'modern kimyanın babası', solunumun oksitlenmenin özel bir biçimi olduğunu göstermiştir ve böylece canlı organizmalara ait işlevlerin kimyasal süreçlerle olan ilgisini doğrulamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında, yeni mükemmel duruma getirilen mikroskopun biyolojide kayda değer gelişmelere yol açtığı zaman, sarkaç tekrar mekanik görüşe geri salınım yaptı (yan sayfa altta).

Optisches Museum der Carl-Zeiss-Stiftung, Jena.

Aklın ve bedenin Karteziyen bölünmüşlüğü hem mekanizme hem de vitalizme yol açar. Descartes'ı izleyenler aklı biyolojiden yasakladıklarında ve vücudu makine olarak algıladıklarında, 'makinedeki hayalet' daha sonra vitalist kuramlarda yeniden ortaya çıktı.

Yeni bilim kimyanın ışığı altında, canlı organizmaların basit mekanik modelleri büyük ölçüde terk edilmiş, fakat Karteziyen düşüncenin özü yaşamını sürdürmüştür. Hayvanlar, karmaşık kimyasal süreçler de içeren ve mekanik saat makinelerinden çok daha girift olmalarına rağmen hâlâ makineydiler. Buna göre, Karteziyen mekanik, biyoloji yasalarının son kertede fizik ve kimya yasalarına indirgeneceği dogmasıyla ifade ediliyordu. Aynı zamanda, katı mekanik fizyoloji en güçlü ve ayrıntılı ifadesini, Julien de La Mattrie'nin polemiksel kitabında, 'da bulmuştur. Bu eser, 18. yüzyıldan epey sonra da ününü korumuş ve birçok tartışma ve anlaşmazlık yaratmıştır. Bunlardan bazıları da 20. yüzyıla kadar gelmiştir.

19. Yüzyıl Mekanik Görüşü

19. yüzyılın ikinci yarısında, yeni mükemmel duruma getirilen mikroskopun biyolojide kayda değer gelişmelere yol açtığı zaman, sarkaç tekrar mekanik görüşe geri salınım yaptı. 19. yüzyıl, evrimsel düşüncenin kurulmasında en iyi bilinen bir dönemdir, fakat aynı zamanda, hücre kuramının belirlenmesini de gördü. Bu, modern embriyolojinin başlangıcı, mikrobiyolojinin yükselmesi ve kalıtımın bulunuşuydu. Bu yeni buluşlar biyolojiyi, fizik ve kimya içinde sıkıca temellendirdi ve bilim adamları, yaşamı fiziksel-kimya dilinde açıklamak için araştırma gayretlerini yenilediler.

Modern biçimiyle hücre kuramı belirlendiği zaman, biyologların odağı organizmadan hücreye çevrildi. Biyolojik işlevler (fonksiyonlar), organizmanın düzenlenme biçimini (organizasyonunu) bir bütün olarak yansıtmaktan çok şimdi, hücresel bina-blokları arasındaki etkileşimlerin sonuçları olarak görülüyordu. Mikrobiyoloji - mikroskopik canlı organizmaların bilinmeyen zenginliğini ve karmaşıklığını açığa çıkaran yeni alan - içindeki araştırmalar Louis Pasteur'ün egemenliğindeydi. Pasteur'ün keskin bakış açısı ve açık belirlemeleri, kimya, biyoloji ve tıpta devam eden etkiler yapmıştır. Pasteur, bakterinin rolünü belirli kimyasal süreçlerde kurmayı başarmış, böylece yeni bilim olan biyokimyanın temellerini atmış ve 'mikroplarla' (mikro-organizmalarla) hastalık arasında kesin bir karşılıklı ilişki olduğunu göstermiştir.

Pasteur'ün buluşları bakterinin, hastalığın tek nedeni olarak görüldüğü basit bir 'hastalık-mikrop kuramına' yol açmıştır. Bu indirgemeci görüş, birkaç yıl önce Claude Bernard tarafından öğretilmiş olan seçenek bir kuramla gölgede bırakılmıştır. Bernard, modern deneysel tıp biliminin kurucusudur. Bir organizma ile çevresi arasındaki yakın ve çok sıkı ilişkide ısrar etmiş ve her organizmanın, organlarıyla dokularının içinde

yaşadığı içsel bir çevreye sahip olduğunu ilk belirten kendisi olmuştur. Bernard'ın gözlemlerine göre, sağlıklı bir organizmada bu içsel çevre, dışsal çevre kayda değer şekilde değişirse bile özünde sabit kalır. İçsel çevrenin sabitliği kavramı, 1920'lerde Walter Cannon tarafından geliştirilen ve önemli olan homeostasis" düşüncesinin habercisi olmuştur.

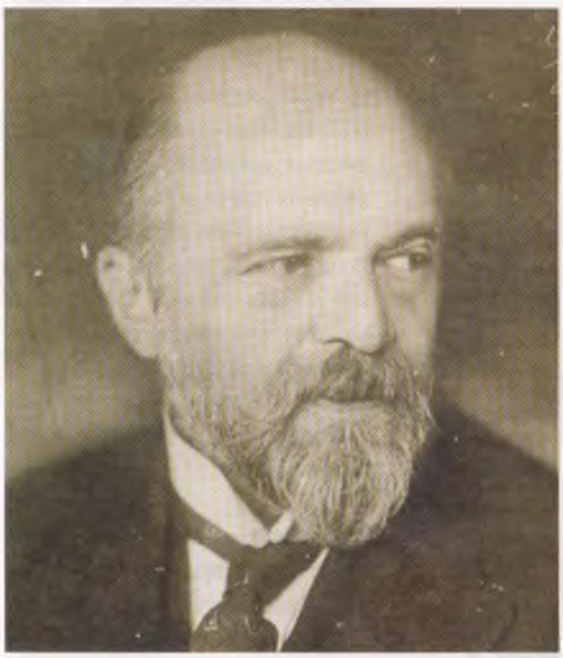
Vitalizm

19. yüzyıl biyolojisinin zaferleri - hücre kuramı, embriyoloji ve mikrobiyoloji - biyologlar arasında yaşamın mekanik kavramını kesin bir dogma olarak yerleştirdi. Ve buna rağmen içlerinde bir sonraki karşıtlık dalgasının tohumlarını taşıyorlardı. Bu karşıtlık dalgası, organizmacı biyoloji veya 'organizm' olarak bilinen okuldu. Hücre biyolojisi, hücrelere ait birçok alt birimlerin yapıları ve işlevlerinin anlaşılmasında çok büyük ilerlemeler yaparken, bu işlemleri, bir bütün olarak hücrenin işlevlerinde birleştiren eşgüdümlü etkinliklerle ilgili büyük ölçüde bilgisiz kaldı. İndirgemeci modelin kısıtlamaları, hücre gelişimi ve değişimi problemiyle daha çarpıcı bir biçimde bile gösterilmişti.

Organizmacılık doğmadan önce, birçok seçkin biyolog vitalizmin bir evresinden geçtiler ve mekanizm ile holizim arasındaki tartışma uzun yıllar mekanizm ile vitalizm arasında şekillendi. Vitalist düşüncenin açıkça anlaşılması çok yararlıdır, çünkü 20. yüzyılda organistik (örgensel-organizmaya dayalı) biyolojiden ortaya çıkacak olan yaşama ilişkin sistemler görüşüne keskin bir karşıtlık içinde durmaktadır. Hem vitalizm hem de organizmacılık, biyolojinin fizik ve kimyaya indirgenmesine karşıdır. Her iki okul iddia etmektedir ki, fizik ve kimyanın yasaları organizmalara uygulanabilir olmasına rağmen, onlar yaşam olgusunun tam olarak anlaşılmasında yetersizdir. Birleşik bir bütün olarak canlı bir organizmanın davranışı, yalnızca parçalarının incelenmesiyle anlaşılamaz. Birkaç on yıl sonra sistem düşüncesinin kuramcılarının belirtecekleri gibi bütün, parçalarının toplamından daha fazla bir şeydir.

Vitalist ve organizmacı biyologlar şu soruya olan yanıtlarında kesin olarak ayrılırlar: Bütün, tam olarak hangi anlamda parçalarının toplamından fazladır? Vitalistler, yaşamı anlamak için fizik ve kimya yasalarına, kuvvet veya kuvvet alanı gibi fiziksel olanın dışında fiziksel olmayan büyüklüklerin eklenmesi gerektiğini ileri sürerler. Organizmacı biyologlar ise eklenmesi gereken etmenin, 'organizasyon' veya 'organizasyon ilişkileri' anlayışıdır. Organizmacı biyologlar biyolojik biçimi, organizasyonun daha geniş anlamında anlamaya çalışarak Karteziyen makineye meydan okurken, vitalistler gerçekten Karteziyen paradigmanın ötesine gitmemişlerdir. Onların dilleri aynı imgeler ve metaforlarla sınırlanmıştı; yalnızca mekanik açıklamalara karşı koyan organizasyon (düzenleme) süreçlerinin tasarımcısı veya yöneticisi olarak fiziksel olmayan bir büyüklüğü eklemişlerdi. Böylece, aklın ve bedenin Karteziyen bölünmüşlüğü hem mekanizme hem de vitalizme yol açar. Descartes'ı izleyenler aklı biyolojiden yasakladıklarında ve vücudu makine olarak algıladıklarında, 'makinedeki hayalet' daha sonra vitalist kuramlarda yeniden ortaya çıktı.

Yüzyılın başında denizkestanesi yumurtaları üzerinde öncülük eden deneylerle mekanist biyolojiye muhalefeti başlatmıştı. Bu deneyler, kendisinin vitalizm ile ilgili ilk kuramını geliştirmesine yol açmıştı. Driesch, bir embriyonun daha iki-hücreli aşamasında hücrelerden birini yok ettiği zaman geri kalan hücre yarım bir denizkestanesine doğru gelişmemiş, aksine tam ancak daha küçük bir organizmaya dönüşmüştü. Benzer biçimde, dört-hücreli embriyonlarda iki veya üç hücrenin yok edilmesiyle daha küçük tam organizmalar gelişmiştir. Driesch, denizkestanesi yumurtalarının, bir makinenin hiçbir zaman yapamayacağını yaptığının farkına varmıştı. Yumurtalar, bazı parçalarından yeniden bütünler üretmişlerdi. Bu kendinden-organizasyon olgusunu açıklamak için Driesch, gözden kaçan organizasyon deseninde bakmak için gayretli görünmüştü. Fakat desen kavramına döneceğine, nedensel bir etken varsaymıştır (postüle etmiştir). Bu varsayım için Aristotelesçi terimi, (özün gerçekleşmesi) seçmişti. Bununla birlikte Aristoteles'in , madde ve biçimi birleştiren bir kendindengerçekleşme sürecidir. Driesch tarafından postüle edilen ayrı bir büyüklüktür. Bu büyüklük, fiziksel sistemin



Hans Adolf Eduard Driesch (Bad Kreuznach 1867 - Leipzig 1941). Driesch, denizkestanesi yumurtalarının, bir makinenin hiçbir zaman yapamayacağını yaptığının farkına varmıştı.



bir parçası olmadan o sistem üzerine etki eder.

Sistem Düşüncesi

Bu yüzyılın ilk yarısında organizmacı biyologlar tarafından öne sürülen düşünceler, yeni bir düşünce tarzının - 'sistem düşüncesi' -, mantıklı bağlantıları, ilişkileri ve bağlamıyla doğmasına yardım etmiştir. Sistemler görüşüne göre, bir organizmanın veya canlı bir sistemin esas özellikleri, hiçbir parçasında olmayan ancak bütünde olan özelliklerdir. Bunlar, parçalar arasındaki etkileşimler ve ilişkilerden ortaya çıkar. Bu özellikler, sistemin hem fiziksel hem de kuramsal olarak yalıtılmış elemanlara ayrılmasıyla yok olur. Herhangi bir sistemin ayrı ayrı parçalarını anlamamıza rağmen, bu parçalar yalıtılmış değildir ve bütünün doğası, parçalarının yalnızca toplamından her zaman farklıdır.

Sistem düşüncesinin ortaya çıkması, Batı bilimsel düşüncesinin tarihinde büyük bir devrimdi. Her karmaşık sistemde bütünün davranışının, parçalarına ait özelliklerinden tam olarak anlaşılacağı inancı, Karteziyen paradigmanın temelinde yer alır. Bu, 'Descartes'ın' ünlü analitik düşünce yöntemiydi ve modern bilimsel düşüncenin temel özelliği olmuştur. Analitik veya indirgemeci yaklaşımda parçaların kendilerini, daha küçük parçalara indirgemenin dışında ayrıca çözümlenemez. Gerçekten, Batı bilimi bu yolda ilerlemiş ve her adımda, daha ileri gidilerek çözümlenemeyen temel öğelerden meydana gelen bir düzey bulunmuştur.

20. yüzyıl biliminin büyük şoku, sistemlerin çözümlemeyle (analizle) anlaşılamayacağı olmuştur. Parçaların özellikleri, kendine özgü özellikler değildir, fakat yalnızca daha büyük bütününün bağlamı içinde anlaşılabilir. Böylece, parçalarla bütün arasındaki ilişkiler tersine çevrilmiştir. Sistem düşüncesinde, parçaların özellikleri yalnızca bütünün düzenlenişinden (organizasyon) anlaşılabilir. Buna göre sistem düşüncesi, temel bina-blokları üzerinde değil, organizasyonun temel ilkeleri üzerinde yoğunlaşır. Sistem düşüncesi 'bağlamsaldır' ve analitik düşüncenin tersidir. Çözümleme (analiz), anlamak için bir şeyi ayrı olarak almak anlamına gelir; sistem düşüncesi ise, onu daha büyük bir bütünün bağlamına koymak anlamına gelir.

Kuantum fiziğinin kurucularından biri olan Werner Karl Heisenberg (1901 Würzburg; 1976 Münih): 'Böylece dünya, olayların karmaşık bir dokusu olarak belirmektedir, bu dokuda farklı türlerdeki bağlantılar yer değiştirir, çakışır veya birleşir ve öylelikle bütünün dokusunu belirler.'



Kuantum Fiziği

Sistemlerin, çözümlemeyle anlaşılamayan birleşik (bir arada) bütünler olduğu anlayışı, biyolojiden çok, fizikte şok etkisi yaratmıştı. Newton'dan bu yana fizikçiler, tüm fiziksel olguların, sert ve katı madde parçacıklarının özelliklerine indirgenebileceğine inanmışlardı. Bununla birlikte 1920'lerde, kuantum kuramı onları, klasik fiziğin katı madde nesnelerinin, atom-altı düzeyinde dalgaya benzer olasılık modelleriyle çözüldüğü gerçeğini kabul etmelerine zorladı. Dahası bu modeller, şeylerin olasılıklarını değil, birbirleriyle olan bağlantılarla ilgili olasılıkları temsil eder. Atom-altı parçacıkların yalıtılmış varlıklar olarak bir anlamı yoktur, fakat yalnızca çeşitli gözlem ve deneyler arasındaki bağlantılar veya ilişkilerle anlaşılabilir. Başka bir deyişle, atom-altı parçacıklar 'şeyler' değildir, fakat şeyler arasındaki bağlantılardır ve bunlar giderek başka şeyler arasındaki bağlantılardır ve böylece başka şeyler arasındaki bağlantılarla sürer gider. Kuantum kuramında, herhangi bir 'şeylerle' sonuca gitmeyiz, her zaman ara bağlantılarla meşgul oluruz. Bu, kuantum fiziğinin, dünyayı var olan bağımsız basit birimlere nasıl ayrıştıramayacağımızı gösterir. Dikkatimizi mikroskopik nesnelerden atomlara ve atom-altı parçacıklara çevirdikçe, doğa bize herhangi yalıtılmış yapı taşlarını göstermez, aksine birleşik dünyanın çeşitli parçaları arasındaki ilişkilerin karmaşık bir örgüsü olarak ortaya çıkarır. Kuantum fiziğinin kurucularından biri olan Werner Heisenberg şöyle der: 'Böylece dünya, olayların karmaşık bir dokusu olarak belirmektedir, bu dokuda farklı türlerdeki bağlantılar yer değiştirir, çakışır veya birleşir ve öylelikle bütünün dokusunu belirler.'

Moleküller ve atomlar - kuantum fiziği tarafından betimlenen yapılar - bileşenlerden oluşur. Bununla birlikte, atom-altı parçacıklar olan bu bileşenler yalıtılmış varlıklar olarak anlaşılamaz, ancak aralarındaki ilişkilerle tanımlanmalıdır. Basit bir parçacık, bağımsız olarak var olup da çözümlenebilen bir varlık değildir. Özünde bu parçacık, kendi dışında başka şeylere varan bir ilişkiler kümesidir. Kuantum kuramının biçimlenişinde bu ilişkiler, olasılıklar cinsinden ifade edilir ve olasılıklar, bütün sistemin dinamiklerince belirlenir. Oysa klasik mekanikte, parçaların özellik ve davranışları, bütünün özellik ve davranışlarını belirler. Bu durum kuantum mekaniğinde tersine döner, parçaların özellik ve davranışlarını belirleyen bütünün kendisidir.

Çevrebilim (Ekoloji)

Organizmacı biyologlar, organizmalarda, kuantum fizikçileri atom olaylarında ve gestalt psikologları algıda indirgenemeyen bütünlüğe rastlarken, çevrebilimciler bu bütünlüğe, hayvan ve bitki toplulukları üzerindeki çalışmalarında rastlamışlardı. Yeni çevrebilim bilimi, biyologların organizma toplulukları üzerinde in-

celemelere başladıkları 19. yüzyıl boyunca, biyolojinin organizmacı okulundan ortaya çıkmıştır. Çevrebilim - Yunanca (eve ait) - Dünyaya ait olanın araştırılmasıdır. Daha duyarlı olarak, Dünyaya Ait Olan tüm üyeleri birbirine bağlayan ilişkilerin incelenmesidir. Bu terim, 1866'da Alman biyologu Ernst Haeckel tarafından türetilmişti. Bu terim, 'organizmalarla onların dışındaki dünya arasındaki ilişkilerin bilimi' olarak tanımlamıştı.

Çevrebilimini ilk destekleyenlerin dili, organizmacı biyolojinin diline çok yakın olduğu için biyolojik toplulukları, organizmalara benzetmeleri şaşırtıcı değildir. Örneğin, Amerikan bitki çevrebilimcisi ve bitki ve hayvanların yavaşça süregiden değişimleri konusunda öncü araştırmacılardan olan Frederic Clements, bitki topluluklarını, 'süper-organizmalar' olarak görmüştür. Bu kavram, İngiliz bitki çevrebilimci A. G. Tansley'in, hayvan ve bitki topluluklarını nitelendirmek için 'ekosistem' kavramını türetip süper-organizmalar düşüncesini yadsıyıncaya kadar bir on yıldan fazla süren hoş bir tartışmaya neden olmuştur. Bugün - 'bir çevrebilimsel birim olarak karşılıklı etkileşim içinde bulunan bir organizmalar topluluğu ve fiziksel çevreleri' - biçiminde tanımlanan ekosistem kavramı, daha sonraki tüm çevrebilimsel düşünceyi şekillendirmiş ve tam anlamıyla çevrebilimine bir sistemler yaklaşımı yetiştirmiştir.

Yeni çevrebilim bilimi, iki yeni kavram öne sürerek - topluluk ve ağ - ortaya çıkmakta olan sistematik düşünce biçimini zenginleştirmiştir. Çevrebilimcilerin, bir çevrebilimsel topluluğu, karşılıklı ilişkileriyle işlevsel bir bütün içinde bağlanmış organizmaların bir araya toplanmaları olarak görmeleri, odak noktasını organizmalardan topluluklara değişmesini kolaylaştırmış ve farklı sistem düzeylerine aynı kavramların uygulanmasına destek vermiştir. Bugün biliyoruz ki, birçok organizmalar yalnızca çevrebilimsel toplulukların değil, aynı zamanda, karmaşık ekosistemlerin de üyesidir. Bunlar, kayda değer özerklikleri olan ve dahası bütünün işleviyle uyumlu olarak birleşen bir sürü daha küçük organizmaları içerirler. Böylece, üç tür canlı sistem vardır - organizmalar, organizmaların parçaları ve organizma toplulukları - ve tümü, temel özellikleri, parçaları arasındaki bağımlılıklardan ve etkileşimlerden ortaya çıkan birleşik bütünlerdir.

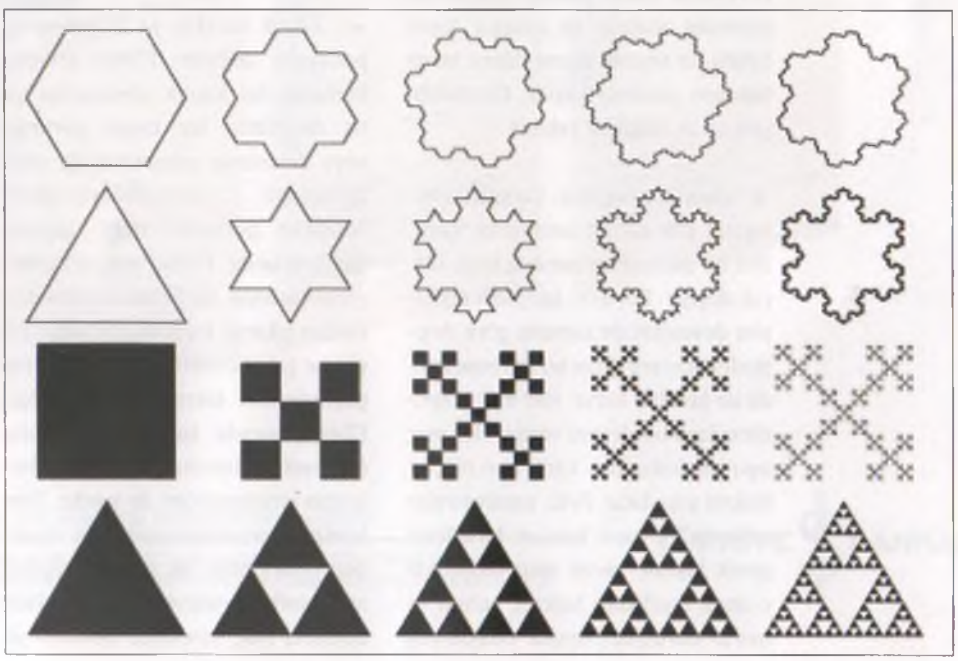
Doğa bilimlerindeki bu adımların üretim ve teknolojideki karşılıkları, toplumsal dinamikte oluşan etik sorunların tarihsel ve felsefi analizleri bir sonraki yazıda ele alınmaya çalışılacaktır. Şimdi de, gündelik yaşamımıza, kültürel anlayışımıza ve mesleki formasyonumuza ciddi bir biçimde sinen çizgisellik düşüncesine bir alternatif olarak yaptığım bir çözümlemeyi sunmak isterim:

Mekanizm ve holizm arasındaki gerilim, biyolojinin tüm tarihi boyunca yeniden ortaya çıkan bir tema olmuştur. Bu, öz ile biçim arasındaki eski ikileminin kaçınılmaz sonucudur. Biyolojik biçim, şekilden daha fazla bir şeydir, bir bütün içindeki bileşenlerin durağan düzenlenişinden daha fazla bir şeydir. Kendi biçimini korurken canlı organizmadan sürekli bir madde akısı vardır. Gelişme vardır ve evrim vardır.

FUTBOL BİR FRAKTALDİR...

Fraktal

Bir fraktal, her ölçekte gösteren bir nesne veya büyüklüktür. Bir fraktal zorunlu olarak tüm ölçeklerde tamı tamına aynı yapıları göstermese de, aynı tür yapının tüm ölçeklerde görürüz. Bir fraktal prototipi örnek olarak sahil boyunu verebiliriz. Kıyı boyları kıvrımlı olduğundan, uzunluğunun ölçümü için kullanılan cetveller ne kadar kısa ise o kadar kesin ölçülür. Ancak, cetveller kısaldıkça kıyıların ölçülen boyları da artar. Buna kıyı şeridi paradoksu denir.



İşte, fraktal yapının ondalıklı boyutları ve sonsuzlukla olan dansları böyle bir şey. Ne kaotik ve de ne hoş değil mi?...

Aşağıdaki şekilde, olgusunun ve sonsuzluğun eşlik ettiği fraktal yapılara örnekler verilmiştir:

Ve Futbol...

Bugün futbol bir endüstri. Sınıfsal çözümleme için muhteşem bir laboratuvar. Fakat bu çözümleme çizgisel olmayan bilgi kuramı çerçevesinde sonraki yazılarda ele alınacak. Bir futbol maçının seyir estetiği herkesin malumu. Futbol maçı, kaotik bir yapıdır ve oynandığı süre içinde fraktal bir yapıya tekabül eden bir resim çizer. Felsefi ve teknik terimlerin metaforik zenginliği içinde ele almaya çalışalım:

✔ : Tesadüfi ve stokastik bir yapısı yoktur. (Belirlenebilendir, deterministiktir.) Örneğin havanın davranışını gözleyebiliriz ve aynı zamanda, onu betimleyen bir matematik model de kütle ve enerjinin korunumuna dayanarak geliştirilebilir. Futbol maçı da belirlenimsel bir modeldir. Oyunun oynandığı alanın ölçüleri sabittir. Belirli sayıda oyunculardan ve hakemlerden oluşan bir toplulukla icra edilir. Topun ağlarla buluştuğu mekânın da ölçüleri belirlidir. Ölçülerden hiçbiri maç süresince değişmez. Ancak, oyun kuralları çerçevesinde maçın hakemi oyuncuları oyundan atabilir ve oyuncu sayısı belirli bir sayının altına düşen takım hükmen yenilmiş sayılır. Görüldüğü gibi oyun, ciddi bir şekilde .

✔ : Oyun bir örgüdür. Karşılıklı etkileşimli çok sayıda parametre içerir. Her bir parametre zamana bağlı olarak değişir. Böylece, karşılıklı etkileşim desenleri de zamana göre değişimler gösterir. Tüm bu devinim içinde de kendini korur. Her maçın kendine özgü bir deseni vardır: Her maç ayrı bir fraktaldir. Yani, tüm maçlar fraktal yapıdadır. Peki, parametreler nelerdir? Oyuna katılan bireylerin gerek kişisel, gerek ekip biçiminde o anda taşıdıkları fiziksel, ruhsal ve moral durumlar, oyuna odaklanma dereceleri, ayrıca hava ve çevre koşulları... Ve de tüm bunların oyun süresince değişkenlik göstermeleri. Gözlediğimiz üzere oyun, ciddi bir şekilde taşır.

✔ : Başlangıç koşulu ifadesi elbette, maçın başlama düdüğü değildir. O halde nedir? Bunu izah etmek zor da olsa, birkaç adımla betimlemeye çalışalım: Oyunun her anı, bir başlangıçtır. Bu ne demek? İşte, çizgisel olmazlık böyle bir şey. Açıkçası, bugünün futbol paradigmasının ağzından düşürmediğinin aksine, maçın bir kaderi yoktur. Önce keskin bir örnek verelim: Çok iyi oynayan, maçı "kesin" gözüyle bakılan bir ekibe, 35 metreden gelen bir top, çizgisel olmayan bir yörünge çizdikten sonra doksana takılırsa ne olur? Yeni bir başlangıç koşuluyla o maçın fraktali yeniden oluşmaya başlar. Meşhur ve güncel ifadesiyle bu durum "maçın kırılma anı" hiç değildir. Çünkü fraktal kırılmaz. Zaten kendinden kırıktır. Boyutları tamsayı değil, tersine ondalıklı sayıdır. Maçın kırılma anları düşüncesi çizgiseldir ve kader olgusuna sıcak bakan bir toplumsal kültür bileşeninde revaçta bile olur. Fraktal, devingen bir kırılma yapısını içerdiği için bir maç süresince, kırılma anları o maçın kaderini değiştiremez. Çünkü bir maçın kaderi yoktur. Sadece bir öyküsü vardır ve öykü bir fraktaldir. Açıktır ki futbol oyunu, .

✔ : Kaotik hareket ya da davranış, periyodik değildir. Bunun anlamı, herhangi bir kaotik yörüngenin ya da devinimin bir başka yörünge veya devinimle çakışmayacağı veya tarihçesini yineleyemeyeceğidir. Tekrarlar periyodik değil, taşıyan davranışlardır. Futbol maçının genel görüntüsünde, bir ekibin kendi sahasından çıkarak karşı ekibin sahasına geçme çabalarının ve kaleye ulaşma gayretlerinin tekrarlarıyla doludur. Elbette burada, karşı takımın bunu önlemek ve benzer girişimlerde bulunma yinelenmeleri de vardır. Tüm bunları gerçekleştirmek için önceden tasarlanmış bir strateji uygulama taktikleri söz konusudur. Tüm bunlarla maç süresince devinen ya da zamana göre değişen uygulamalarla bir "futbol oyun örgüsü" örülür. Aynı şeyleri görür gibi olduğumuz için yanılsamalı olarak bunları periyodik biçimde algılayabiliriz. Ancak, gözlediklerimiz periyodik resimler değil, tam tersine Öyle görülüyor ki futbol oyunu, estetiğine kavuşmuş bir fraktaldir.

Fraktal yapı, yukarıda özetlemeye çalıştığım dört özellikle örülen bir desendir. Dört özellik, birbirine çok bağlıdır. Hiçbiri tek başına yalıtılmış olarak var olmaz. Çizgisel olmayan bilgi kuramının çabası, çizgisel olmayan bu desene anlam verme çabasından başka bir şey değildir. Şimdi bu yazıyı okuduktan sonra, bir futbol maçını ve maç sonrası yorum ve değerlendirmeleri izleyelim. Sonra, yeniden yazıyı okuyalım. Eğer bu eylemi, isteyerek ve biraz zihnimizi yorarak yapmışsak, çizgisel ve çizgisel olmayan (/) bakış açıları arasındaki farklar ve çelişmeler rahatlıkla görülebilecektir. Elbette, günümüz futbolunun oyun ve endüstrisi ekonomik şemsiyenin altındadır. Bu şemsiyenin yeniden üretilebilmesi için gayet "çizgisel" bir kültüre ihtiyaç vardır. Bu kültürün üreticisi ve yürütücüsü olan "otoriteler," tabii ki çizgisel olmayan bilgi kuramının sokağından bile geçmeyecektir. Kentleşme ve kent kültüründe bu otoriteler nasıl varsa ve olacaksa, buna zihin patlatan ve özgür bilginin heyecanını hisseden ve insanın çizgilerde yabancılaşmasına karşı sorumluluk duyan, az Donkişotça da olsa, insanlar da vardır ve olacaktır...

KAYNAKLAR

* Homeostasis: Bir organizmanın dışsal değişimlere göre içsel kararlılığı koruma eğilimi.

Capra, F. "The Web of Life-," Anchor Books, 1996.

Koyre, A., "Bilim Tarihi Yazıları," TÜBİTAK, 2004.

Kuhn, T., "Structure of Scientific Revolutions," University of Chicago Press, 1970 (1962).

Kuhn, T., "The Essential Tension-," University of Chicago Press, 1977.

Lee R., E. ve I. Wallerstein, "İki Kültürü Aşmak," Metis Yayınları, 2005.

Mayor, F. ve A. Forti "Bilim ve İktidar", TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları, 1997.

Omnes, R., "Quantum Philosophy--" Princeton University Press, 1999.

Peitgen, H-O, H. Jürgens, D. Saupe, "Chaos and Fractals-," 2. Edition, 2004.

Prigogine, I., "Is Future Given?", World Scientific, 2003.

Anı Dizimiz büyümeye devam ediyor.



Cami Baykurt
Hazırlayan: Arı İnan
1899-1908 döneminde, bugün Libya olan Osmanlı Trablusgarbi'nda görev yapan bir subayın anıları ve günlükleri. Yazarın hiç basılmamış fotoğrafları ve çizimleriyle.
364 sayfa | 18 TL



Ogier Ghislain de Busbecq
Çeviren: Derin Türkömer
Kanuni döneminde İstanbul'da görev yapmış Avusturya elçisinin kaleminden 1555-1560 dönemi İstanbul'u. Elçinin maiyetinde yer alan ressam Lorichs'in çizimleriyle.
259 sayfa | 14 TL



Kolektif
Çeviren: Eşref Bengi Özbilen
Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev yapan Alman bahriyelilerinin tanıklıkları, anıları, öyküleri.
138 sayfa | 10 TL



Abidin Ege
Çanakkale, Kütülamare, Devleti'ibat muharebelerine katılmış bir subayın tuttuğu defterler dolusu günlükleri ilk kez eksiksiz olarak günümüz Türkçesiyle.
667 sayfa | 26 TL



İbrahim Sorguç
Filistin'de esir düşen, iki yıl esir kampında kalan ve yurda döndükten sonra Sakarya Zaferi'nin ardından ordüye katılan bir yedek subayın günlükleri, fotoğrafları, mektupları...
306 sayfa | 14 TL



Halil Ataman
Doğu Cephesi'nde esir düşerek Sibirya'ya gönderilen, Japonya üzerinden yurda dönerken ikinci bir esaret hayatına mahkûm olan bir yedek subayın anı defteri.
448 sayfa | 20 TL



Arı İnan
Milli Mücadele'yi veren ve Cumhuriyet'i kuran kuşaktan 14 kişiyle söyleşiler: Komünist Fırka'dan Kadro hareketine, Hatay meselesinden Nâzım Hikmet'in tevkifine pek çok olayla yakın tanık.
512 sayfa | 24 TL



Pakize Türkoğlu
Cumhuriyet'in 10. yılında Antalya'nın bir dağ köyünden "Kızlar okursa cehennemde yanmaz" sözlerine aldırmadan okumak için yola çıkan küçük bir kızın anıları.
347 sayfa | 24 TL



Ahmet İsvan
1973-77 döneminde, büyük bir göç ve nüfus artışıyla boğuşan İstanbul'da, miadı dolmuş yasalar ile vesayetçi bir merkezi iktidar altında çalışan belediye başkanının anıları.
560 sayfa | 25 TL

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir**, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜRKİYE İŞ BANKASI

ORTAÇAĞ MOĞOL SARAYLARINDA

"CADI AVI"

MUSTAFA UYAR

Büyüye ve büyücüye nefret duyulan Ortaçağ Moğol saraylarında, gerek siyasi, gerekse kişisel çekişmeler yüzünden birçok kişi büyücülükle itham edilmiştir. Genelde saray entrikalarının ve komploların kurbanı olan "büyücü"ler, "cadı avları" ile ortadan kaldırılmışlardır. Kurban seçilen "cadı"ların tespitinde kullanılan yöntemler; "kara büyü"nün tesirini yok etme veya büyüyü yapan kişiye yönlendirme metotları; cadıların sorguları ve idam şekilleri oldukça ilginçtir. Ayrıca bu öğeler, çoğu bakımdan, Ortaçağ Avrupa'sında kavramlaşan "cadı avı" ritüeline oldukça benzemektedir.

İnsanlığın var oluşundan bugüne dünyada hüküm sürmüş tüm kültürlerde, insanların bilinmeyenin/bilinemeyenin çekiciliğine karşı duramadığını, bilme isteğinin de güdüsüyle gizemli olanı keşfe giriştiğini görüyoruz. Gizemi keşfetmenin ödülü her zaman ayrıcalık olmuş; gizemin sahibi artık sıradan insanlarda olmayan bir gücün hâkimi konumuna yükselmiştir. Sıradan insanlara bahşedilmemiş ayrıcalıklı konumu sayesinde bu kişi, evrenin kurulu ve kusursuz işleyen düzenine müdahale edebilir hale gelmiştir: Sahip olduğu güç oranında birkaç sözcük mırıldanarak yağmur yağdırabilir; tütsü yakarak ölümcül bir hastaya şifa verebilir; efsun yaparak sevmediği birisini baykuşa dönüştürebilir; edindiği bilgilerle kehanette bulunup ölülerin dünyasına yolculuk edebilir; suya bakarak hükümdarın ne zaman öleceğini söyleyebilir; yazdığı mus-



Oğlu Gazan'ı omzunda taşıyan Argun Han. Reşidüddin Fazlullah Hemedâni, *Câmi' el-Tevârîh*, 14. yüzyıl.

kalarla eşleri birbirinden ayırabilir; erkekleri iktidarsız kılabilir, hatta ölüme sebebiyet verebilir. Tüm bu eylemlerinde bir biçimde doğanın gidişatına, kozmik düzenin kusursuz işleyişine müdahale eder. Doğaüstü güçlerin kendisine sağladığı yetenekleri kontrol edebildiği ölçüde yararlı amaçlar için kullanırken, kontrol edilemeyen güç hızla zararlı amaçlara yönelebilir.

Çevresi üzerinde hâkimiyet kurabilmek amacıyla bilinemeyenin ve doğaüstünün sırlarını keşfetmek, bu sayede ayrıcalık elde etmek üzere başvurulan ve kazanılan güce, en geniş anlamıyla "büyü" denmektedir. Sonradan kazanılan ve doğaüstü güçlerin yardımıyla icra edilen büyü, hem yararlı hem de zararlı amaçlara yönelik uygulamaları kapsayabilir.[1] İşte bu yüzdendir ki, kurulu ve kusursuz düzene müdahale etme isteği ve faaliyeti olarak büyü (sihir veya efsun), kitabî dinler tarafından dinsel alan dışına itilmiş; bu faaliyetle uğraşanlar lanetlenerek cezalandırılmışlardır. Bu durumun tezahürlerinden en önemlilerinden biri, Ortaçağlara damgasını vuran "cadı avı" vakalarıdır.

Büyünün bu kötü niteliği ile buna eşlik eden diğer imansızlık olguları karşısında Ortaçağ kilisesinin çoğunlukla sistematik biçimde yürüttüğü caydırma, cezalandırma ve intikam faaliyeti, Ortaçağ Avrupa'sında "cadı avı" adıyla kavramlaşarak ritüel hale gelmişti. Çoğunlukla kişisel ihtirasların ve çekişmelerin kurbanı olarak engizisyona tabi tutulan bu "cadı"lar, ağır ve sistematik işkenceler altında suçlarını itirafa zorlanıyorlardı. İşkencelere dayanamayarak suçlarını itiraf edenlerin kaderi, kilisenin eline bırakılmakta ve bunlar çoğunlukla ölümle cezalandırılmaktaydılar. Direnç gösterip itirafta bulunmayanların ise kendisini ele geçiren şeytan tarafından inkâra zorlandığına inanılmakta; böylece "cadı" olduklarına hüküm verilmekteydi. "Cadı" olduğu kesinleşen kişinin alacağı cezalar, kiliseye angarya hizmeti verme, suda boğulma, diri diri gömülme yahut yakılarak ölüme mahkûm edilme şekillerinde olabilirdi.[2]

Ortaçağ Avrupa'sındaki gibi sistematik ve kavramlaşan bir tarzda olmasa da, aynı dönem Moğol saraylarında "cadı avları"na rastlamaktayız. Her ne kadar örnekleri çoğaltmak mümkünse de, Moğol saraylarında büyü ile kötülük amaçladığı iddia edilip "cadı"lıkla suçlanarak öldürülen iki kadının serencamı özellikle ilginçtir.

Vakalardan ilki, 1240 yılı civarında, Cengiz Han'ın kurduğu Büyük Moğol İmparatorluğu'nun merkezi olan Karakurum sarayında cereyan etmiştir. Cengiz'in oğullarından Ögedey (1229–1241), büyük hanlık mevkiinde oturmaktadır. Ölümünden sonra bu hana naiplik edecek eşi Töregene Hatun (1243–1246) sarayda oldukça söz sahibi bir konumdadır. Ancak iradesi güçlü bu kadın, hükümdarlık sülalesinden olmayıp saraya sonradan sızmayı başaran başka bir kadının fazlaca tesirinde kalacaktır. Töregene'ye yanaşıp itimadını kazanan, devlet işlerinde söz sahibi olacak derecede zeki, "en hilekâr kadının bile eline su dökemeyeceği" bu kadın, Fatıma'dır.[3]

Fatıma, Moğolların Meşhed'i ele geçirdikleri sırada esir alınarak Karakurum'a getirilmişti. Bir süre kentin pazarında tellallık yapan bu kadın, Moğol hanlarının tüccarlar ile olan yakın ilişkileri sayesinde olsa gerek, sıklıkla saraya gelip gitmeye başlamıştı. Zekâsı sayesinde Töregene Hatun'a yanaşıp onun güvenini kazanan Fatıma, saraydan ayağını kesmez olmuştu. Ögedey Han'ın 1241 yılında ölmesinin ardından Töregene naiplik tahtına oturduğunda Fatıma'nın yıldızı iyice parlamıştı. Moğol kumandanlarının çıkardığı isyanlar, kendisini güvende hissetmeyen Töregene'yi ona iyice yaklaştırmıştı. Sarayın tüm sırlarını öğrenen, güç dengelerini iyi gözleyen Fatıma, Moğol sarayında çok güçlü bir konuma yükselmişti. Töregene Hatun üzerindeki nüfuzu sayesinde, konumuna zarar verme ihtimali bulunan tüm devlet erkânını bertaraf etmeyi başarmıştı. Hatta gücü saray dışına taşmış, eyaletlere kadar uzanmıştı. Fatıma'nın bu konumundan ve şerrinden korkan devlet görevlileri, ona dalkavukluk etmeye başlamışlardı.[4]

Elbette hanedanlık ailesinden yahut çevresinden gelmemekle birlikte geçmişte köle olan bu kadının, Töregene Hatun üzerinden bu kadar güç ve nüfuz elde etmesi, saray erkânının Fatıma'ya karşı nefretini körüklemekteydi. Bu kadın, bir yolu bulunarak en kısa sürede saraydan def edilmeliydi.

Tahtın Töregene Hatun'un oğlu Göyük'e (1246–1248) geçmesi ile Fatıma, hanlık üzerindeki etkisini kaybetmiş oldu. Kısa bir süre sonra Fatıma'yı saraydan uzaklaştıracak ve hatta yaptığı kötülüklerin intikamını ondan fazlasıyla alacak bir formül hemen bulunuverdi: Fatıma, kara büyü ile etrafına kötülük saçmaktaydı, yani Ortaçağ Avrupa'sındaki karşılığıyla, bir "cadı" idi!

Bu "menfur" kadına kurulan komplo şu şekilde işlemişti: Ögedey'in kendi yerine veliaht tayin etmek istediği



Bağlanarak suya atılan iki kadını resmeden gravür; kadınlardan biri suya batarken, "cadı" olan batmadan suyun üzerinde durmaktadır, Almanya 17. yüzyıl.



Bir "cadı" sanığına uygulanan su deneyi gravürü, Londra 1613.

Töregene'den olma Köten adlı bir oğlu bulunmaktaydı. Köten, amansız bir hastalığa yakalandığından, hanlık tahtına onun yerine Göyük oturmuştu. Fatıma'nın "cadı" olmakla suçlanmasının sebebi, Köten'in yakalandığı ve daha sonra ölümüne sebep olacak bu hastalıktı. Onun bir "cadı" olduğu iddiası, ilk olarak, Moğol emirlerinden Kadak Noyan'ın hizmetindeki Semerkandlı bir sâki tarafından ortaya atıldı. Köten'in kendisi de bu şayiaya inanmış; hastalığına Fatıma'nın sihirlerinin sebep olduğu yönündeki iddiayı kardeşi Göyük'e bildirmişti. Köten, Fatıma'nın sihirleri hakkındaki tevatürlerin yayılmasından hemen sonra öldü. Bunun üzerine Göyük, annesi Töregene'den, "cadı olduğu artık şüphe götürmeyen" Fatıma'nın kendisine teslimini istedi. Töregene, ilk başta bu gözdesini vermek istememiş, fakat sonunda hanın emrini yerine getirmeye mecbur kalmıştı.[5] Töregene Hatun'un Fatıma'yı teslim ettikten kısa bir süre sonra ölümü ise, bu kadın için korkunç bir sonun başlangıcı olmuştu.

Fatıma, tıpkı Ortaçağ Avrupa'sında aynı kaderi paylaşan "cadı"lara yapıldığı gibi, çırılçıplak soyularak bağlandı; birkaç gün aç ve susuz bırakıldı. Yapılan uzun işkenceler sonucu, Köten'i öldüren sihri yaptığını, yani kendisine atfedilen "cadı" olduğu yönündeki suçlamayı kabul etti. Bunun ardından, suda boğma yöntemi ile idam cezasına çarptırıldı.[6]

Avrupa'da icra edilen su ile boğma infazlarında "cadı", çoğu zaman bazı hayvanlarla birlikte bir çuvalın içine konulmakta ve suya batırılmaktaydı. Gerek şeytan ile bütünleşen bedensel özellikleri ve gerekse suyun bu kötü bedeni kabul etmeyeceği gibi farazi yeler sebebiyle "cadı"nın suya batmayacağına inanılmaktaydı. Bu yüzden infazı gerçekleştiren cellat, bir sırık ile çuvalı suya batırıyor, "cadı" ölünceye kadar bunu sürdürüyordu.[7]

Fatıma'nın infaz şekli, çağdaş Avrupalı "cadı"lara uygulananlar ile büyük benzerlikler göstermektedir. Bu kadın, "vücudunun üstünde ve altında bulunan delikler dikilerek" bir keçeye sarıldı ve suya atıldı. Keçe, süngerimsi yapısı sebebiyle çok miktarda su emerek doğrudan su birikintisinin ya da ırmağın dibine batmakta, sarılı olduğu kurbanının su yüzüne çıkmasına izin vermemekteydi. Böylece, başka bir kişinin "cadı"yı suya batırmasına gerek kalmıyordu.

Gerçekleşen bu infazla, entrikalar çevirerek Moğol sarayında yüksek mevkilere ulaşan bir kölenin saltanatı son bulmuş oldu. Ancak Fatıma'nın idamıyla, sarayda tam anlamıyla bir "cadı avı" başlamıştı. Onu "cadı"lıkla suçlayan Semerkandlı Sâki de Ali Hoca tarafından büyücülükle itham edildi. Semerkandlı Sâki aynı şekilde suda boğulma cezasına çarptırıldı. Ardından ailesi yok edildi. Kaderin bir cilvesi olarak, Ali Hoca'nın da aynı suçla ithamı ve idamı, Fatıma ile başlatılan "cadı avı" zincirinin son halkasını teşkil eder.[8]

Moğol saraylarında gerçekleşen diğer önemli bir "cadı avı" vakası,

İran Moğolları, yani İlhanlı Devleti sarayında yaşanmıştır. "Cadı avını" başlatan sebep, yine ölümle sonuçlanan bir hastalıktı: İlhanlı hükümdarlarından dördüncüsü olan Argun (1284–1291), diğer Moğol hükümdarları gibi, bilge olup dinî niteliğe sahip *bahşi* adlı kişilere büyük saygı beslemekteydi. 1290 yılının sonlarına doğru Hindistan'dan gelen bir *bahşi*, Argun Han'ı ziyaret etmiş ve sohbetinde bulunmuştu. Sohbetlerin birinde Argun Han ona, *bahşi*'lerin neden uzun ömürlü olduklarını sormuş; "bir çeşit macun"un bunu sağladığı cevabını almıştı. Argun, *bahşi*'ye bu macunu derhal hazırlaması emrini verdi. *Bahşi*, sekiz ay boyunca düzenli dozlarda alınması gerektiğini söylediği macunu hazırladı. Ancak bu macun, kaynağın ifadesine göre, insan için çok zehirli maddeler olan kükürt ve cıva içermekteydi.[9]

Argun, macunu kullanmaya başlamış, ancak kısa bir süre sonra hastalanmıştı. Hastalığı iyileşmek bilmiyor, saray tabipleri hanın durumu karşısında aciz kalıyorlardı. "Göz değmesi" şüphesiyle sadaka dağıtılmışsa da fayda etmemişti. Tabiplerin çaresizliği, *bahşi*'lerin yüksek nüfuzları ve dokunulmazlıkları sebebiyle makul, gerçekçi çözümler, yerini fal bakma işine bırakacaktı. Devreye *kam*'lar girerek koyunun kavrulmuş kürek kemiklerinden fal bakıp kehanette bulundular.[10] Fala göre hastalığın sebebi sihir, yani "kara büyü" idi. Hemen bir günah keçisi aranmaya başlandı. Bu kara büyünün sorumluluğu, Argun'un hanımlarından Tuğçak Hatun'un omuzlarına yıkıldı. Tuğçak Hatun, falakalar ve işkenceler sonucu büyü yaptığını itirafa mecbur kaldı. Hatta Argun Han'ın sevgisini kazanmak için bu büyüye başvurduğunu dahi söyledi.[11]

Suçlamayı kabul etmesiyle Tuğçak Hatun, tıpkı Fatıma gibi suya atılarak idam edildi. Bunun ardından sarayda başlatılan bir "cadı avı" ile Tuğçak Hatun'la işbirliği yaptığı iddia edilen diğer "cadı"lar da aynı akıbete uğratıldılar.[12] Böylece, bir *bahşi*'nin sebebiyet verdiği, ülkenin tabiplerinin ve bilgelerinin üstesinden gelemediği önemli bir skandal örtbas edilmiş oldu.

Bu iki örnekten sonra hemen belirtmek gerekir ki, Moğol saraylarında büyü yapmakla itham edilip "cadılık" ile suçlananlar yalnızca kadınlar değildi. Bazı devlet adamlarının da saray entrikaları sonucu, büyü yahut "cadılık" yapmakla suçlanıp öldürüldüğünü görmekteyiz.



Tuluy Han, Sorkaktani Hatun ve diğerleri. Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî, *Câmi' el-Tevârîh*, 14. yüzyıl.



Ortaçağlardan itibaren kullanılan, "cadı" şüphelilerini su ile test etmeye yarayan iskemle (ducking stool).

Bu suçlamalardan birinin kurbanı Cuci'nin torunlarından Tutar Oğul idi. Tutar Oğul, yine Cuci'nin torunlarından, kendisinin amcaoğlu şehzade Bulgan'ın ölümünden sorumlu tutulmuştu. İddiaya göre Bulgan, Tutar Oğul'un yaptırdığı bir büyü ile aniden ölmüştü. Uzun süren *yargu*, yani mahkeme sürecinden sonra Tutar'ın idamına karar verilmişti. Ancak, Tutar bu işte tek başına değildi. Büyü yapımında kullanılan muskayı Sadreddin Sâveci hazırlamıştı. O da siyasi çekişmelerden doğduğu muhakkak olan bu komplonun içine çekilerek İran Moğollarının ilk hükümdarı Hülegü (1256–1265) tarafından idam edildi.[13]

"Cadı avı"nın diğer erkek kurbanı ise, İran Moğol sarayında *müşrifü'l-memâlik* olan Mecdülmülk Yezdî'dir. Bu şahıs İlhan Abaka (1265–1282) döneminde vezirlik mertebesine yükselerek büyük itibar kazanmıştı. Ancak o, güçlü vezir *sâhib-i dîvan* Şemseddin Cüveynî'nin nüfuzundan çekinmekteydi. Cüveynî'ye açıktan bir şey yapamadığından iftiralara başvuruyor; onu, Memlûkleri İran ve Anadolu'ya çağırmakla suçluyordu. Şemseddin'in kardeşi vezir Alâeddin



Ögedey Han.

faaliyetlerine devamla Cüveynî kardeşleri hapsettirmeyi başardı. Ancak Abaka'nın ölümü (1282) ile yerine geçen kardeşi Tegüder (1282–1284) döneminde, Mecdülmülk'ün şansı pek yaver gitmeyecekti.[14]

Müslümanlığı seçerek Ahmed ismini alan Tegüder, dindaşları olan Cüveynî kardeşlere itibarlarını ve görevlerini iade etmişti. Böylece Mecdülmülk'ün sonunu hazırlayan süreç başladı: İlhan Tegüder, yeğeni ve yukarıda ölüm sebebini anlattığımız Argun'un taht iddiası ile karşılaşmış, sonradan çıkacak isyan sebebiyle çok güç bir duruma düşmüştü. İşte bu kritik dönemde, Mecdülmülk'ün şehzade Argun ile ittifakta olduğu ve ona haber şat rolü oynayan önemli ve nüfuzlu bir şahsiyetti. Büyüyü ve onu icra edeni hiç hazzetmeyen Moğollar, Mecdülmülk'ü idama karar verdiler. Şeyh Abdurrahman, Mecdülmülk'ün kendisini suçlamasının ardından, idam sürecini hızlandıracak faaliyetlerde bulundu; bu vezirin idamına razı olmayan Suncak Aka'ya ziyaretler gerçekleştirerek onu ikna etmeyi başardı. İdamından önce, yaptığı "kara büyü"nün başkasına zarar vermesini önlemek ve kendisine musallat olmasını sağlamak için, muskayı yıkayarak suyunu Mecdülmülk'e içirdiler. Netice itibariyle Mecdülmülk, bizzat çevirdiği saray entrikalarının kurbanı olup büyü töhmetiyle 1282 Ağustos'unda idam edildi.[16]

Tuğçak Hatun, tıpkı Fatıma gibi suya atılarak idam edildi. Bunun ardından sarayda başlatılan bir "cadı avı" ile Tuğçak Hatun'la işbirliği yaptığı iddia edilen diğer "cadı"lar da aynı akıbete uğratıldılar. Böylece, bir bahşi'nin sebebiyet verdiği, ülkenin tabiplerinin ve bilgelerinin üstesinden gelemediği önemli bir skandal örtbas edilmiş oldu.

Atamelik Cüveynî'yi, Bağdat ve çevresinde İlhanlılardan bağımsız bir devlet kuracak olmakla itham ediyordu. İsfahan'da bulunan Şemseddin'in oğlu Bedreddin'e ise her türlü kanunsuz ve adaletsiz hareketi isnat ediyordu. Bu şikâyetlerden dolayı İlhan Abaka, Şemseddin Cüveynî'yi mahkeme etmiş; ancak o, kendisini makul biçimde savunarak aklanmış ve görevine devam etmişti. Fakat mahkemeden çıkan bu sonuç, Mecdülmülk'ü memnun etmediği gibi, iftiralarını açığa çıkarmış, onunla Cüveynî ailesini karşı karşıya getirmişti. Mecdülmülk "fitne" sızdırdığı iddiası ortaya atıldı.[15] Tegüder, bu vezirin derhal *yargu*'ya tabi tutulmasını emretti. Yapılan sorgulama ve aramalar neticesinde, Mecdülmülk'ün elbiseleri arasına gizlediği bir muska bulundu. Muska, bir parça aslan derisine resmedilmiş, fakat okunamayan kırmızı ve sarı renkli bazı şekillerden oluşuyordu. Her ne kadar Mecdülmülk, bu muskanın bir başkası, yani Şeyh Abdurrahman tarafından hazırlanıp elbiselerinin arasına saklandığını söylese de kâr etmedi. Bu şeyh, Tegüder'in Müslüman olmasında ba-

Ancak ne ilginçtir ki Mecdülmülk'ün, kendisine komplo düzenlemekle suçladığı bu Abdurrahman da aynı akıbete uğrayacaktı. Abdurrahman, diplomatik bir görev ile Memlûk sultanı Kalavun'a gönderilmişti. Memlûk sultanı, Tegüder'i "büyü, hile ve göz bağlama" ile İslam'a döndürdüğü iddia edilen bu şeyhi hapsettirmiş ve o, 1284 yılında ölümüne kadar zindanda tutulmuştu.[17]

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA UYAR
ANKARA ÜNİVERSİTESİ,
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ, ORTAÇAĞ TARİHİ

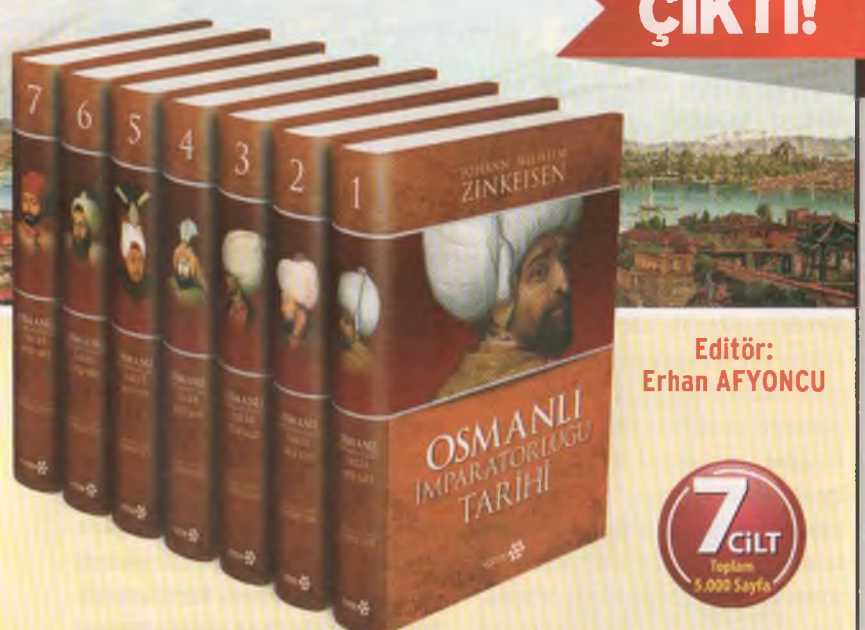
DİPNOTLAR

1 Haydar Akın, *Ortaçağ Avrupa'sında Cadılar ve Cadı Avı*, Ankara 2011, s. 27-29.
2 Akın, age, s. 208-217.
3 Alâeddin Atamelik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşâ*, (çev. Mürsel Öztürk) Ankara 1999, s. 523-525; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız) Ankara 1990, s. 509-511.
4 Cüveyni, age, s. 525.
5 Cüveyni, age, s. 525-526.
6 Cüveyni, age, s. 526.
7 Akın, age, s. 214-215, 273-275.
8 Cüveyni, age, s. 526-527; Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî, *Câmi'ü't Tevârîh i Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî*, (tas. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî), Tahran 1373, s. 802-803.
9 Reşîdüddin, age, s. 1179.
10 Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1994, s. 77.
11 Henry H. Howorth, *History of the Mongols: The Mongols of Persia*, III, Taipei 1970, s. 343.
12 Reşîdüddin, age, s. 1180.
13 Reşîdüddin, age, s. 1034.
14 Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350* (çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987, s. 87-88.
15 Spuler, *İran Moğolları*, s. 90.
16 Reşîdüddin, age, s. 1127-1129; Spuler, *İran Moğolları*, s. 90.
17 Adel Allouche," Teguder's Ultimatumto Qalawun", *International Journal of Middle East Studies*, 22/4 (November 1990), 437-446 (Türkçe tercümesi için bkz. Adel Allouche "Tegüder'in Kalavun'a Ültimatomu", [çev. Mustafa Uyar], *Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, 46/1 [2007], 243-254);Muhammed el-Yûnînî, *Zeyl Mir'ât el-Zamân*, Hyderabad 1960, c. 4, s. 104-105; İbn el-Furât, *Ta'rîh İbn el-Furât*, (tah. Konstantin Zurayk), Beyrut 1936 c. 7, s. 278 vd.

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

JOHANN WILHELM
ZINKEISEN

ÇIKTI!



Editör:
Erhan AFYONCU

7 CİLT
Toplam 5.000 Sayfa

Hammer'den farklı olarak Zinkeisen'in eserini orjinal ve değerli kılan nokta, olaylarla çağdaş Batı kaynaklarını ayrıntılı biçimde kullanmasıdır. Zinkeisen, yayınlanmış belge koleksiyonlarını ve çağdaş kronikleri kullanır. Zinkeisen'in eseri, geniş bir perspektif içinde kullandığı kaynaklar dolayısıyla bugüne kadar değerini korumuştur. Özellikle, şimdiye kadar hiçbir Türk tarihçisinin yabancı kaynakları bu ölçüde kullanmadığı göz önüne alınırsa, eserin Türkçe çevirisi tarih edebiyatımız için büyük kazançtır.

Prof. Dr. Halil İnalcık

***

Johann Wilhelm Zinkeisen, altmış yıllık bir ömrün içine bizce Osmanlı İmparatorluğu tarihçiliğinin en önemli eserini sığdırmış bir yazardır. Zinkeisen'in Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa bölgesindeki tarihi çok önemlidir. Balkanlar ve Avrupa tarihinin içinde Osmanlılığı bence bugüne kadar geçilemeyecek şekilde doğru yorumlamıştır ve esaslı bilgiler vermektedir. Zinkeisen'i okumadan Osmanlı tarihini mütalaaya almak, tetkik etmek mümkün değildir. Bu yüzden Zinkeisen'deki bilgilerin bu tercüme ile yeni nesil tarihçilere ve öğrencilere aktarılacağına hiç şüphem yoktur ve bu çok büyük bir ufuk açacaktır.

Prof. Dr. İlber Ortaylı

YEDİTEPE



HESAPLAŞMA
Atatürk ve Muhalefet Arasındaki
İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İZMİR SUİKASTİ

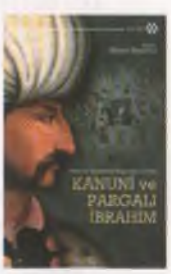
Vahdettin ENGİN



Selanik ve İstanbul'da
YAHUDİ BANKERLER
Nurdan İPEK



Osmanlı'nın
GAYRİMUSLİM TARİHİNDEN NOTLAR
Saro DADYAN



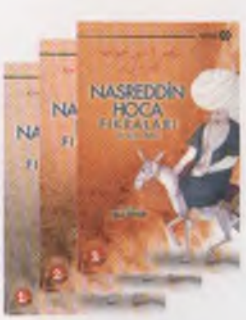
Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre
KANUNİ VE PARGALI İBRAHİM
Ed. Erhan AFYONCU



Dağın Efendisi
HASAN SABBÂH ve ALAMÛT
Ayşe Atıcı ARAYANCAN



Tarihî ve Siyasî Tefrika
BİRİNCİ MİLLET MECLİSİ
Edirne Meb'usu Mehmet Şeref
Hazırlayan: Taner LÜLECİ



NASREDDİN HOCA FIKRALARI 1-2-3
نصر الدين خواجه
فقره لری

Derleyen: Bahaî
Hazırlayan: Uğur DEMİR

Online Sipariş için: kitapadresi.com İnternetteki kitap adresiniz

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sokak. No: 27/15 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: (0212) 528 47 53 • Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com
bilgi@yeditepeyayinevi.com

DR. ABDULLAH CEVDET'İN *İÇTİHAD* DERGİSİNDE YAYINLANMIŞ MAKALESİ

İSTANBUL'DA KÖPEKLER

AYŞE MENTEŞ GÜRLER - ALİ YİĞİT

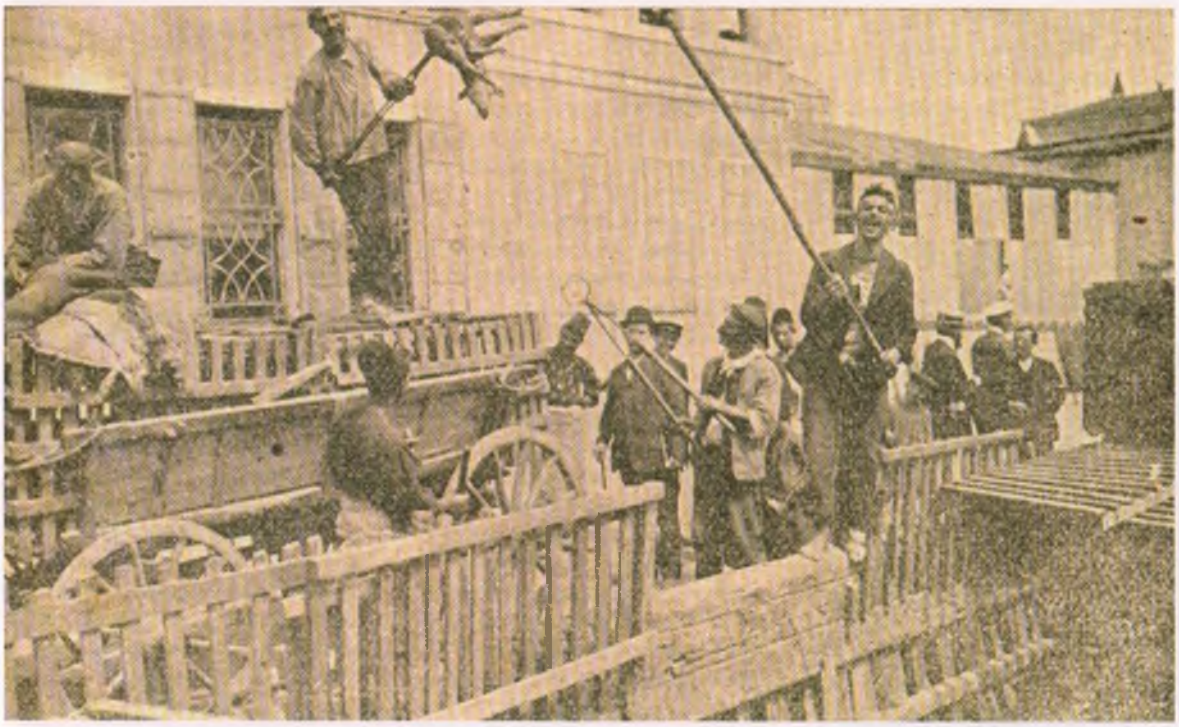
İstanbul'un sokak köpeklerini ele alan çeşitli çalışmalarda Dr. Abdullah Cevdet'in 1909 yılında yayımlanan "İstanbul'da Köpekler" başlıklı makalesi, Jön Türklerin ve izledikleri politikaların simgesi olarak değerlendirilmekte ve eleştirilmektedir. 1885 yılında tıp eğitimine başlayan Abdullah Cevdet, burada materyalizmle tanışmış ve yaptığı çeviriler, yazdığı kitaplar ve makaleler ile bazı toplumsal değişikliklerin gerçekleşmesini hedeflemiştir. Abdullah Cevdet'in bu önemli makalesini yayınlamakla görüşlerine katıldığımız sonucu çıkarılmamalıdır, tam tersine amacımız modern şehirlerde insanın ve hayvanın nasıl birlikte ve özgür yaşayabileceği sorusuna cevap aramaktır.

İstanbul'un köpekleri, özellikle seyahatnamelerde vazgeçilmez bir karakter olarak yer almıştır. Pinguet, sokak köpeklerinin "seyyahların egzotizm hissine hitap ettiğini" vurgulamaktadır.[1] Akçaoğlu, İstanbul fotoğraflarının ve kartpostallarının çoğunda bir ya da iki köpek bulunduğunu vurgulamakta ve "Batılıların bu kartpostallardan bolca tükettiklerini" ifade etmektedir.[2] Schick'in tabiriyle 21. yüzyılda bile "bir çeşit nostaljiye ve romantizme ilham kaynağı" olan İstanbul'un sokak köpeklerinin şehirden sürülmesi için yapılan çalışmalar, 17. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Schick, bu yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar yinelenen girişimleri kültürel, felsefi ve siyasi boyutlarıyla ele aldığı çalışmasında, 1910 yılında gerçekleştirilen büyük köpek itlafı için "mekân üzerinde çekişme" kavramı bağlamında alternatif bir açıklama önerir: İstanbul, şehir içi hareketliliğinin sürdüğü bir metropole dönüştüğü için "geçmiş devirlerde gayet faydalı" olduğu kabul edilen, köpeklerin mahalleyi yabancılardan korumak ve çöpleri temizlemek gibi görevleri işlevini yitirmiştir. Dolayısıyla kendileri "kir haline gelmişlerdi ve temizlenmeleri gerekiyordu."[3]



"İstanbul köpekleri: Nöbetçi." Guillaume Berggren'in bir fotoğrafından Max Fruchtermann'ın kartpostalı.

İrvin Cemil Schick arşivi.



"İstanbul'un 80.000 köpeğinin Oxias Adası'na [Hayırsız Ada] sürgün edilmesi."

Petit parisien, no. 1122 (7 Ağustos 1910).

İrvin Cemil Schick arşivi.

İstanbul'un sokak köpekleri ile ilgili farklı bir bakış Ergin[4] tarafından, belediye hizmetlerinin başlangıcı ve gelişimini aktardığı eserinde ortaya konmuştur: Müslümanların evde beslemedikleri köpekler, sürüler halinde sokaklarda gezer ve atılan çöplerden beslenirlerdi. Bu nedenle hemen her yıl, herkesin çevresini temiz tutması ve özellikle de kedi- köpek ölülerinin uygun şekilde ortadan kaldırılması yönünde kadılara talimat verilmiştir. Şehremaneti teşkilatının kurulmasıyla (1854) birlikte bu görevler belediyeye devredilmiştir. Belediyelerin Cumhuriyet'in ilanından sonra da bu konuya "geleneksel" yöntemle yaklaştıkları görülmektedir. Diğer taraftan hayvanların itlaf edilmesi yerine barınaklarda bakılması fikri ilk kez 1976 yılında "Hayvan Sevenler Derneği" tarafından İstanbul Samandra'da hayata geçirilmiş; belediyelere ait ilk barınak 1994 yılında, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından kurulmuştur.[5] Kuşkusuz, hayvan barınaklarının koşulları ve kurulma, yönetilmelerine ilişkin sorunlar daha kapsamlı bir çalışma gerektirmektedir. Bu çerçevede, Schick tarafından vurgulanan Jennifer Wolch'un "gayri-insanları ciddiye alan bir şehircilik kuramı" oluşturma önerisi dikkate alınmalıdır.

İstanbul'un sokak köpeklerini ele alan çeşitli çalışmalarda Dr. Abdullah Cevdet'in 1909 yılında yayımlanan "İstanbul'da Köpekler" başlıklı makalesi Jön Türklerin ve izledikleri politikaların simgesi olarak değerlendirilmekte ve eleştirilmektedir. 1885 yılında tıp eğitimine başlayan Abdullah Cevdet, burada materyalizmle tanışmış ve yaptığı çeviriler, yazdığı kitaplar ve makaleler ile bazı toplumsal değişikliklerin gerçekleşmesini hedeflemiştir.[6] Toplumsal gelişmeyi sağlamak için geçerli tek yol olarak gördüğü materyalizmi, başlıca iki yöntem kullanarak yaymayı planlamıştır: Birincisi, materyalist düşünceleri çok basit bir şekilde halka anlatmak; ikincisi İslam dininin geniş kapsamından ve toplumsal yaşama olan müdahalelerinden yararlanmaktır.[6]



Dr. Reşid Bey'in Trablusgarp'a sürgün olarak gönderilmeden önce Abdullah Cevdet ile çekilmiş bir fotoğrafın detayı.

Ahmet Mehmetefendioğlu Arşivi.

"İstanbul'da Köpekler", Dr. Abdullah Cevdet'in bu iki ana yöntemini de içermesi ve sokak köpekleri konusunda döneminde dile getirilemeyen düşünceleri ifade etmesi açısından önemlidir. Bu nedenle, makalenin tamamının transkripsiyonunu paylaşmak istedik. Böylece, hem sokak hayvanları hem de insanlar için daha yaşanılabilir bir şehir ve ilişki biçiminin tasarlanmasına katkı sağlamak düşüncesindeyiz.

Orijinal metindeki sayfa numaraları üst indis şeklinde [sayfa no▶] gösterilmiştir..

DOÇ. DR., AYŞE MENTEŞ GÜRLER
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
VETERİNER FAKÜLTESİ
VETERİNER HEKİMLİĞİ TARİHİ
VE DEONTOLOJİ ANABİLİM DALI
DR., ARAŞ. GÖR., ALİ YİĞİT
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ VETERİNER FAKÜLTESİ
VETERİNER HEKİMLİĞİ TARİHİ
VE DEONTOLOJİ ANABİLİM DALI

1,2] ▶ İstanbul'da Köpekler

[İçtihât] Mecmuâsından çıkarılmış bir makaledir
Mısır
Matbaâ-i İçtihât
1909

İSTANBUL'DA KÖPEKLER

▶ "İzâ kultü'l-muhâl refa'tü savti
Ve in kultü's-sahîh etaltü hemse"
Yani "bâtılı [yalanı] söylediğim vakt, âvâz-ı bülend ile [yüksek sesle] söylerim; hakikati söylediğim vakt ise kulağa fısıldar gibi sesimi kısarım" yolunda bir tazallümle [sızlanmayla] hakkgû [doğru söyleyen], hakk-bin [doğruyu gören], hakk-endîş [doğru düşünen] şâirlerin rübâb-ı ilhâmında bir târ-ı şekvâ [ilham rübabında bir şikâyet teli] ağlatan endişelerin zaman-ı hükmü geçmiştir. Şimdi ile şiir ve ilham, ehl-i ihlâs ve ehl-i hakk [samimiyet ve doğruluk sahibi] olan erbâb-ı kaleme karşı
"Nefy-i hikmet me-kun ez behr-i dil-i 'âmmî çend!"
Yani "birkaç âmiyâne gönüllerin hatırı için hakikati izhârdan [ortaya çıkarmaktan] çekinme" sayha-ı kibriyâ fermâniyle zemîn ve semâyı [büyüklük narasıyla yeri göğü] inletiyor, ehl-i hikmetin [filozofların] ve ehl-i hükûmetin [hükümet mensuplarının] - bunun ikisi birdir "hükûmet hikmet ile müşterektir"- evet ehl-i hikmet ve hükûmetin maksûdu [amacı], gaye-i [4]▶ mevcûdiyeti [varlığının gayesi], halkın hoşuna gitmek değil, halkın işine gitmektir, halka nevâzişkâr olmak [halkın gönlünü okşamak] değil müfîd [yararlı] olmaktır. Demek nazar-ı itibara alınacak halkın zevki değil nef'idir [yararıdır]. Kitle-i nâs [halk], sinn-i bülûğa [ergenlik yaşına] vâsıl olmamış ve binâenaleyh gayr-i muhtâr olmak lazım gelen sagr-i sinn erbâbı [yaşı küçük olanlar] gibidir ve o yolda muâmele görmelidir. Onların re'y [görüş] ve zevkleri ile istişâre etmek, ekser-i ahvâlde, onları girdâb-ı inhitât ve harâbiyyete [düşme ve harab olma girdabına] sürüklemek demektir.
Bundan birkaç ay evvel, Şehremâneti Müsteşârı bulunan bir zât-ı münevver ve gayur [gayretli ve aydın bir kişi] ile görüşüyorduk. Dâimâ kan ve irin boşatan vâsi' bir karha-i habîse [büyük habis bir yara] gibi huzûr-ı bedâyi'i [güzel huzuru] tahkir eden köpeklerden, bed-baht ve güzel İstanbul'umuzu ne vakit kurtaracaksınız? dedim. Hamiyyetli Müsteşâr Bey içini çekerek "Geçen gün bu köpekler için Avrupalı bir müşteri zuhûr etti. Elli bin lira veriyordu, tasvib ettim. Hem memleketimiz temizlenecekti hem de sokaklarımızın en ziyâde göze çarpanlarının bir kısmını tâ'mire kâfi bir sermaye elde edilecekti. Sizin en ziyâde beğendiğiniz ders vekili .....
Efendi bana haber gönderdi köpeklerle uğraşmasın sonra hocalar kendisini taşa tutacaklar dedi; vazgeçtim" cevabını verdi. Müsteşâr Bey en münevver, en hamiyyetli, [5]▶ en mütemeddin ricâl-ı güzîdemizdendir [en medeni ve seçkin ileri gelenlerimizdendir]. Şâyân-ı intikad [eleştiriye yakışır] bir ciheti var; o da "şecâat-i idârîye" [yönetme cesareti] tâbiriyle ifade etmek istediğim, tarik-i hidmetde [hizmet yolunda] irâdete bi-muhâbâ [çekinmeme] hasletinin kendisinde noksânıdır. Bir asker hudûd-ı vatanı tecavüz-i a'dâdan [vatan sınırlarını düşmanların tecavüzünden] muhafaza için sefere giderken a'dânın müdâfi'in [düşmanların vatanı müdafaa edenlerin] üzerine kurşun ve gülle yağdıracağını öğrenince geri mi dönecek. Bir tabip koleraya tutulmuş hastaya temas ve tekarübden yakınlaşmadan sirâyet-i maraz endişesiyle imtinâ mı edecek [hastalık bulaşır düşüncesiyle kaçınacak mı]? Biliyorum Luther'i "iki bin senelik zevk ve i'tiyâd [alışkanlık] aleyhime kıyâm ediyo [ayaklanıyor]!" diye bağırtan hal ve mevkide bulunuyoruz. Fakat bizim zemmâm-daran umûrumuz [dedikodulu işlerimiz] "Luther"in ibrâz ve sarf ettiği mikdâr-ı azim mukadderet ve irâdetden fazla mukadderet ve irâdet ibrâz ve sarfına mecburdur. Kanun-ı Esâsi'nin ilânını müteakîb yevmi [günlük] Servet'i Fünûn'un bir nüshasında neşr olunan mektubumda "Kendimizi Kanun-ı Esâsi ile idare olunan millel-i mütemeddinenin hizâ-yı irfân ve terakkisine seriân i'lâ [uygar milletlerin gelişmişlik düzeyine acilen yükseltmeyecek] ve Kanun-ı Esâsi'den bi-hakkın istifâde etmeyecek olursak Kanun-ı Esâsi'nin yaprakları bizim için kefen olacaktır" demiştim. Bu sözü şimdi daha mütelâşi ve mütehâlik bir lisân [telaşlı ve aceleci bir dil] ve harâretle tekrar ediyorum.
Bir memleketin nezâfet ve intizam-ı mer'isi [görünen temizlik ve düzeni] o memlekette yaşayan kavmin ma'neviyet-ı gayr-ı mer'iyyesindeki [görünmeyen maneviyat] nezâhet [temizlik] ve âhengin âyine-nümâsıdır [aynasıdır]. Her adımda [6]▶ bir çukura, her üç adımda yolun ortasına serilmiş murdâr, muhtazır [can çekişen] bir köpeğe rast gelinen, her sokak başında bir ciğerci sırığı başa çarpılan, bütün bir mahalle köpeklerinin hep bir ağızdan havlamalarıyla yâhûd ulumalarıyla birkaç defa uykudan sıçrayarak uyanmaksızın hiçbir gece fâsılasız, âsûde [sakin] bir uyku uyumak mümkün olmayan bir memleketin sâkinleri kendilerini mütemeddin milletlerin huzûr-ı uhuvvetine[kardeşlik] nasıl ve ne yüzle çıkarabilir? Köpeklere gösterdiğimiz bu mürâ'ât-ı menfûremize [iğrenç korumamıza] bakarak bazı nezaketsiz Avrupa muharrirleri, köpeklere "Les petits frères des turcs" [Türklerin küçük erkek kardeşleri] demeye kadar varmışlardır. 1830 senesinde Sultan Mahmûd zamanında köpekleri ortadan kaldırmaya, İstanbul'u mütemeddin akvâmın pây-ı tahtlarına benzetmeye teşebbüs olunmuştu: Bu teşebbüste de bizim için bir cây-ı teselli [teselli yeri] yoktur. Zira yine Avrupa'dan gelen bir darbe-i itâb [azarlama darbesi] üzerine vâkı olmuştur. O sırada, bir gece, bir İngiliz üzerine köpekler pür-şiddet hücûm etmiş ve İngiliz, Türklerin yaptığı gibi Eshâb-ı Kehf'in[7] isimlerini sırasıyla tilâvet etmekle [okumakla] ve Kıtmîr'e[8] kadar dayanmakla işin içinden kurtulmayı bilmediğinden bastonuna mürâcaat etmişti. Böyle haşin muameleye alışmamış olan İstanbul köpekleri, centilmenin üzerine pür-tehevvür [kızgınlıkla] hücûm ve hemân orada bî-çâreyi itlaf etmişlerdi.
[7]▶ İngiltere Sefiri vak'adan haberdâr olur olmaz vazifesini îfâya şitâb [acele] ederek bir tarziye [özür] ve tazmîn istemiş ve bu köpek mes'elesi o zaman bir mes'ele-i siyâsiyye teşkîl etmişti. Sultan Mahmûd intihâz-ı fırsatla [bunu fırsat bilerek] İstanbul'da mevcûd köpeklerin, issız Marmara adasına nakli fermânını ısdâr etmiş [çıkarmış] ve hükmünü icrâ ettirmiş idi. Nâs [halk] ve mutaassıb ulemâ bu kararın aleyhinde şiddetli protestolar yağdırmış ve nâ-hoşnûdları teskin için Sultan Mahmûd irâdesini geri almaya ve köpekleri menfâlarından bâ-kemâl izz ü ikbal [köpeklerin tamamını sürgün yerlerinden izzet ve ikballe] nakl edip İstanbul'a boşaltmaya mecbûr olmuştu. Yeniçerileri ortadan kaldıran bu Padişahın köpekleri ortadan kaldırmakta izhâr-ı 'acz etmesine [acz göstermesine] tarih; birçok zaman mebhût kalacaktır [hayret edecektir].
Re'y-i 'avâmda hikmet ve mantık aransa idi neler sorulmak, neler söylenmek mümkün olmazdı! Abdülhamid şübbân-ı güzide-i vatanı [vatanın seçkin gençlerini] vapurların anbarlarına istif ederek menfalara [sürgünlere] ve bazen de denizlere dökerken ve bir şair vatanı; "Şübbân ki nefy edildi [sürüldü] nedir onların sonu?
Heyhatlar! Mezar ile nisyân bilir onu!"
Nevhalarıyla [inilti ve feryat] ağlatırken bu iyi halk, bu mutaassıb ulemâ, köpekler için [8]▶ müteheyyiç [coşkulu] ve rahîm [merhametli] oldukları kadar müteheyyic ve rahîm olamadılar mı? Bir demet yeşil otla tagaddi eden [beslenen], bizi sütüyle besleyen,

yünüyle vücû[d]-ı 'uryânımızı setre [çıplak vücudumuzu örtmeye] vâsıta tedârik eden koyunları boğazlıyoruz, parçalıyoruz, yiyoruz yâhûd bunlardan yüz binlerce Avrupa'ya satıyoruz. Orada bunları başlarına vurarak itlâf ve istihlâk ediyorlar [öldürüp tüketiyorlar]. Bu pâk ma'sûm olan, bu hiç muzır olmayan hayvancağızlar hakkında hiçbir eser-i himâyet ve rikkat [kollama eseri ve merhamet] gösterilmeyerek mahallelerimize tâun [veba] saçan, sokaklarımızda bizi rahat gezdirmeyen, uykumuzu rahat uyutmayan köpeklere bu nâ-pak [pis], bu sefil, bu hafiyye-şiâr [hafiye mizaçlı] hayvanlara gösterdiğimiz alâka nedir? Daha bundan bir ay evvel Fatih'te, kuduz bir köpek on beş vatandaşı ısırmış ve hayatlarını tehlikeye düşürmüştü. Bu vak'a "Yeni Gazete"nin 25 Ağustos 1909 tarihli nüshasında bertafsîl [ayrıntılarıyla] yazılıdır.

Köpek kâffe-i edyanın [bütün dinlerin] nazarında nâ-pakdır. Din-i mübîn-i İslamiyetin eimme-i erbaası [İslâm dininin dört imamı: Ebû Hanife, Ahmed bin İdris eş-Şâfii, Mâlik bin Enes, Ahmed bin Hanbel] köpeği derece-i mütefâvitede necis [çeşitli derecede murdar] add etmekte müttefiktir. "İmâm Hanbelî" nazarında köpeğin gölgesi bile nâ-pâkdır. "İmâm Mâlikî", "İmam Şâfi'î" mezheplerinde köpeğe temâs etmek gusl ve tathîri müstelzimdir [gereklidir]. Ve necâsete [pisliğe] temâs etmiş olmakla siyyândır [denktir]. "İmam Hanefî", köpeğin ağzını, [9] menâhirini [burun deliklerini] ve salyasını necis addetmiş ve teneffüs menâhir vâsıtasıyla vâki olduğundan köpeğin yaşadığı, teneffüs ettiği yerlerin havası mülevves [kirli] demek olmuştur.

Geçen gün Millet Bağçesi'nde bir hoca diyordu ki: "Efendim köpekler tekin [tehi-boş] değildir. Bir tarihte padişahlardan biri köpekleri İstanbul'dan nefyetmiş bunu müteâkıb, min-ind-illâh [Allah tarafından], İstanbul'u bir râyiha-i kerihe [pis kokul kaplamış ve memleketi kolera gibi bir hastalık istila etmiş. Bunun için köpeklere ilişmek olmaz." Hocanın yine sarıklı ve fakat Mekteb-i Hukuk talebesinden olan arkadaşı, "Aman birâder artık köpeklerden de mi kerâmet umacağız. Köpekler İstanbul'dan tard olunduğu vakit memleketi râyiha-i kerihe istila etmesinin sebebini söyleyeyim: Memleketimizde, sokaklarımızda, nezâfet, belediyemizde ihtimâm yok. Mevâdd-ı uzviyyeyi [organik maddeleri] hâvî süprüntüleri sokaklara yığarız. Saatlerce, belki günlerce öyle kalır. Köpekler gelir süprüntünün içinden, et parçası, kemik, deri, taâm [yemek] artığı gibi tefessühe müstaidd mevâddı [kokuşmaya istidatlı maddeleri] seçer yerler. Köpekler olmayınca bunlar kalır, kokar havayı ifsâd eder [bozar], hastalık yapar. Biz her şeyde böyleyiz. Bir şeyin sebeb-i husûlünü [meydana geliş nedeninil bilmediğimizden, esbâb-ı fenniyesine [bilimsel nedenlerine] vâkıf olmadığımızdan saçma fikirlere [10] düşeriz. Geçen seneler Manisa'da bir vak'a oldu. Sarhoşlukla, ahlâksızlıkla, gaddarlıkla meşhûr ve binlerce 'ibâd-ullahın [insanın] canını yakmış birisi vardı. İsmi lâzım değil, "üzkürû mevtâkûm bi'l-hayr" [Ölülerinizi hayırla yad ediniz] Neyse bu adam vefât etti. Bir müddet geçtikten sonra bu herifin mezarı bir türbeye bir ziyâret-gâha kalb edildi: Bir gece mezarının üzerinde bir ışıltı görmüşler. "Mezarına nur indi. Hikmetinden suâl olunmaz a, Allâhın makbûl kuluymuş" dediler. Ben onlara cevâben, kemiklerde fosfor vardır, ba'zı kere mezarların toprakları bu fosforun intişârına müsâid [yayılmasına uygun] olur. Geceleyin karanlıkta mezarın üzeri münevver [ışıklı] görünür. Bu bir hakikat-ı kimyâiyedir, dedim. Sonra tecribesini de yaptım. Bizim merkep mürd olmuştu [ölmüştül. Kemiklerini bir toprağa gömdüm, toprağı çok sıkıştırmadım. Bir müddet sonra hayvanın kemiklerindeki fosfor tasa'ud etmeye [açığa çıkmaya] ve geceleri görünmeye başladı. Bir gece o arkadaşı yakaladım, işte bak bizim eşeğin toprağına da mı nûr iniyor dedim ve Hazreti Örfî kudddise sırruhu'l-'âlı (Allah sırrını mukaddes kılsın) hazretlerinin:

"Zi tertib-i nizâm-ı âferineş çün ne âgeh,
Hevadis râ zi tesir-i nücûm-ı âsman bînî" [9]

beyitini kendi kendime okuyarak çekildim" dedi. Bu mükâlemeyi burada [11] mülâhazâ-i kari'ine [konuşmayı burada okuyucuların dikkatine] arz olunmaya layık gördük.

Biz mütemeddin, müstakil], hür olarak yaşamak istiyorsak mütemeddin, müstakil], hür olarak yaşayan akvâmın [milletlerin] tuttukları yolu tutmaya mecburuz. Avrupa'nın yirmi, bazen kırk metre genişliğinde müstakîm [düzgün], mutarrâ [yeni], muntazam sokakları, bir ihtiyâc-ı hürriyet ve faâliyetin, bir intizâm-ı hayatın, zevk-i selimde [zevkin en yüksek derecesi], hüsn-i tabiatta büyük bir terfî ve tealînin [yükselmenin] i'tirâz nâ-pezir [itiraz kabul etmez], metin bürhânlarıdır [sağlam delilleridir].

Ferd için tarz-ı telebbüs [giyinme tarzı] ve nezâfet-i libas [elbise temizliği] ne ise bir memleketin sokakları, intizâm ve nezâfet-i belediyesi de bir millet için odur. Murdâr hırçın bir elbise ile hiçbir huzûr-ı i'tibâra çıkılamadığı gibi intizâm ve nezâfet-i belediyeden cüdâ [uzak] bir memleket sakinlerinin hey'et-i mecmuası [tamamı] demek olan bir millet de hiç bir millet-i mütemeddineye hürmet ve i'timâd ilhâm edemez. Şu satırları yazarken, İstanbul'dan aldığımız bir habere göre -yalan olmasını temenni ederiz- İstanbul'u ziyârete gelen üç yüz kadar Amerikalı râhip Ayasofya'ya giderken elbiselerinin garâbeti [tuhaflığı] münâsebetiyle köpeklerin dehşetli bir hücûmuna uğramış ve her nasılsa polis ve kuvve-i [12] zâbıta da çabuk yetişemediğinden misafir râhiplerin elbiseleri pek sevgili köpekler tarafından parça parça edilerek âr-engîz [utanç verici] bir rezâlet meydan bulmuştur. Ahşâp ve mütezelzil [sallanan] binalarımız, mülevves [kirli] dar, muavvec [engebeli] sokaklarımız, bu memlekette evlâd ve ahfâdımız vasıtasıyla asırlarca yaşamaya, dünya durdukça yaşamaya, pâk, müreffeh, i'vicâcât-ı tab'dan beri [eğilip bükülme huyundan uzak], hür, ser-bâz [cesur] olarak yaşamaya, mücâdele-i hayâta devam etmeye karâr-ı kat'i [kesin karar] verilmemiş ve bütün milletten bir şahsiyyet-i ma'neviyye-i münferide tahassul etmemiş olduğuna istidlâl [hasıl olmadığını anlamak] için kâfidir. Biz Müslümanlar "En-nezâfetü min-el îmân" [Temizlik imandan gelir] demekten niçin sıkılmıyoruz ve niçin bu hadîs-i şerîfi okuyarak îmân ve iz'ândan [akıldan] mahrum kalmış olduğumuzu ilan ettiğimizin farkına varmıyoruz? Makalenin baş tarafında da söyledim, artık hakikati söylemekten çekinmek yok. Hükûmet-i hâzıramızın



Irvin Cemil Schick arşivi.

hulûs-ı niyetine [niyetinin iyiliğine] i'timâdımız var. Fakat her teşebbüsü, her himmeti ondan beklemeye hakkımız yoktur, ehl-i hikmet ehl-i hükûmete muîn [yardımcı] olmalı ve hükûmetin yükünü hafifletmelidir. Genç hükûmetimiz, "hükûmetlerin en iyisi o hükûmettir ki kendisini en az lüzûmlu kılar" hikmetini nazar-ı irfânından dûr [uzak] tutmayacaktır. Bu maksada vusul [ulaşma] bir taraftan idrâk-ı umûmiyenin tevsî'iyle [genişlemesiyle] diğer taraftan hayr ve hizmete ma'tûf [yönelik] şahsî teşebbüslerin kuyûddan âzâde [özgür] tutulması ile mümkün olacak. Hakîkatin vatanı [3] ▶ yoktur, hakîkati söylemenin bir husûsi mevsimi yoktur, hakîkatin muzırr [zararlı] olmak ihtimali yoktur. Hakîkatin kâfi derecede tekrar edilmek imkânı yoktur. Hayâl ve bâtıl [yalan] üzerine kurulmuş saâdet ve şekîmenin [direncin] istikrarı yoktur. Saâdet-i beşer için hakîkatten daha sağlam temel yoktur. Biz hakka, kelime-i hakka diğer bütün muhtaç olduğumuz şeyleri görebilmek ve gösterebilmek için her şeyden evvel bunlara muhtacız.

İşin bu merkezde olduğunu söylemek, her tarafta söylemek, her tarafta yazmak için "şecâat-ı edebiyye"ye [edebi yiğitliğe] muhtâcız ve illâ merhamet nâ-pezîr [kabul etmez] olan kanûn-ı tekâmül [gelişim kanunu] bizi hakk-ı bekâdan [varlığını sürdürme] iskat etmek lâ-büdddür [düşürmek gerekir]. Fakat biz çalışmaya, çarpışmaya, galebe etmeye tâbir-i diğerle yaşamaya karar vermedik mi?

24 Sebtember [Eylül] 1909 Mısır

Doktor Abdullah Cevdet

Bu makalenin kimi bölümlerinin transkripsyonu ve Türkçe karşılıklarının bulunmasında emeklerini esirgemeyen Sn. Nurun Yıldırım ve Sn. İsmail Kara'ya teşekkür ederiz. (A. Akşit)

DİPNOTLAR

1 Pinguet, C: *İstanbul'un Köpekleri*. (Çev. Saadet Özen) YKY, İstanbul, 2009.

2 Akçaoğlu, H., "Kartpostallarda İstanbul Köpekleri", *Tarih ve Toplum*, (20) 118: 21-23, 1993.

3 Schick, İ.C. "İstanbul'da 1910'da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfı: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası" *Toplumsal Tarih*, 200: 22-33, 2010.

4 Ergin, Osman Nuri: *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

5 Topçuoğlu Ü.S.: *İstanbul ve Sokak Köpekleri*. Sepya, İstanbul, 2010.

6 Hanioğlu, Şükrü M.: *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.

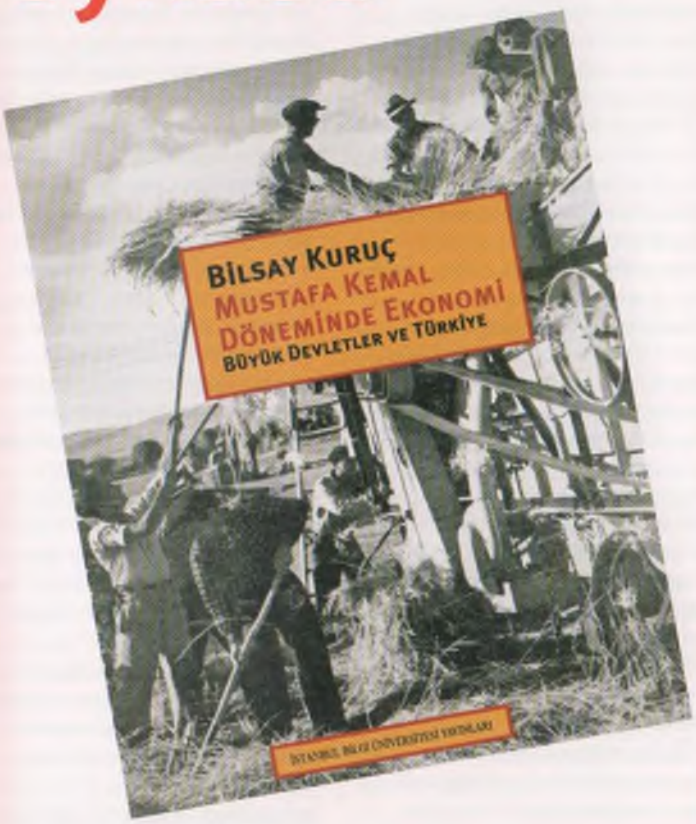
7 Kur'an'da kendilerinden bahsedilen ve bir mağarada uzun müddet uyumuş bulunan kişiler.

8 Eshâb-ı Kehf'in köpeğinin adı.

9 Nizâm-ı hilkatin tertîbine vâkıf olmadığın için hâdisâtı semanın yıldızlarının te'sîrâtına atf ediyorsun [Tabiatın düzenini anlamadığın için hadiseleri gökyüzündeki yıldızların etkilerine bağlıyorsun... Şirazi]

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Emperyalizm ve genç Türkiye'nin öyküsü



MUSTAFA KEMAL DÖNEMİNDE EKONOMİ
BÜYÜK DEVLETLER VE TÜRKİYE
BİLSAY KURUÇ

554 sayfa, Eylül 2011 ISBN 978-605-399-218-9

1920'li ve 1930'lu yıllar, bir yanda kendi zeminini inşa etmiş ve köklerini sağlamlaştırmış kapitalizm, diğer yanda yeni şekillenmeye başlamış sosyalizm... Bir yanda patronluğu devretmekte direnen İngiltere, "patron"un yerini gözüne kestirmiş "temiz" aile çocuğu ABD, mızmız çocuk Fransa ve mahallenin kabadayısı Almanya, diğer yanda, iki köylü ülkesinde iki isyancı çocuk, Sovyetler Birliği ve Türkiye...

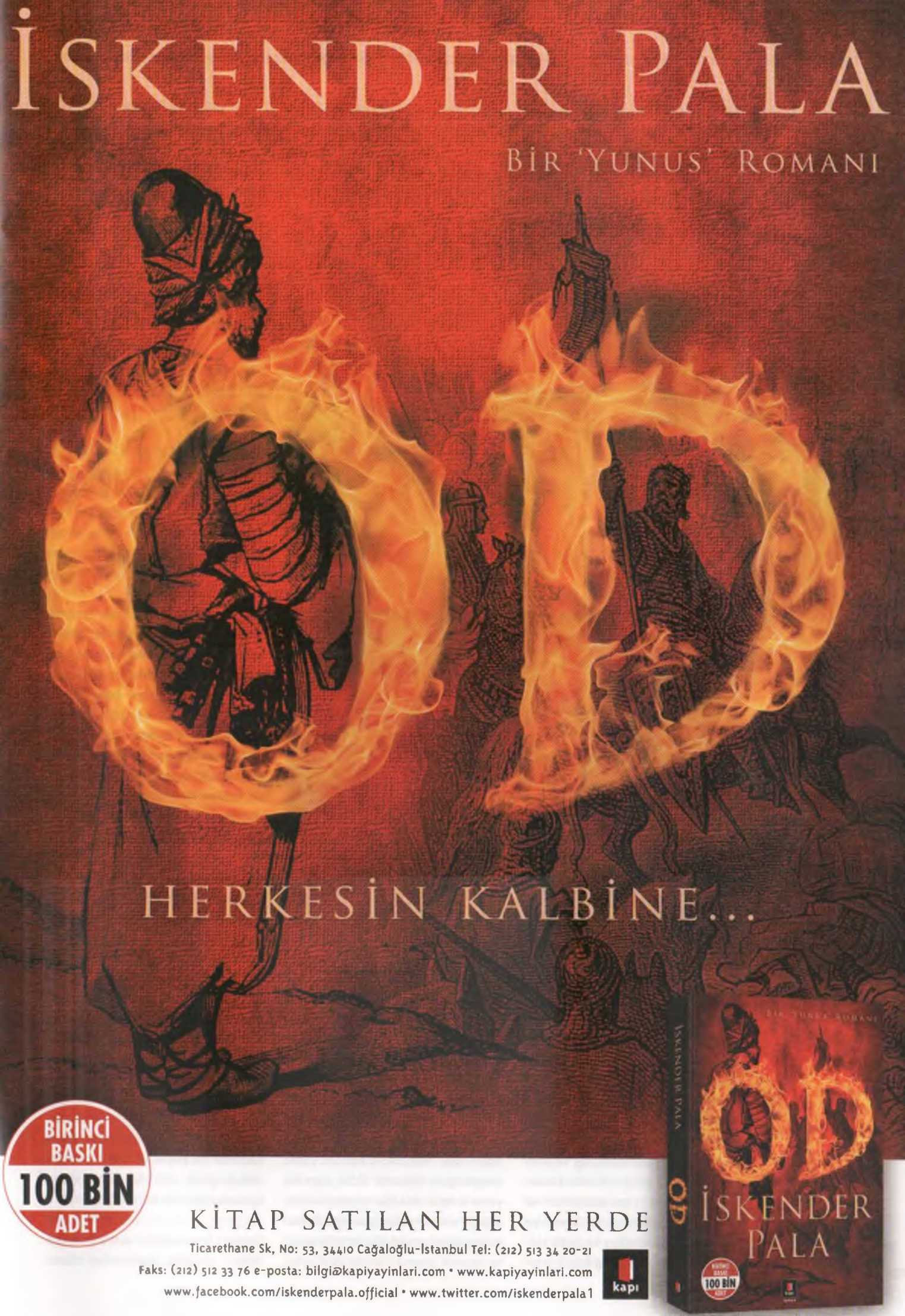
Eski DPT Müsteşarı Bilsay Kuruç bu çalışmasında, literatürde az rastlanan bir yöntem kullanarak, büyük devletlerin tümünün 20. yüzyıl başındaki ekonomilerini iç içe öyküler şeklinde anlatıyor. Öğrenciye ders veren ya da okura iktisat anlatan bir üslup kullanmak yerine, tarihsel malzemeyi siyasi aktörlerin çevresinde, kimi zaman gerilere gidip kimi zaman günümüze dönen öyküler halinde aktararak, dönemin iktisadi yapısını okuyucuya rahat okunabilir bir hikayeler zinciri olarak sunuyor.

www.bilgiyay.com
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

genel dağıtım: www.puntokitap.com
e-mail: punto@puntokitap.com

İSKENDER PALA

BİR 'YUNUS' ROMANI



HERKESİN KALBİNE...

KİTAP SATILAN HER YERDE

Ticarethane Sk, No: 53, 34410 Cağaloğlu-İstanbul Tel: (212) 513 34 20-21
Faks: (212) 512 33 76 e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com • www.kapiyayinlari.com
www.facebook.com/iskenderpala.official • www.twitter.com/iskenderpala1
kapı

AVUSTRALYALI BİR ÇALIKUŞU

EVELYN LYLE KALÇAS

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

1950'lerin başında gazeteci olarak gelen Evelyn Lyle Kalças Türkiye'de insanlardan çok etkilendi. Sayısız gezileri sayesinde Türkiye'nin özellikleri ve tarihi hakkında doğru bilgiler edindi. Gençlere ve yaşlılara İngilizce öğretti. İnsanları ülke genelindeki farklı arkeolojik ve tarihi yerleri gezmeleri için teşvik etti ve toplumun farklı sosyal tabakalarından birçok kişiyle arkadaşlık kurdu. Türkiye'de bulunduğu yıllarda 10 kitap yayınlayan Evelyn Lyle'in ilk kitabı 1966'da Londra'da basılan The Search For The Royal Road *(Kral Yolu)'dur.*



Evelyn Lyle Kalças.

Evelyn Lyle, 21 Mayıs 1907'de Avustralya'da okul müdürü Alexander ve ev hanımı Miranda Lyle çiftinin tek çocuğu olarak dünyaya geldi.[1] İngiltere kökenli olan ailesi yeni bir hayat ve iş kurabilmek için Avustralya'nın Victoria bölgesine yerleşmişti. Evely'nin kişiliği ve sonraki hayatını etkileyecek olan karakteristik özellikleri çocukluğunun ve eğitiminin ilk yıllarında şekillenmeye başladı. Tarihe, doğaya ve farklı kültürlere olana ilgisi daha küçük yaşlardayken fark edilen bir özelliğiydi. Dokuz yaşındayken dönemin çocuk dergilerinde, yukarıda belirttiğimiz ilgi alanlarını içeren yazıları yayınlanmaya başladı.[2] İlk yazısı dönemin prestijli yayın organlarından *The Leader*'ın çocuk sayfasında yayınlanan kıta Avustralya'sındaki çiçek zenginliğine ilişkindi. Ödül alan bu yazısı sonrasında ülke çapında edindiği şöhret yerel bir gazetede haftada beş şilin karşılığında üç yıl boyunca yazarlık yapmasının kapısını açtı.[3] Melbourne Üniversitesi'nde botanik ve tarih eğitimi aldı. Bitmek tükenmek bilmeyen öğrenme ve farklı kültürleri tanıma isteği onun üniversite yıllarında yeni diller öğrenmesini sağladı. Fransızca, Japonca, Latince ve Eski Yunancayı bu yıllarda öğrendi. Üniversite eğitiminden sonra bazı uluslararası ajanslar için gazetecilik ve foto muhabirliği ve yerel bir gazetede editörlük yaptı. *The Mirror* adlı kadın dergisinde düzenli olarak yazıları yayınlandı.

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra Avustralya ordusuna gönüllü olarak katıldı. Üniversite yıllarında aldığı Japonca eğitim Teğmen Evelyn Lyle'i savaş süresince Avustralya ordusunda Japonca eğitmeni olarak görev almasına olanak sağladı. Teğmen Evelyn Lyle savaş süresince tek kadın eğitmen olarak Avustralya Kadın Ordu Hizmetleri'nin bir üyesi olarak çalıştı. Savaş sırasında eğitmenlik görevinin yanında bir Avustralya toplama kampındaki Japon kadınlar ve çocuklar için tercüman olarak görev aldı. Savaşın sonuna kadar bu görevini sürdürdü.[4]

Savaşın bitmesinden sonra mesleği olarak gördüğü gazeteciliğe tekrar

döndü. Artık düzenli olarak İngiltere, Fransa, Yeni Zelanda'daki bazı gazetelerde yazıları yayınlanıyordu. Çok sevdiği annesini kaybetmesi uzak bir ülkeye yerleşmeye karar vermesine nedene oldu. Bu kararı kendi kültürü ve coğrafyasının dışında yeni yerler tanıma ve keşfetme arzusu için bir fırsat oldu. Yaptığı araştırmalar sonrasında ellili yılların başında hakkında en az kitap yazılan ve çok fazla bilgiye sahip olunmayan Türkiye'yi seçti. Ölümünden kısa bir süre önce kendisiyle yapılan bir röportajda Türkiye'yi seçişini şöyle ifade ediyordu:[5]

"Türkiye Cumhuriyeti Osmanlılar döneminden kalma kitaplarla Avustralya'da anlatılıyordu. En yenisi yüzyıl önce yazılmış kitaplardı. Sonuçta, 1952 yılında kitap yazmak ve gazetecilik yapmak üzere Atina üzerinden 'Ankara' gemisi ile İstanbul'a geldim."

Yine ölümünden kısa bir süre önce çok yakın bir dostuna vermiş olduğu kısa biyografisindeki bilgiler de bu doğrultaydı:[6]

"Peki, neden Türkiye'ye geldin diye sorabilirsin. Bu büyüleyici ülke hakkında kitap yazmak bu sorunun cevabıdır. O günlerde ünlü Lord Kinross ve Freya Stark'ın yayınlarından önce özellikle bayanların yazdığı Türkiye ile ilgili modern seyahat kitapları yoktu."

Üniversite yıllarında ve kendi coğrafyasında yaptığı ilk seyahatlerden sonra ülkesindeki ve yurtdışındaki birçok dergiye gezi yazıları gönderen Evelyn Lyle için o güne kadar etkisi altında kaldığı Hint Okyanusu'ndaki Wreaks Adaları'ndan sonra Anadolu coğrafyası kendi ifadesiyle yeni keşiflere açık zengin bir araştırma sahasıydı.

Evelyn Lyle 1952 yılında bu düşüncelerle Türkiye'ye geldi. Anadolu coğrafyasına yaptığı ilk seyahati Ankara üzerinden trenle gittiği Erzurum'du. Çok zor geçen tren yolculuğu sonrasında Erzurum'u gezme fırsatı bulamadan çiçek hasatlığına yakalandı. Erzurum'da bir otel odasında zorlu koşullarda hasta olarak geçirdiği on günlük zorunlu ikametinden İngiltere'nin Trabzon konsolosluğu sayesinde kurtuldu. Tekrar İstanbul'a döndü.

Evelyn Lyle, İstanbul'da tanınmış Trakyalı bir Rum ailenin oğlu olan, Robert Kolej'li İngilizce öğretmeni Homer Kalças'la tanıştı.[7] Homer Kalças o yıllarda Sultanahmet'teki YMCA merkezinde, İstanbul'a yeni gelen yabancıların sorunlarını çözmeye çalışan bir yöneticiydi. Evelyn Lyle kısa bir süre sonra Homer Kalças'la 21 Ağustos 1954'te evlendi.

Robert Kolej'de ilk tenis kortunun yapılmasına öncülük eden, otuz yıl Saint Joseph'te, YMCA'da ve birçok okulda İngilizce öğretmenliği yapan, sayısız madalya sahibi atlet eşi Homer'in yardımıyla Cihangir'deki YMCA'da kadınlara İngilizce dersi vermeye başladı. Daha sonrasında birçok yabancı gazeteye Türkiye üzerine yazılar yazdı.

Artık, çift pasaportlu Türk vatandaşı Evelyn Lyle Kalças, 1962-1982 yılları arasında Türkiye'de mavi basın kartıyla çalışan birkaç yabancı gazeteciden biriydi. İstanbul'da Türk Amerikan Birliği tarafından kurulan Tarih Topluluğu'nun ilk başkanlık görevini bu yıllarda yaptı.

1950'lerin başında gazeteci olarak geldiği Türkiye'de insanlardan çok etkilendi. Türkiye'deki ilk iki yılından sonra tek başına Ortadoğu ülkelerini gezdi.

Bu sayısız gezileri sayesinde Türkiye'nin özellikleri ve tarihi hakkında doğru bilgiler edindi. Gençlere ve yaşlılara İngilizce öğretti. İnsanları ülke genelindeki farklı arkeolojik ve tarihi yerleri gezmeleri için teşvik etti ve toplumun farklı sosyal tabakalarından birçok kişiyle arkadaşlık kurdu.



Evelyn Kalças, eşi Homer Kalças ile birlikte.

Ahmet Mehmetefendioğlu arşivi.

Anadolu'ya ve özellikle Ege Bölgesi'ne yaptığı sayısız ziyaretlerde edindiği izlenimleri önce gazetelerde, sonrada kitap olarak yayınladı. Evelyn Lyle Kalças'ın ilk kitabı 1966 yılında Londra'da basılan *The Search For The Royal Road*[8] adlı çalışmasıdır. Büyük ilgi gören bu kitabında hem arkeolojik bilgilere hem de yakından tanıdığı Anadolu insanı üzerine izlenimlere yer verdi.[9]

Hâlâ alanında ilk olma özelliğini koruyan kitap, Pers krallarının kullandığı, Türkiye'nin doğusunda geçen ve körfezde son bulan Kral Yolu'nu anlatmaktadır. Kalças, kitabında Kral Yolu'nun tam ve doğru rotası hakkında farklı görüşleri olduğunu belirtmektedir. Kendisi araştırmalarında mümkün olan en doğru rotayı

1969 yılında İstanbul'da yayınlanan kitabı *A Turkish Odyssey*, Türkiye'nin Batı Anadolu ve Ege Bölgesi'ni anlatıyordu.

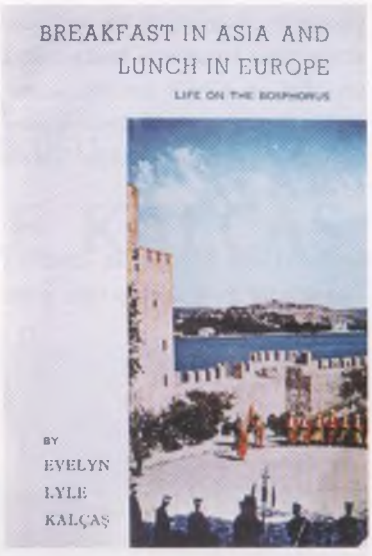
Breakfast at Asia Lunch in Europe ismini taşıyan ve 1977 yılında İstanbul'da yayınlanan sekizinci kitabı da İstanbul'un kültürel zenginliğini tanıtmayı amaçlıyordu.

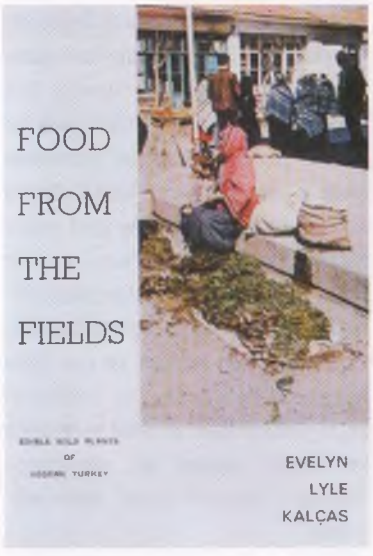
Food From The Fields, Edible Wild Plants of Aegean Turkey'de Ege Bölgesi'ndeki pazarlarda ve özellikle de Bodrum pazarında satılan ve yenen bitkileri tanıttı.

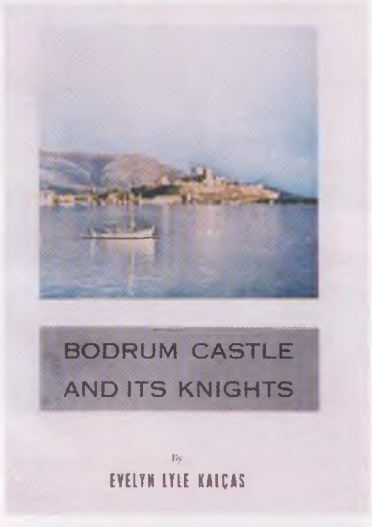
Bodrum Castles And Its Knights resim ve gravürlerini kendisinin çizdiği sekizinci kitabıdır.

1990 yılında İzmir'deyken kaybettiği çok sevdiği eşi Homer Kalças'ın hayatını anlatan dokuzuncu kitabı *The Silivri Saga*'ydı.











izleyerek yolun 1.800 millik kısmı üzerinde çalışmıştır.[10]

Evelyn ve eşi Homer Kalças bu kitabın yayınlanmasından kısa bir süre sonra İzmir'e yerleştiler. Bu ani kararın alınmasında eşi Homer'in bozulan sağlık sorunları etkili oldu.[11] Burada da İngilizce dersleri verdi. Ege Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nde ilgi duyduğu botanik konusunda araştırmalar yaptı. Evelyn Lyle Kalças İzmir'de, Ege'nin zengin bitki örtüsü ve insanıyla kaynaşarak araştırmalar yaptı. İkinci kitabını İzmir'i ve Ege Bölgesi'ni gezip tanıdıktan kısa bir süre sonra yayınladı. 1969 yılında İstanbul'da yayınlanan kitabı *A Turkish Odyssey*[12] başlığını taşıyordu. Bu kitap Türkiye'nin Batı Anadolu ve Ege Bölgesi'ni anlatıyordu.

Kısa bir süre sonrada üçüncü kitabı olan *Food From The Fields, Edible Wild Plants of Aegean, Turkey*'i[13] yayınladı. Yine alanında ilk olma özelliğini taşıyan bu kitapta Ege Bölgesi'ndeki pazarlarda ve özellikle de Bodrum pazarında satılan ve yenen bitkileri tanıttı. Bu bitkileri tanımak Güney Yarımküre'den gelen Evelyn Lyle için şaşırtıcı bir hayat tecrübesi gibiydi:[14]

"Ege kıyısında yaşayan biri için o bölgede bulunmak çok imrendirici bir durumdur. Orada pazarda, evlerde, bahçelerde, her yerde o yabani bitkileri bulabilirsiniz ve bu da aşinalık yaratır. Uzmanlık aşamasında ise keşfedilen bitkilerden günlük menü bile hazırlayabilirsiniz. Resmi bir botanik kitabından bir şey bulmanız istendiğinde bir zaman sonra ona bakmaktan sıkılabilirsiniz. Ancak; doğanın kendi o muazzam gösterisi içinde bunu yaptığınızda asla sıkılmazsınız."

İzmir Torbalı civarındaki eski bir botanik bahçesi ile ilgi araştırmalar yapıp yayınladı.[15]

Ülkemizde ve İstanbul'da topladığı bitkileri ilk kez bilim dünyasına tanıtan Aznavour'un (1861-1920) İstanbul'daki Amerikan Koleji'nde bulunan bitki örneklerinden oluşan arşivinin Ege Üniversitesi Fen Fakültesi'ne getirilmesini sağladı.[16]

İzmir'in sahip olduğu tarihsel zenginliğine ilişkin de araştırmalar yapan Evelyn Lyle Kalças, uzun yıllar yaşadığı Bornova'da tanıdığı Levanten ailelerden aldığı bilgilerle günümüzde artık sayısı yok denecek kadar azalmış olan Levanten evlerinin ve köşklerinin tarihlerini içlerinde yaşayan ailelerin hikâyeleriyle birlikte kaleme aldı. İzmir'de kaleme aldığı ve birkaç baskı yapan dördüncü kitabı *Gateways To The Past Houses And Gardens Of Old Bornova*[17] başlığını taşıyordu. Yine İzmir'de bulunduğu günlerde özellikle yurtdışından gelen yabancı turist gruplarıyla Türkiye'nin tarihi ve turistik yerlerini tanıtan gezilere çıktı. Bu, gezilerde çok eksikliğini duyduğu iki rehber kitabı yazmasına neden oldu. Bu doğrultuda yayınladığı beşinci ve altıncı kitapları yine birçok baskı yapan *Mini Tours Near İstanbul*[18] ve *İzmir Roundabout*[19] başlıklarını taşımaktaydı. *Breakfast at Asia Lunch in Europe*[20] ismini taşıyan ve 1977 yılında İstanbul'da yayınlanan yedinci kitabı da İstanbul'un kültürel zenginliğini tanıtmayı amaçlıyordu.

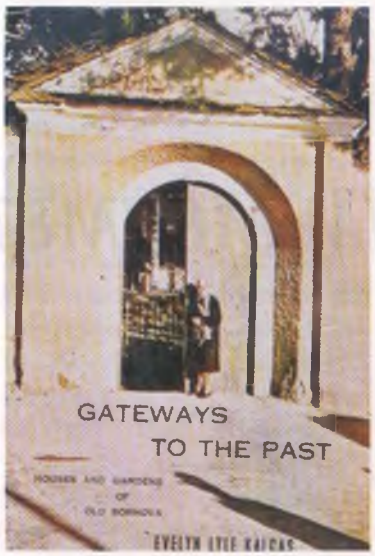
Ege Bölgesi üzerine yaptığı çalışmalarda ilk defa gördüğü ve büyük bir

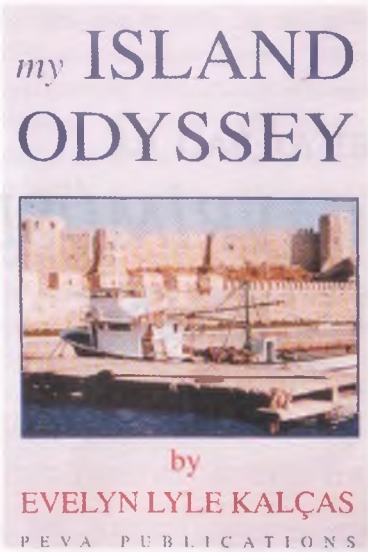
tutkuyla bağlandığı ve hayatında ölünceye kadar önemli bir yer edinen Bodrum'la İzmir'de bulunduğu yıllarda tanıştı. Kısa bir süreliğine de olsa yaşadığı Bodrum'a ilişkin bir kitap yazdı. Resim ve gravürlerini kendisinin çizdiği sekizinci kitabı *Bodrum Castles And Its Knights*[21] başlığını taşıyor ve Bodrum şövalyelerin anlatıyordu.

Belki de Evelyn için en anlamlı kitabı 1990 yılında İzmir'deyken kaybettiği çok sevdiği eşi Homer Kalçası'ın hayatını anlatan dokuzuncu kitabı *The Silivri Saga*'ydı.[22] Belgesel nitelikteki kitap eşinin ailesinin tarihiyle birlikte yakın dönem Trakya tarihinin önemli olaylarını kesitler halinde okuyucuya farklı bir üslupta anlatıyordu.

Hasta yatağında kaleme aldığı onuncu ve son kitabı ise destansı bir başlığı taşıyordu. *My Island Odyssey*[23], Evelyn Lyle Kalçaş'ın, Antarktika'dan Hint Okyanusu ve Pasifikıe kadar dünya denizlerinde gezdiği yirmi bir olağanüstü adaya ilişkindi.

Evelyn Kalçaş İzmir'deki bu yoğun programına rağmen gazete yazılarına devam etti.[24] Avustralya'daki bazı gazetelere düzenli olarak Türkiye'deki bitki zenginliğini ve gezi izlenimlerini anlatan makaleler gönderdi.[25] TRT ve Avustralya Radyosu'nda programlar yaptı. Küçük yaştaki yabancı çocuklar için Türkiye ve Atatürk'ü anlatan broşürler yayınladı.

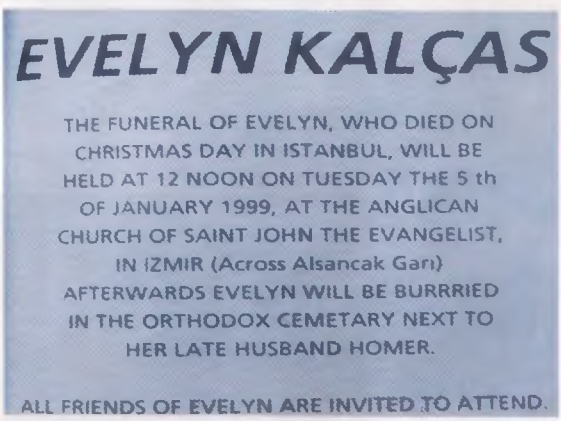




İzmir'de kaleme aldığı ve birkaç baskı yapan dördüncü kitabı *Gateways To The Past Houses And Gardens Of Old Bornova* adını taşıyordu.

Bu çalışmaları birçok ülkede ve farklı kuruluşlar tarafından övgüye değer bulunarak ödüllendirildi. 1997 yılında kendisine Uluslararası Kadınlar Dayanışma Derneği tarafından Asrın Kadını ödülü verildi. Ölümünden kısa bir süre önce verilen bu ödülü Ümran Baradan'ın elinden aldı.

Evelyn Lyle Kalçaş 1990 yılında İzmir'de eşini kaybettikten sonra ilerleyen yaşının da etkisiyle ciddi sağlık sorunları yaşamaya başladı. 1994 yılında görme yeteneğini büyük ölçüde kaybetti. Bu süre içinde İzmir'deki yakın Levanten dostlarının büyük yardımını gördü. Sağlık sorunlarının artması üzerine 1996 yılında yakın dostlarının da yardımıyla İstanbul'daki Fransız Fakirhanesi'ne yerleştirildi.[26] Hayatının son iki senesini geçirdiği Fransız Fakirhanesi'nde 26 Aralık 1998 yılında vefat etti.[27] İzmir Karabağlar'da Ortodoks Mezarlığı'nda bulunan çok sevdiği eşinin yanına gömüldü.


EVELYN KALÇAS

THE FUNERAL OF EVELYN, WHO DIED ON CHRISTMAS DAY IN ISTANBUL, WILL BE HELD AT 12 NOON ON TUESDAY THE 5 th OF JANUARY 1999, AT THE ANGLICAN CHURCH OF SAINT JOHN THE EVANGELIST, IN IZMIR (Across Alsancak Gari) AFTERWARDS EVELYN WILL BE BURRRIED IN THE ORTHODOX CEMETARY NEXT TO HER LATE HUSBAND HOMER.

ALL FRIENDS OF EVELYN ARE INVITED TO ATTEND.

Evelyn Kalçaş'ın ölüm ve kilise törenini haber veren ilan.

Yeni Asır 3 ocak 1999

DİPNOTLAR

1 Evelyn Lyle Kalçaş hakkındaki biyografik bilgiler büyük ölçüde onu tanıyanlarla son on yılda çoğu yüz yüze yapılan ikili görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu doğrultuda İstanbul'daki Fransız Fakirhanesi yetkililerine, Avustralya'daki akrabalarına ulaşmamı sağlayan Avustralya Büyükelçiliği yetkililerine teşekkür ederim. Yine bu çalışmanın çeşitli aşamalarında yardımlarını gördüğüm Beth Kelly, Gamze Vural, Leyla İsmier, Anje Korur, Emily Simith, Gülsema Dalgıç, Geoffrey Evans, İngrid Uğurlu ve Paula Somersan'a teşekkür borçluyum.

2 Avustralya'da yaşayan kuzeni Beth Kelly'den çeşitli tarihlerde alınan yazılı ve sözlü bilgilerden.

3 Kerem Saltuk, "*Uzakta Bir Ülkeyi Sevmek*", *Yeni Yüzyıl*, *23 Mart 1997*.

4 Ölümünden sonra yayınlanan kısa bir hayat hikâyesi için bkz, *Herald Sun*, *28 Ocak 1999*.

5 Leyla İsmier, "Türkiye'yi Sevdi, Gezdi, Yazdı", *Bumed*, *Sayı: 126, Bahar 1997*, *s. 56-60*.

6 Kendisinin kaleme aldığı tarihsiz biyografisi bir sayfadan oluşmaktadır.

7 Evelyn Lyle büyük bir tutkuyla sevdiği eşinin ve ailesinin hayatını ölümünden kısa bir süre önce kitaplaştırdı. Bkz., Evelyn Lyle Kalçaş *Silivri Saga*, *İstanbul 1997*.

8 Evelyn Lyle Kalçaş,*The Search For The Royal Road*, *Londra 1966*.

9 The Age,26 Mart 1966.

10 The Age,29 Ocak 1966.

11 Saltuk, age.

12 Evelyn Lyle Kalçaş, *A Turkish Odyssey. Journey Into Spring*, *İstanbul 1969*.

13 Evelyn Lyle Kalçaş, *Food FromThe Fields*, *İzmir 1970*.

14 Kalçaş, age, s.7.

15 Evelyn Lyle Kalçaş, "İzmir 250 Years Ago: *A Famous Botanical Garden" Garden History*. *cilt. 6. no: 2. yaz, 1978, 26-28*.

16 Bu bilgiler için Ege Üniversitesi Fen Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Özcan Seçmen'e teşekkür ederim.

17 Evelyn Lyle Kalçaş, *Gateways To The Past Houses And Gardens Of Old Bornova*. *İzmir 1971: Bu kitabın tam bir çevirisi Bornova tarihini anlatan bir kitap içinde yayınlandı. Bkz., Hasan Arıca, Bornova Köşkleri, Gezginler ve Anılar, İzmir 2003, S. 48-174*.

18 Evelyn Lyle Kalçaş, Betsy Harbell, *Mini Tours Near İstanbul*, *İstanbul 1975*.

19 Evelyn Lyle Kalçaş, *İzmir Roundabout*, *İzmir 1989*.

20 Evelyn Lyle Kalçaş, *Breakfast In Asia, Lunch In Europe*, *İzmir 1977*.

21 Evelyn Lyle Kalçaş, *Bodrum Castle And Its Knights*. *İzmir 1989*. *Ayrıca bkz., Ahmet Mehmetefendioğlu, "Amatör Bir Bodrum Araştırmacısı: Evelyn L. Kalcaş ve Bodrum Hakkındaki Çalışmaları", 2. ULUSLARARASI BODRUM SEMPOZYUMU'na(9-12 Mayıs 2011) Sunulan yayınlanmamış bildiri*.

22 Evelyn Lyle Kalçaş *Silivri Saga*, *İstanbul 1997*.

23 Eveleyn Lyle Kalçaş, *My Island Odyssey*,İstanbul 1998.

24 Evelyn Lyle Kalçaş,"The tulip at home," *Turkish Daily News*, *3 Temmuz 1991*.

25 Evelyn Lyle Kalçaş,"Blooms for beauty and saffron," *The Age*, *1 Mart 1988*.

26 Berna Bridge, "Avustralyalı Evelyn'in İzmir'e Veda Edişi", *Yeni Asır*, *22 Nisan 1996*.

27 Yaşar Aksoy," Toprağın Bol Olsun Evelyn", *Yeni Asır*, *Ocak 1999*.

RIFAT BALİ İLE

GAYRİMÜSLİM MEHMETÇİKLER ÜZERİNE

Ben isim problemini bir ayrımcılık olarak görmüyorum, bunu kabul etmiyorum. Yani Ordu'dan gelmiş, Tunceli'den veya Hakkâri'den gelmiş, hayatında hiç gayrimüslimle karşılaşmamış bir adam var ve onun karşısına hakikaten tuhaf bir isim çıkıyor; Henri, Leon... "Bu nedir kardeşim!" diyor adam. "Sen nesin?" diye soruyor. Doktora yapmış insanlarla karşı karşıya değiliz, ilkokul, ortaokul mezunu veya lise terk insanlar bunlar. Türkiye'nin gerçekliği bu.



Rita Ender ve Rıfat Bali.

SÖYLEŞİ: RİTA ENDER

Rıfat Bali'nin geçtiğimiz günlerde yayınlanan kitabı Gayrimüslim Mehmetçikler'in arka yüzünde şöyle yazıyor: "Askerlik anıları, her Türk erkeğinin anlatmaktan usanmadığı sohbet konularından biridir. Askere gidenlerin gayrimüslim olmaları halinde ise sorulan ilk suallerden biri 'isminden veya gayrimüslim olmandan ötürü bir problem yaşadın mı?' sualidir."

Rıfat Bali'ye göre orduda kimi askerlerin Türkçe ya da Türkçeleşmiş isimlerinin olmaması onlara problem yaşatmıyor, bu sadece 'Türkiye gerçeğinin ortaya çıkmasına neden oluyor ve aslında bir tanışma, karşılaşma sağlıyor. Fakat herkes, Müslüman olmayan bu şahıslarla tanıştığına çok da memnun olmuyor ve işte bu noktadan sonra bir ayrımcılıktan bahsetmek mümkün oluyor. Çünkü kimisi kafasına 1915 mevzuunu takıyor, kimisi Kıbrıs meselesini. Birileri için Maccabi Tel Aviv-Fenerbahçe karşılaşmasında Yahudi askerin hangi gole sevineceği çok önemliyken, birileri için 'her erkeğin sünnetli olması gerektiği' pek mühim. Daha önce tanışmış olanlar için, durum biraz daha farklı tabii. Onlardan bazıları gayrimüslimlere, yerleşik komplo teorileri ışığında yaklaşırken, bazıları tam aksine; "pozitif ayrımcılığa" kadar varan koruyucu, kollayıcı bir tavır alıyor. Erkek dünyasının dışında kalan tüm kadınların ise, ortak

bir tavırları var: Onlar gidenlerin sağ salim ve çarçabuk dönmesini bekliyorlar...

Farklı dönemlerde askerden sağ salim dönmüş seksen iki kişinin hatıralarını-tanıklıklarını içeren *Gayri müslim Mehmetçikler* kitabı üzerine Rıfat Bali ile söyleştik...

Gayrimüslim Mehmetçikler'i yazdıktan, yayınladıktan sonra dediniz ki, "Türkiye'de tabu sayılan yüzlerce konudan birini ortaya koydum: TSK'da ayrımcılık var mı, yok mu?" Var mı?

Bu kitap ile onu sorguladım. Toplumda ve gayrimüslimler arasında ayrımcılık olduğuna dair bir kanaat var. "Bizi onbaşı, çavuş yahut subay yapmazlar" diyorlar.

Bu anlamda, onbaşı olmanın hâkim olmaktan veya TSK'nın diğer resmi veya kamu kuruluşlarından bir farkı var mı?

Bu tür konularda resmi belgelere dayanmak lazım, ben resmi belgelere ulaşamadım. Kitap, başındaki elli sayfalık giriş yazısının dışında tanıklıklara dayalı. İşin açıkçası resmi belgeler için müracaat da etmedim çünkü bu belgelerin verileceğine dair inancım yoktu. TSK ancak arşiv belgelerini verebilir, ama şu anda Türkiye'deki mevcut arşiv mevzuatına göre buna mecbur da değil. Bazı kurumlar arşiv belgelerini belli bir müddet sonra açarlar, bazıları açmazlar, TSK açma mecburiyetinde olmayanlar arasında. Onun için öyle bir müracaatta bulunmadım, daha çok hatıra ve tanıklıklara dayandım.

Hatıra sahiplerinin, "bizi onbaşı yapmazlar" diyenlerin konuya ilişkin algısı nasıldı?

Son derece negatif bir algı vardı, halen de var bence. "Biz hiçbir şekilde subay olamayız", aşırı bir örnek olarak; "Genelkurmay başkanı olamayız" kanaati var.

Siz her zaman dersiniz ki; "zaten olmak da istemezler..."

Evet, ben öyle diyorum... Bu son derece teorik bir tartışma, hani sen bana desen ki; "Yahu böyle konuşuluyor ama bunun dosyası nerede? Birisi müracaat etti de ret mi oldu? Yahut da ayrımcılık mı yapıldı?" Öyle bir şey yok. Kimse müracaat etmedi. Bu insanların, gençlerin müracaat etmemesinin birkaç sebebi var: Bir; istisnai olarak müracaat etmek isteyen bir genç çıkarsa ortaya, hemen ailesinden ona telkin geliyor: "İşin mi yok!", "Girsen de yükselemezsin..." Sadece TSK için değil, herhangi bir kamu görevi için de geçerli bu. Bürokrasiye girersen yükselemezsin gibi bir menfi telkin var. Genç bu sebepten vazgeçiyor çoğu zaman. İki; zaten sosyal sınıflara baktığında, kim Polis Akademisi'ne müracaat ediyor, kim Kuleli Lisesi'ne giriyor, kim kaymakam olmak istiyor, kim siyasal bilgilere girmek istiyor, görüyorsun ki bunların çoğu orta sınıf, büyük şehirlerde yaşamayan yahut da üst seviyedeki ailelerden olmayan insanlar. Yahut da bu bir aile mesleği, babası subay, polis. Gayrimüslim ailelerde kimse polis, kimse subay değil ki! Ayrıca genelde insanlar daha cazip maaş beklentileriyle serbest meslekleri tercih ediyor veya iş dünyasına girmek istiyorlar. Bir kamu görevini pek düşünmüyorlar.

Sanırım zorunlu hizmet de caydırıcı oluyor...

Evet tabii. İzmir'de, İstanbul'da görev yapmayacak ki, Anadolu'da dolanıp duracak. Yani ben tahayyül edemiyorum; bir gayrimüslim gencin ve evleneceği eşinin böyle meşakkatli bir işi göze alacağını düşünmüyorum.

Ayrımcılığı kanıtlayan bir dosya, evrak yok ama hatıralarda birtakım haksızlıklar anlatılıyor. Örneğin bazı insanlar, imtihanda başarılı olmalarına rağmen tayin edilmediklerini anlatmışlar...

Homojen bir meseleyle karşı karşıya değiliz. Değişik zaman dilimlerinde yaşanan sübjektif şeyler bunlar. O anda problem yaşayan erin amiri ile ilgili. Onun amiri olan başçavuş veya teğmenin zihin dünyası nasıl? Ve tabii erle de ilgili. Günden güne değişen, çok kaygan şeyler... Kitaptaki hatıralar ellili, altmışlı yıllardan başlayıp iki binlere kadar geliyor. Bence bu ayrımcılık veya farklı uygulamalar tamamen dönemlerle ve o dönemlerdeki konjonktürle ilgili. O dönemde Kıbrıs ile ilgili bir ihtilaf varsa, orduda hizmet eden Rum erlere başka türlü bakıyor. Türkiye içinde azınlıklarla ilgili bir problem var, başka türlü bakıyor... Homojen bir bakış yok ve bu seksenli senelerin sonuna kadar gidiyor. Doksanlı senelerden sonra ise bence pek bir problem yok. Hatta öyle bir problemin mevcut olma ihtimaline karşı subaylardan pozitif bir yaklaşım bile var. "Pozitif ayrımcılık" diyebileceğimiz durumlar var, mesela subay eri çağırıyor ve diyor ki; "Arkadaşlarından yanlış bir hareket görüyorsan lütfen bana gel, beni haberdar et."



Doksanlı yıllarda ne değişti, nasıl değişti?

Bu tür problemlerden dolayı gayrimüslim cemaatlerin önderlerinin yaptıkları gayrı resmi başvurularla değişti... Çünkü bir ara ortada "gayrimüslim erler sadece Doğu'ya hizmete gönderiliyorlar gibi" rivayetler vardı. İkincisi; insanlar da değişiyor. Zihniyet değişiyor. TSK da değişiyor, her şeyin değiştiği gibi.

İnsanların çocuklarına korkuyla verdikleri isimlerin dili de değişecek mi? Bugün erkek çocuğu

olan pek çok gayrimüslim aile, askerde problem yaşamasın diye oğullarına Türk ismi vermeyi tercih ediyorlar...

Ben isim problemini bir ayrımcılık olarak görmüyorum, bunu kabul etmiyorum. Yani Ordu'dan gelmiş, Tunceli'den veya Hakkâri'den gelmiş, hayatında hiç gayrimüslimle karşılaşmamış bir adam var ve onun karşısına hakikaten tuhaf bir isim çıkıyor; Henri, Leon... "Bu nedir kardeşim!" diyor adam. "Sen nesin?" diye soruyor. Doktora yapmış insanlarla karşı karşıya değiliz, ilkokul, ortaokul mezunu veya lise terk insanlar bunlar. Türkiye'nin gerçekliği bu. Bu isim probleminden dolayı o ismi taşıyan çocuk rahatsız oluyor ve o, bunu bir ayrımcılık olarak görüyor ama ben bunu ayrımcılık olarak görmüyorum, bir gerçek olarak görüyorum. Gayrimüslim er isminden dolayı kim olduğunu anlatmak durumunda kalıyor, ismini uydurma bir şekilde Türkçeleştiriyor ki rahat etsin. Amirleri de ona öyle tavsiye ediyor.



Rıfat Bali'ye göre orduda kimi askerlerin Türkçe ya da Türkçeleşmiş isimlerinin olmaması problem yaşatmıyor, bu sadece Türkiye gerçeğinin ortaya çıkmasına neden oluyor.

Evden alınan tavsiyeler, telkinler de bu yönde zaten...

Tabii, şöyle düşünmek lazım: İnsanlar rahat oldukları küçük dar çevrelerinden ayrılıyorlar. İstanbul'dan ayrılıyorlar ve bilmedikleri, tanımadıkları, şimdiye kadar pek de karşılaşmadıkları insanlarla bir sene veya daha fazla beraber olacakları bir yere gidiyorlar. İstanbul'da yaşayan gayrimüslim ailelerin, tarihten dolayı "aman oğlum başımıza bir iş gelir" korkusu var. Oğlunun muhatap olacağı er arkadaşları veya amirleriyle, gayrimüslim olmasından dolayı yaşayabileceği bir probleme ilişkin çekinceleri var. Bu çekinceler aslında gayrimüslimlerin halkın hafızasında nasıl yer ettiği ile de ilgili...

Nasıl yer etti?

Menfi şekilde. "Bunlar güvenilmez insanlar. Sen bunları kritik pozisyonlara koyarsan, Milli İstihbarat'a getirirsen, bunlar bizi arkadan hançerlerler." Bu travma, ta Mütareke dönemine, İzmir'in işgaline, o sırada olan bitenlere dayanıyor. Üzerinden seksen küsur sene geçmesine rağmen insanlar halen öyle düşünüyorlar.

Bu travmanın belki de bir sonucu olarak, hatıralarda da sözü geçen, askeriyede erlere izletilen "eğitici" filmler, "belgeseller" özellikle Ermeniler için çok can sıkıcı olmalı...

Evet, onlar için daha can sıkıcı. 1915 meselesi aktüel bir mesele, aktüel olduğu için her yerde konuşulan, eğitim verilen bir mesele. Ama bu insanlar, bununla askere gidince karşılaşıyorlar, daha önce gazeteden okuyorlar. Karşılaşınca da canı çok sıkılıyor çünkü gördüğü şeyler ile bir Ermeni olarak kendi inandığı şeyler birbirine tamamen ters. Ağzını açamıyor, bunun karşısında "hayır yanlıştır" diyemiyor, bunun yarattığı problem de var.

Ve bunu yıllar sonra bile sinirle anlatıyor... Tanıklıkları dinlerken siz kendinizi nasıl hissettiniz? Hatıraları toplamak zor muydu?

Bir iki kişiyi ikna etmek için epey uğraştım. "Bunda çekineceğin bir şey yok, ismini saklı tut" dedim, ki öyle de yaptılar. Altmış yaşlarında bir adam, üzerinden bilmem kaç sene geçmesine rağmen doğum senesini, askerliğini nerede yaptığını saklı tuttu. Bu bilgilerin verilmesi lazımdı ki hangi zamandan bahsettiğimizi insanlar algılayabilsin, ... Bir başkasına teyple gitmiştim. Kaseti çözdük, yazdık ettik, yayınladık, kitap çıktıktan sonra bana kızdı. "Sana çok kızgınım!" Niye?, "her şeyi yazdın!" Ee kardeşim sen ne dediysen onu yazdım. Ne yapayım ben sana... Bunlar gelip geçici şeyler... Bence problem yaratacak hiçbir şey yok bu kitapta. İçinde hoş ve komik hikâyeler de var.

Bugün içinde olduğumuz durum, Ergenekon süreci bu kitabın varlığını nasıl etkiledi, etkiliyor mu?

Hayır. Bu kitap üç sene önce de yayınlanabilirdi, on sene önce de. Ne zaman başladığımla ilgili bu. Ben geç başladım. Zamanı şimdi geldi diye yapmadım bunu, benim içimde sıra şimdi geldi. Bugün birileri bu kitapla ilgili hukuki bir problem görürse yine istediğini yapar, dava açar, bilmem ne yapar. TCK'da "halkı askerlikten soğutmak" gibi son derece elastiki bir madde var. İstediğin yere çekebilirsin. "Askerde karavana çok kötüydü" desen bu askerlikten soğutmaya girer, "arkadaşım dipçikle kafama vurdu" dersen o da öyle olur. Buna karşı, kitabı bir avukat arkadaşıma okuttum. Bir iki yerde problem vardı, yumuşattık. Adamlar basbayağı hakaret ediyordu; hem hakaret ediyor, hem ismini saklı tutuyor. Olmaz. Bizim de hem yayıncı, hem yazar olarak bir mesuliyetimiz var. Fakat yoksa ben kimseyi rencide edecek bir şey görmüyorum ve her zaman kendimi soğukkanlılıkla ifade etmeye çalışıyorum...

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ

30. ULUSLARARASI İSTANBUL KİTAP FUARI

12 - 20 Kasım 2011

www.istanbulkitapfuari.com



ZİYARET SAATLERİ

12-13 Kasım 2011 (11.00 - 20.00)
14-18 Kasım 2011 (10.00 - 19.00)
19 Kasım 2011 (11.00 - 20.00)
20 Kasım 2011 (11.00 - 19.00)

Uluslararası Salon Ziyaret Saatleri

12-15 Kasım 2011 (11.00 - 18.00)

KOSGEB Destekleyen Kuruluş | ufi Dünyanın Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş | ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği | Üye Kuruluş / Member Uluslararası Ticaret Fuarlarından Ulusal Kalitelerden Sorumlu Organizatörler Birliği | TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ | TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP İSTANBUL



TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

URARTU UYGARLIĞINDA

İKİ TEKERLEKLİ YÜK TAŞITLARI*

BİLCAN GÖKCE

*Bu makalede, Sadberk Hanım Müzesi** ve İsrail Müzesi'nde*** sergilenen kemer parçaları üzerindeki taşıt tasvirleri ışığında, Urartu Devleti'nin sosyoekonomik yapısında iki tekerlekli yük taşıtlarının önemi belirlenmeye çalışılmıştır. Söz konusu veriler doğrultusunda bu çalışmanın amacı, iki tekerlekli yük taşıtlarına ait aksamlar, koşum hayvanları, kontrolleri ve kullanım biçimlerinin ortaya çıkarılmasına yönelik olmuştur. Ayrıca makalede bazı konuların açıklığa kavuşturulabilmesi için çevre bölge uygarlıklarıyla da karşılaştırmalar yapılmıştır.*

Ön Asya uygarlıklarından Urartular MÖ 9.-7. yüzyıllar arasında başta Van Gölü havzası olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi'nde güçlü bir devlet kurmuştur. Nitekim Urartu krallarının izlemiş olduğu genişleme politikası neticesinde devletin sınırları batıda Karasu-Fırat, kuzeyde Kuzey Ermenistan Dağları, doğuda İran Azerbaycan'ındaki Salavan Dağları, güneyde ise Zagros Dağları ile birleşen Doğu Toroslar'a kadar uzanmıştır.[2] (Harita 1)

Şimdi yukarıda belirttiğimiz gibi Sadberk Hanım ve İsrail Müzesi'ndeki veriler ışığında Urartuların kullandığı iki tekerlekli yük taşıtlarına daha yakından bakalım.

TAŞIT AKSAMLARI

Kasa: Bu taşıt tipinde kasalar kare olup üst kısımları yarım daire biçimli bir tente ile kapatılmıştır. Kare kasalar sekiz parmaklı (ispit) tekerlekleri birbirine bağlayan dingil üzerine monte edilmişlerdir. Bunların hem yan panelleri hem de üst örtüleri nokta, papatya benzeri çiçek ve zikzak motifleri ile dekore edilmiştir (Çizim 1-2).

Tekerlek: Kemer parçaları üzerindeki betimlemelerde ayrıntılı olarak görülebilen tekerlekler sekiz parmaklıdır. Parmaklar, tekerlek poyrasına girecek şekilde tasarlanmıştır. Çizimlerden anlamak güç olsa da tekerlek yuvasında belirtilmiş olan yuvarlaklar



Harita 1:
Urartu Krallığı yayılım alanı.



Urartu Dönemi iki tekerlekli yük taşıtı restitüsyonu.

Çizen: O. Alpsar.

olasılıkla dingil başlığını göstermek için yapılmıştır. Tekerlek jantları tek çemberlidir. Çizim 1'de tekerlekler kasanın alt arka tarafında görünürken Çizim 2'de tekerlekler kasanın alt orta merkezinde olacak şekilde işlenmiştir.

Dingil:[3] Betimlemelerde dingilin nasıl yerleştirildiği net olarak görülememektedir. Ancak tekerleklerden yola çıkılarak bu elemanın hem kasanın alt merkezine (Çizim 2) hem de kasanın alt arka tarafına (Çizim 1) bağlanmış olarak kullanıldığı söylenebilir. Tasvirde dingil üzerinde kullanılan dingil ucu başlıkları ve dingil çivilerine rastlanmamıştır. Bu durum betimlemelerde alan darlığından dolayı ustanın ya da sanatçının detayları verememesinden kaynaklanmış olmalıdır. Ancak Urartu dönemi arkeolojik kazılardan dingil ucu başlıkları[4] ve dingil çivileri[5] olarak tanımlanan eserler ele geçmiştir. Bu da bahsi geçen dingil ile birlikte, dingil ucu başlıkları ve dingil çivilerinin de kullanıldığının kanıtıdır.

Taşıt Oku:[6] Bu tip taşıtlarda tek merkezli taşıt oku kullanımı söz konusudur. Taşıt oku kasanın ön alt tarafından çıkıp boyunduruğa doğru meyilli yükselmektedir. Kasanın ön tarafına yakın yerde bu eleman çift sıra taşıt oku bağı/kuşağı ile bağlanmıştır. Böylelikle kasa sarsıntılardan

Urartu tanrıları için boğaların kurban edildiğinin bir diğer kanıtı, II. Sarduri'nin tahta kral olarak çıktığı zaman ataları ve ordusu için boğaları Tanrı Haldi'ye kurban etmesidir: ".....Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Argišti oğlu Sarduri der ki: Tanrı Haldi bana krallığı verdiği ve atalarıma ait krallık tahtına çıktığım zaman, bu kurbanı....9.036 boğa.....sunup yok ettim....."

korunmuş olmalıdır. İncelemiş olduğumuz iki tekerlekli yük taşıtları profilden işlendiği için taşıt oklarında başlıkların kullanılıp kullanılmadığı anlaşılamamaktadır. Ancak arkeolojik kazılardan taşıt oklarında kullanıldığı anlaşılan bronz ok ucu başlıkları ele geçmiştir.[7] Elde her ne kadar veri bulunmasa da iki tekerlekli yük taşıtlarında da taşıt ok ucu başlıkları kullanılmış olmalıdır (Çizim 1-2).

Boyunduruk:[8] Kemerler üzerindeki betimlemeler, profilden gösterildiği için boyunduruğa nasıl bir form verildiği anlaşılamamaktadır.

KOŞUM HAYVANLARI

Kemer parçaları üzerinde işlenmiş tasvirlerden iki tekerlekli yük taşıtlarına boğaların koşulduğu görülmektedir. Nitekim Urartu dönemi yazılı kaynakları ve görsel sanatları boğalar hakkında bize bilgi vermektedir. Yazılı kaynaklardan bilinenler de, Urartu krallarının yaptıkları seferlerde ele geçirdikleri ganimetlere ait listelerde, sayısal değerleri, tanrılara kurban olarak sunulmaları[9] ve hangi tanrının kutsal hayvanı olduğuna[10] dairdir.

Urartu Krallarından İšpuini (M.Ö. 830-820) tarafından yazdırılan Meher Kapı Yazıt'ında Urartu tanrı ve tanrıçaları ile bunlara sunulan hayvanların adedi ve isimleri verilmiştir. Nitekim yazıtta koyun ve ineklerin yanında boğalarında bahsi geçmektedir.[11]

İšpuini ile Minua'nın ortak krallık dönemi (MÖ 820-810) ve Minua (MÖ

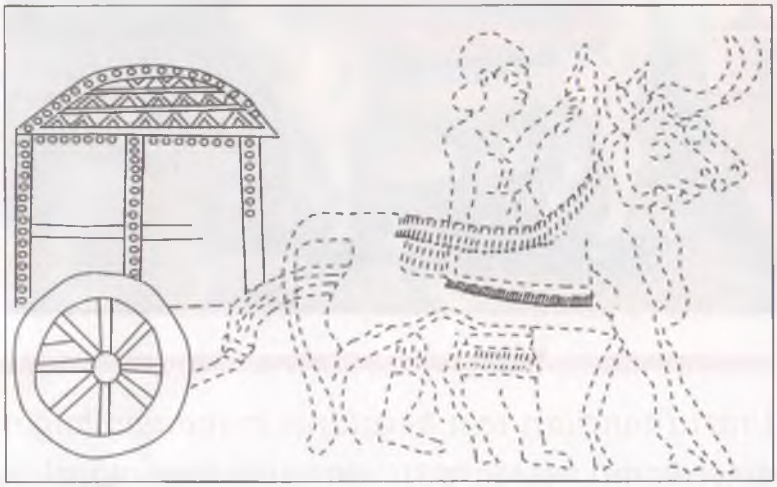
810-785/780) dönemi yazıtlarında Tanrı Haldi adına inşa edilen bağlar için boğaların kurban edildiğine dair ibareler geçmektedir: "Minua der ki: Bağ.....olduğu zaman tanrı Haldi'ye 1 boğa.....kurban olarak sunulsun....."[12]

I. Argišti (MÖ 785/80-756) Diauehi ülkesine (Erzurum) yaptığı seferde, ülkenin kralı Mannudibi'yi esir etmiştir. Mağlup edilen kralın hayatının bağışlanması karşılığında Urartu Krallığı'na haraç olarak verdiği ganimetler arasında "....(baş) boğa...."nın olduğu belirtilmiştir.[13]

Urartu tanrıları için boğaların kurban edildiğinin bir diğer güzel kanıtı da, II. Sarduri'nin (MÖ 756-730) tahta kral olarak çıktığı zaman ataları ve ordusu için boğaları Tanrı Haldi'ye kurban etmesidir: ".....Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Argišti oğlu Sarduri der ki: Tanrı Haldi bana krallığı verdiği ve atalarıma ait krallık tahtına çıktığım zaman, bu kurbanı (?)....9.036 boğa.....sunup yok ettim.....".[14]

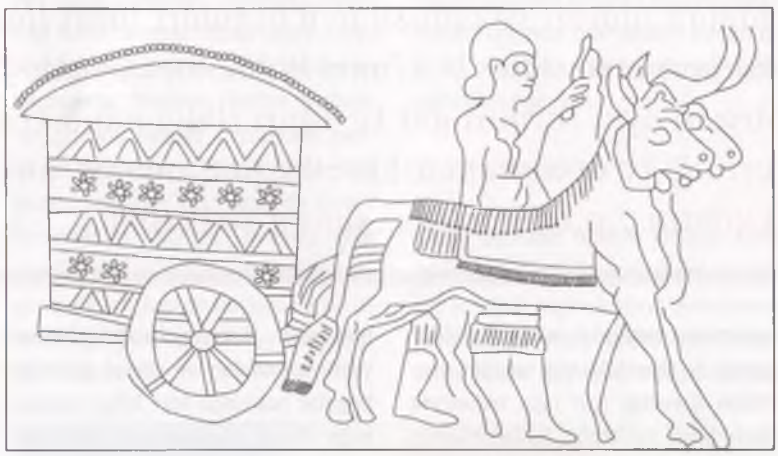
Urartu dönemi yazıtlarının yanı sıra görsel sanatlar da boğalar hakkında bilgi sunmaktadır. Urartu dönemi metal kemer,[15] kalkan[16] ve duvar resimleri[17] gibi birçok eser üzerinde çeşitli figür ve motiflerle birlikte sıklıkla tasvirli boğa figürleri işlenmiştir.

İncelemiş olduğumuz iki tekerlekli yük taşıtlarına koşulan boğaların stilistik özelliklerine baktığımızda; boğa figürlerinde gözler yuvarlak, ağız ve burun tek çizgi ile işlenmiştir. Kulaklar dik, boynuzlar ise hilal gibi yukarıya doğru kıvrıktır. Kuyruk arka ayaklara paralel aşağıya uzanmaktadır. Kuyruğun uç kısmı daha geniş şekilde vurgulanmış ve kuyruk kılları yatay-dikey çizgilerle işlenmiştir. Söz konusu yük taşıtlarına koşulan boğa figürlerinde yakalık ve semer örtüsü kullanımı söz konusudur. Semer örtüsünün yüzeyi olasılıkla dokumaya ait şeritlerle, bitim kısımları püsküllerle bezenmiştir. Püsküllerin bitim kısımları ise daire şeklinde sonlandırılmıştır (Çizim 1-2). Arkeolojik verilerden boğaların av, taşıt çekme, kurban edilme gibi konular içerisinde işlendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu veriler boğaların Urartu'nun sosyal ve dinsel hayatında önemli olduklarının bir göstergesidir.



Çizim 1: İki Tekerlekli Yük Taşıtı

Anlağan, 1998, s. 61; Seidl, 2004, s. 141, çiz. 99.



Çizim 2: İki Tekerlekli Yük Taşıtı.

Seidl 2004, lev. 44/a.

KONTROL

Tasvirli kaynaklardan bu tip taşıtların kontrolünün koşum hayvanının yanında yürüyen ve hayvana eşlik eden bir erkek tarafından küçük boyutlu bir kırbaçla sağlandığı anlaşılmaktadır. Erkek figürünün yüz uzuvları vurgulanmış, saçları ensede toplanmıştır. Üzerinde dizkapağına kadar inen bir giysi bulunmaktadır. Giysi uçları diğer birçok Urartu giysisinde olduğu gibi, püsküllerle süslenmiştir (Çizim 1-2).

KULLANIM AMAÇLARI

Yukarıda bahsi geçen arkeolojik veriler ışığında Urartu sosyoekonomik yapısında iki tekerlekli yük taşıtlarının insan ve malzeme taşımacılığında kullanıldığını önerebiliriz. Kemer parçaları üzerinde betimlenmiş iki tekerlekli yük taşıtlarında kasaların üst tentesi ve yan panelleri tamamen kapalı ve kasalar oldukça süslü bezenmiştir. Taşıtların üstünün kapalı olması olasılıkla içinde bulunanların kar, yağmur veya güneşten etkilenmesini önlemek içindir. Belli, "bu taşıtın betimlendiği sahnede yer alan müzisyen kadınlardan yola çıkarak bunun bir düğün alayı olduğunu ve kasasında çeyiz taşınan süslemeli bir gelin taşıtı olduğunu" söylemiştir.[18] Ancak Urartu dönemi kadın kemerleri üzerinde sadece kadınların betimlendiği ve bunların libasyon, ziyafet, dokuma ile eğlence gibi sahnelerde tasvir edildiği de anlaşılmaktadır.[19] Arkeolojik kalıntılar ve yazılı kaynaklardan Urartu Krallığı'nda saraya bağlı harem ünitelerinin ve organizasyonunun olduğu da bilinmektedir.[20] Nitekim bu tip taşıtların Perslerde üst tabakadan bir kadın ve maiyetine veya ileri gelen bir erkeğin haremine ait olabileceği ya da cenaze taşımada kullanıldığına dair görüşler verilmiştir.[21] Ayrıca çağdaşı uygarlıklardan

Assur'da Assurbanipal (MÖ 669-631/627)[22] ve III. Tukulti-apil-Eşarra (MÖ 745-727)[23] dönemi bazı kabartmalarında boğaların koşulduğu iki tekerlekli yük taşıtlarında malzeme ve insan taşındığına dair veriler de söz konusudur. Her ne kadar elde yeterli veri bulunmasa da Assur ve Perslerde görülen bu kullanımların Urartularda da söz konusu olabileceği kanaatindeyiz.

SONUÇ

Yazılı kaynaklardan ve arkeolojik verilerden Urartu toplumunun hiyerarşik bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla iki tekerlekli yük taşıtlarının oldukça süslü olması ve bir köle (?) erkek tarafından kontrolünün sağlanması gibi özellikler göz önüne alınarak, bu tarz taşıtların Urartu toplumunda üst düzey soylu insanlar (kadın-erkek?) tarafından günlük ya da dinsel yaşamlarında gezinti veya malzeme taşımada kullandıkları önerilebilir.

Ayrıca bugüne kadar yapılmış Urartu dönemi kazılarından orijinal bir taşıt ele geçmemekle beraber çok sayıda metal taşıt aksamı rapor edilmiştir. Ancak ahşaptan[24] ve dokumadan üretilen aksamlar ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Urartu tekerlekli taşıtlarının orijinalleri ele geçmese de görsel sanatları ile çağdaşı uygarlıklar ve etnografik paralellikler göz önünde bulundurularak iki tekerlekli yük taşıtlarının kasa, tekerlek, boyunduruk ve taşıt oku gibi aksamlarında ahşabın kullanıldığı söylenebilir. Yine görsel sanatlar ve Urartu toplumunun dokumayı[25] bildiği de temel alındığında incelemiş olduğumuz iki tekerlekli yük taşıtlarının kasa ve tentelerinin süslemeli kumaş ya da deriyle kaplandığı önerilebilir. Ayrıca bu tarz süslemeli taşıt aksamları kumaş ya da deriyle kaplandıktan sonra metal ya da deriden objeler kumaş ve deriye sonradan aplike edilmiş de olabilirler. Bütün bu veriler ışığında, Urartu uygarlığında iki tekerlekli yük taşıtlarının sadece bir usta elinden çıkmayıp, marangoz, metalci, dokum,acı ve derici gibi zanaatçıların ortak ürünü olduğu önerilebilir.

DR. BİLCAN GÖKCE
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

* Bu çalışma "Arkeolojik Buluntular, Betimleme Sanatı ve Yazılı Kaynaklar Işığı'nda Urartu Krallığı'nda Tekerlekli Taşıtlar" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Ayrıca çalışma Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilimsel Araştırmalar Projeler Daire Başkanlığı tarafından "2010-SOB-D012" no'lu proje ile desteklenmiştir. Restitüsyon denemesini yapan Orhan Alpsa'ya teşekkür ederim.

** Anlağan 1998: s. 61; Seidl 2004: s. 141, res. 99; Belli 2007: ss. 132-133, res. 10-11.

*** Seidl 2004: lev. 44/a.

2 Salvini 2006: ss. 24-25.

3 Dingil taşıt kasasının altından enlemesine geçen, tekerleklerin ortasına monte edilen metal ya da ahşap yapımı yuvarlak kesitli parçadır (bkz. Çavuşoğlu 2010: s. 115).

4 Merhav 1991: ss. 66-67, res. 9-11.

5 Merhav 1991: ss. 66-67, res. 5-8, 13.

6 Taşıt oku kasanın alt kısmından çıkarak boyunduruğa doğru meyilli uzayan ahşap parçadır (bkz. Çavuşoğlu 2010: s. 118).

7 Piotrovskij 1966: s. 258, res. 40; Özgüç 1969: s. 263; Seidl 1980: ss. 70, 72-73, res. 6-7/B/1-2, res. 9/B4, res. 10/B5; Tanabe ve diğ. 1982: ss. 69, 70, no. 9, 12, 15, lev. 8-9, 12-13; Haenrick-Overlaet 1984: ss. 62-65, res. 5; Maas 1987: s. 81, lev. 6/4-5; Merhav 1991: ss. 55, 56, 72, res. 21-22, res. 4; Seidl 2004: ss. 96, 98-99, res. 64-71; Çavuşoğlu 2010: s. 124, çiz. 1-2.

8 Boyunduruk iki ya da daha çok hayvanın omzundan geçen ve koşum hayvanlarının taşıt oku ile bağlantısını sağlayan ahşap parçadır (bkz. Çavuşoğlu 2010: s. 120).

9 Detaylı bilgi için bkz. Payne 2006.

10 Piotrovskij 1965: ss. 38-40.

11 Piotrovskij 1965: ss. 38-40.

12 UKN: no. 65; HChI: no. 41, Payne 2006: s. 94.

13 UKN: no. 127. Payne 2006, s. 178.

14 UKN: no. 155G.

15 Piotrovskij 1967: ss. 20, 49; Çavuşoğlu 2002: res. 8, 14, 15, 29,31; Kellner 1991: lev. 2/11, lev. 4/12, lev. 6/19-28, lev. 13/51 vdd.

16 Piotrovskij 1967: ss. 17,18.

17 Hovhannisjan 1973: res. 25.

18 Belli 2007: s. 134.

19 Seidl 2004: lev. A/3-4.

20 Detaylı bilgi için bkz., Çavuşoğlu-Gökce-Işık 2010: ss. 153-168.

21 Ateşlier 2002: ss. 77 vdd.

22 Fales ve Postgate 1995: s. 90, res. 14.

23 Barnett ve Falkner 1962: ss. 51-53, kabartma 9-10.

24 Urartu yazılı kaynaklarından II. Rusa'ya (MÖ 685-645) ait Bastam'da bulunmuş bir bulla üzerinde Rusa'nın Qilbani Dağı (Erek Dağı ?) karşısında yaptırmış olduğu Rusahinili Sarayı'nın (Toprakkale) yapımını konu edinen metnin bir yerinde "$^{\text{LÚ.GIS}}$**NAGAR** $^{\text{MEŠ}}$" şeklinde geçen "marangozlardan" söz etmektedir. Bu da Urartu'nun ahşabı kullandığını ve bu alanda ustaların olduğunun güzel kanıtlarındandır (KUKN: 412a, 417).

25 Toprakkale'de ele geçen tabletteki "**68** $^{\text{MUNUS}}$**GAD** ***-hi-e***" ifadesi "68 dokumacı kadın" olarak çevrilmiştir (bkz. UPD: no.12, ss. 39, 81). Bu tabletin yanı sıra birkaç kemer paçasında betimlenmiş olan dokuma tezgâhları ve dokumacı kadınlar da söz konusudur (bkz. Kellner 1991: lev. 70: 282, lev. 71: 282).

KAYNAKÇA

Anlağan, T. "Sadberk Hanım Müzesi'ndeki Bir Urartu Kemeri", *Palmet II*, İstanbul, 1998, ss. 51-74.

Ateşlier S. "Pers Ölü Gömme Geleneğinde 'Cenaze Harmamaksa' ları", *Olba V*, Mersin, 2002, ss. 77-97.

Barnett R. D.- Falkner M. *The Sculptures of Assur-Nasir Apli, II (883-859 B.C.) Tiglath-Pileser III (745-727 B.C.) Esarhaddon (681 669 B.C.) from the Central and South West Palaces at Nimrud*, London, 1962.

Belli O. "Urartuların Kullandıkları Müzik Aletleri ve Bunlardan Günümüze Ulaşanlar", *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu/ III. International Symposium of Van Lake Region*, Ankara, 2007, ss. 123-138.

Çavuşoğlu R. *Urartu Kemerleri*, Erzurum, 2002. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Çavuşoğlu R.- Gökce-B.-Işık K. "Urartu Krallığı'nda Harem", *Colloquium Anatolicum IX*, İstanbul, 2010, ss. 156-168.

_____ "Van Müzesi'nden Bir Grup Taşıt Aksamı", 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı, İstanbul, 2010, ss. 115-130.

Fales F. M. - Postgate J. N. *Imperial Administrative Records, Part II, Provincial and Military Administration*, Helsinki University Press, Printed in Finland 1995.

Haerinck, E - Overlaet B. J., :"Zur Funktion Einiger Urartäischer Bronze-Gegenstände", *Iraniqa Antiqua 19*, 1984, 53-70, Taf. 1-10.

HChI - König- W. Handbuch der Chaldischen Inschriften I-II, Graz, 1955-57.

Hovhannisjan C. *The Wall-Paintings of Erebooni*, Yerevan, 1973.

Kellner, J. H. Gürtelbleche aus Urartu, *Prahistorische Bronzefunde Abteilung XII, Band 3*, Stuttgart, 1991.

KUKN- Harutjunjan, N. V.: *Korpus Urartskich Klinoobraznych Nadpisej*. Nacional"najaAkademija Nauk Respubliki Armenii, Institut Vostokovedenija, Erevan, 2001.

Maas M. "Helme, Zubehör von Wagen und Pferdegeschirr aus Urartu", *Archäologische Mitteilungen aus Iran 20*, 1987, 74-84.

Merhav R. "Chariot and Horse Fittings", *Urartu: A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E.* (Ed.: Rivka Merhav), Jerusalem, 1991, ss. 53-78.

Özgüç T. *Altıntepe II, Mezarlar Depo ve Fildişi Eserler/Tombs, Storellouse and Ivories*, Ankara, 1969.

Payne R. M. *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Katalogu*, İstanbul, 2006.

Piotrovskij B. B. "Urartu Dini" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.23/1-4 (Çev. İsmail Kaynak) , 1965, ss. 37-48.

_____ *Il Regno Di Van Urartu*, Incunabula Graeca Vol. XII, Roma, 1966.

_____ *Urartu: The Kingdom of Van and its Art*, London, 1967.

Salvini M. *Urartu Tarihi ve Kültürü*, (Çev. Aksoy, B.) İstanbul, 2006.

Seidl U. "Einige Urartäische Bronzezylinder (Deichselkappen?)", Archäologische Mitteilungen aus Iran 13, 1980, 63-82, Taf. 8-17.

_____ *Bronzekunst Urartus*, Mainz Am Rhein, 2004.

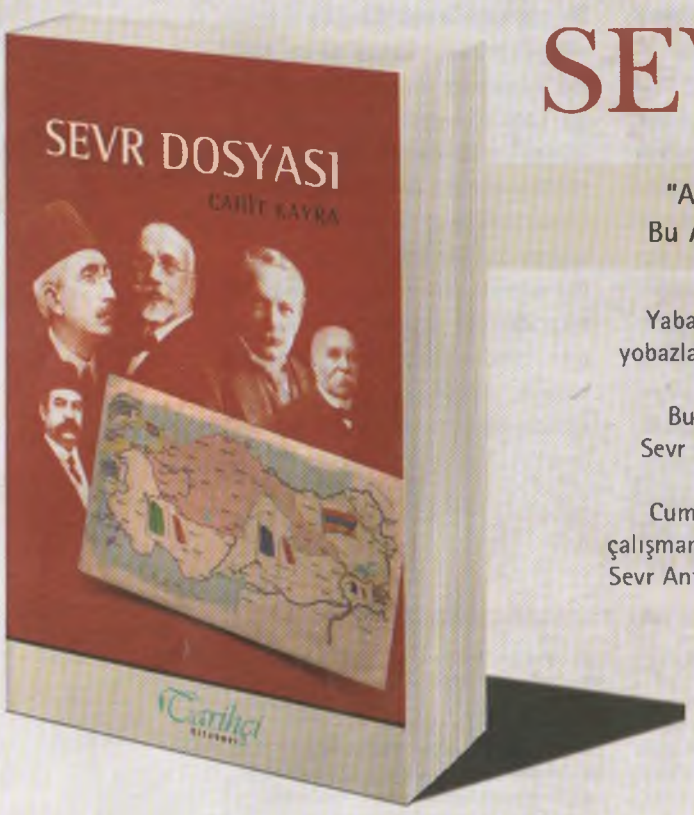
Tanabe, K.-vd. *Studies in the Urartian Bronze Objects from Japanese Collections (I), Bulletin of the Ancient Orient Museum*, Tokyo, 1982.

UKN - Melikishvili- G. A. *Urartaskie Klinoobrazny Nadpisi*, Moskova, 1960.

UPD- Diakonoff,- I. M. *Urartskiye Pisma i Dokumenti*, Moskova-Leningrad, 1963.

Tarihçi Kitabevi

12-20 Kasım Tüyap Kitap Fuarı'nda
Salon 3 Stand 606 A'dayız



SEVR DOSYASI

"Altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu Sevr'de sona ermişti. Bu Antlaşma etrafında yaşanan olaylarda iki güç savaşmıştır:

Yabancıların ve onlarla işbirliği yapan yerli, bilinçsiz aymazların ve din yobazlarının temsil ettiği bencillik ve açgözlülük ile Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının temsil ettiği özveri ve erdem...
Bu kitapta bu iki gücün geçmişteki boğuşmasını anlatmaya çalıştım. Sevr Antlaşması olayından çıkarılacak ciddi dersler vardır. Çünkü şimdi Sevr'i yaşama döndürmek isteyenlerle buna karşı çıkan, Türkiye Cumhuriyeti'ne kanat gerenlerin savaşımını bir kez daha yaşıyoruz. Bu çalışmanın amacı, Türk okuruna Sevr olayını anımsatmaktır. Yeni kuşaklar Sevr Antlaşması'nı ve o çirkin anlayışla savaşma gereğini unutmamalıdır".

Cahit Kayra

Yayınevimiz, Cahit Kayra'nın günümüz olaylarına da ışık tutacak analizleriyle yakın tarihimizin en önemli antlaşmalarından biri olan Sevr Antlaşması'nı konu ettiği bu değerli eserini yeni harita ekleriyle birlikte okurlarına sunuyor.



Kasap
Editörler: Emine Gürsoy Naskali
Hilal Oytun Altun



Tarih Nasıl Yazılır?
Editör: Ahmet Şimşek



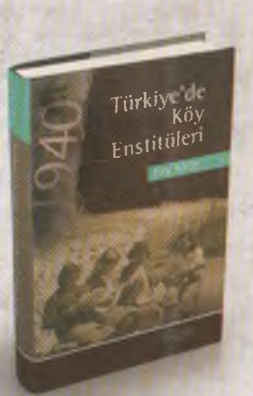
İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye 1920-1921-1922
Derleyen: Ali Satan



Savaş Türkiye Varlık Vergisi
Cahit Kayra



Cumhuriyet Döneminde Antalya
Hazırlayan: Hadiye Yılmaz



Türkiye'de Köy Enstitüleri
Fay Kirby

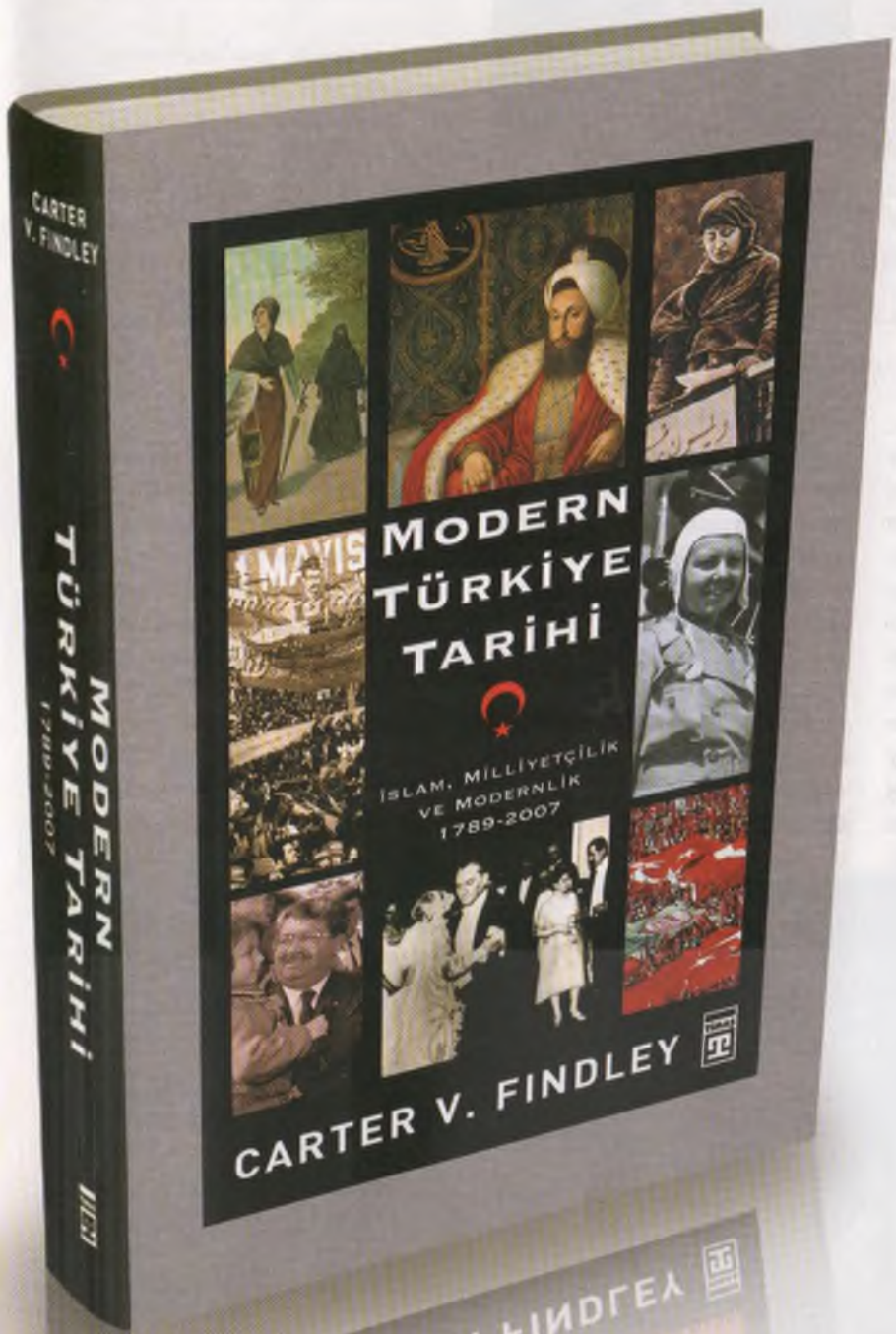


Spor Siyaset Sermaye 3S İmparatorluğu
İsmet Orhan

Tarihçi Kitabevi Moda Caddesi 104/A MODA/KADIKÖY 0216 418 68 86 / 0530 370 74 11
info@tarihcikitabevi.com - www.tarihcikitabevi.com

TİMAŞ TARİH'TEN DEV BİR ESER

MODERN TÜRKİYE TARİHİ





Prof. Dr. Carter V. Findley, Türkiye'nin iki yüz yıllık tarihini derinlikli analizler, çarpıcı tespitler ve zengin bir kaynakçayla anlattığı bu kitabıyla, tarih kitaplığımıza bir başucu eseri armağan ediyor.

"Findley'in bu son derece sıcak, berrak, engin bilgiye dayanan, günceli yakalayan özgün kitabı eski basmakalıp bilgilere başarıyla meydan okuyor."
Prof. Dr. Kemal H. Karpat

"Türkiye'nin yakın tarihiyle ilgilenenlere yönelik bu eser, standardı bir hayli yükseltiyor... Findley'in Cumhuriyet döneminin hassas siyasal atmosferini ele alışı son derece tarafsız. Modern Türkiye'yi ele alan kitaplar arasında son derece nadir rastlanan bir özellik bu... Vazgeçilmez bir metin."
R. W. Zens, Choice

Çeviri: Güneş Ayas
560 sayfa, Ciltli
15 x 24 cm
36,5 TL

iyi ki kitaplar var...
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu
212 511 24 2
timas.com.t

ANKARA VAPURU

ALİ BOZOĞLU

II. Dünya Savaşı ertesinde Amerika'dan satın alınan yedi yolcu gemisinden biri diğer altısından farklı idi: diğerleri yolcu yük karışık iken yalnızca yolcu gemisiydi. Bu gemi Newport News Ship Building& Dry Dock Corp. Tersanesi'nde 1927 yılında inşa edilen ve bir Kızılderili kabilesinin adını taşıyan Iroquois'dir. Boyu 124,76 metre, genişliği 19,08 metre ve derinliği 6,25 metre olan geminin ilk sahibi New York and Miami Steamship Corp.'tu.

8 Mayıs 1945 tarihinde II. Dünya Savaşı sona erdi ve ardından dünya hızla yaralarını sarmaya başladı. Her ülke savaştan derin yara alan ekonomisini iyileştirmeye çalıştı. Türkiye de savaşa girmemiş, ancak ekonomisi derinden etkilenmiş bir ülke olarak kolları sıvadı. Ekonomiyi diriltme çabalarından denizcilik sektörü de nasibini aldı. Devlet Denizyolları ve Limanları Genel Müdürlüğü savaş yüzünden gerekli bakım ve onarımını yapamadığı için kadro dışı bırakılarak hurdaya giden gemilerinin yerine artan yolcu talebini karşılamak amacıyla yeni gemi alımına gitti. Bu amaçla İtalya'da Samsun, İskenderun, Bandırma ve Uludağ adlı yolcu gemileri inşa ettirildi. 1947 yılında Amerika Birleşik Devletleri aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 ülkeye Marshall Planı adı altında bir ekonomik yardım paketi hazırladı. Devlet Denizyolları ve Limanları Genel Müdürlüğü bu yardım faslından Amerika Birleşik Devletleri'nden 10 adet kuru yük gemisi, iki tanker ve yedi adet de yolcu gemisi temin etti. Bu yedi yolcu gemisi Adana 1932, Ankara 1927, İstanbul ve Tarsus 1931, Giresun ve Ordu 1937, Trabzon 1938 tarihinde inşa edilmiş savaş yorgunu gemilerdi. Alınan bu gemiler kısa vadede artan yolcu talebini karşıladılar. Yine bu arada kendisine tahsis edilen nakit para ile Denizyolları İşletme-



II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika'dan satın alınan yedi yolcu gemisinden biri: Ankara vapuru.

si için Hollanda'da Ayvalık, Gemlik, Şehir Hatları İşletmesi için Fransa'da Kızkulesi. Kuruçeşme. Karaköy ve Kasımpaşa adlı araba vapurları yine Hollanda'da Beşiktaş, Emirgan, İstinye. Beylerbeyi, Yeniköy, İngiltere'de Dolmabahçe, Fenerbahçe ve İtalya'da Paşabahçe yolcu vapurları, İstanbul Liman İşletmesi için 46, 47, 48, 49, 50 no'lu römorkörler inşa edildiler.

Amerika'dan satın alınan yedi yolcu gemisinden biri, diğer altısından farklı idi. Bu fark diğerleri yolcu yük karışık iken, onun yalnızca yolcu gemisi olmasıydı. Bu gemi Newport News Ship Building& Dry Dock Corp. Tersanesi'nde 1927 yılında inşa edilen ve bir Kızılderili kabilesinin adını taşıyan Iroquois'dir. Boyu 124,76 metre, genişliği 19,08 metre ve derinliği 6,25 metre olan geminin ilk sahipleri New York and Miami Steamship Corp.'tu. Iroquois 1933'te Clyde Mallory Steamship Line tarafından satın alındı. II. Dünya Savaşı sırasında "Iroquois" Amerikan donanmasına "Solage" adı ile hastane gemisi olarak katıldı. İki yanına kocaman birer kırmızı haç işareti boyanmış olan gemi, Pearl Harbour baskınından bu kırmızı haçlar sayesinde kurtulmayı başardı. Adalarda sürüp giden kanlı savaşlarda yaralananları San Francisco'ya taşıdı. Modern bir ameliyathanesi vardı. Sağladığı imkân ve verdiği hizmetlerle 25.000 Amerikan askerinin kurtarılmasını sağladı. Bu güzel gemi, 1948 yılı Ekim'inde Devlet Denizyolları ve Limanları Umum Müdürlüğü tarafından satın alındıktan sonra yapılan tadilatla 25 adet lüks mevki, 89 adet birinci mevki, 40 adet ikinci mevki, 5



adet de turistik kamaralı bir yolcu gemisi haline getirildi.

Bu güzel gemiye idarece ne isim verilmesi hususunda görüşmeler yapılırken "Ankara" isminin verilmesi gündeme geldi. Ancak bir sorun vardı. O sırada filoda "Ankara" adını taşıyan bir başka gemi bulunuyordu. Bunun üzerine "Ankara"nın adı "Çorum" olarak değiştirildi. "Solage" de "Ankara" ismi ile filoya katıldı. Amerika'da bulunduğu tersanede tepeden tırnağa bakım ve onarım gördükten sonra işletmenin tecrübeli kaptanlarından Seyfi Gezer tarafından İstanbul'a getirildi. "Ankara" önceleri siyah renkli idi, sonra beyaza boyandı. Geminin yolcuları için ayrılan kısmı, tüm hacminin % 80'ine yaklaşıyordu. Geniş bir sigara salonu, büyük bir barı, rahat yemek salonları ile "Ankara" ferah bir gemiydi. Ayrıca garajı da olduğundan yolcuların arabaları yan taraftaki kapaklardan içeriye alınabiliyordu.

Gemi ilk seferine adı ile özdeşleşen Kaptan Şefik Gögen idaresinde çıktı. Şefik Kaptan 1902 yılında Mardin'de doğmuştu. Babası İshak Fethi, süvari paşasıydı. Aile 1908'de İstanbul'a geldi. Şefik, ilkokulu Moda Saint Joseph'te okudu. Daha sonra İstanbul Sultanisi'ne devam etti. 1917 yılında Macaristan'a gidip Macar Kral Lisesi'nde okudu. Balaton Gölü civarında bulunan Bahriye Mektebi'nde okumak isteyen ancak Macaristan'da yaşanan Bolşevik İhtilalı nedeniyle 1919 yılında Türkiye'ye dönmek zorunda kalan Şefik Ticaret-i Bahriye Mekteb-i Âlisi'ne yazıldı. 1922 yılında mezun olunca "Gülnihal" vapuruna mülazım kaptan olarak tayin edildi. Sonra "Ege" ve "İzmir" gemilerinde görev yaptı. 1938'de "Bartın" gemisine süvari oldu. Daha sonra süvari olarak "Ülgen", "Tunç", "Aksu" gemilerinde çalıştı. 1946 yılında. Amerika'ya gemi almak için giden heyette yer aldı. 1947 yılında satın alınan "İstanbul" gemisinin süvariliğine getirildi. 1949 yılından emekli olduğu 1961 yılına kadar "Ankara" gemisinin süvarisi olarak çalıştı.

Yazar Kaptan Oktay Sönmez *Anılarda Gemiler* adlı kitabında "Ankara" vapurundan şöyle bahseder: "Gemi, o yılların beş yıldızlı bir oteli. Her şey pırıl pırıl. Hizmetler saat gibi. Orkestralar, partiler, dillere destan aşçıların tadı damaklarda kalan unutulmaz yemekleri, sürprizleri. Orada çalışanlardan 'Ankara'nın baş aşçısı', 'Ankara'nın kamara memuru' diye ayrıcalıklı vurgularla söz edilirdi. Ankara'nın kamara memuru deyip geçmeyin. Şimdiki Swiss Otel'in Genel Müdürü kadar forslu birisiydi."

Ankara Gemisi adı ile özdeşleşen Kaptan Şefik Gögen.



Ankara vapurunun rıhtımdan kalkması, yanaşması olay olurdu.



Ankara vapuru zamanının en lüks gemilerinden biriydi.

"Ankara" vapurundan geriye Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş. Tarih ve Sanat Merkezi'nde sergilenen dümeni, cenneti anlatan tablo ile Çorlulu Ali Paşa Camii'nin şadırvanının çatısında bulunan kurşunlar kaldı.

"Ankara"nın rıhtımdan kalkması, yanaşması olay olurdu. Karşılayanlar, uğurlayanlar rıhtımı hınca hınç doldururdu; gelişi ve gidişi günlük gazete sayfalarında yer alırdı. Bir keresinde "Ankara" İyon Denizi'nde ancak 30-40 yılda bir rastlanan şiddette bir fırtınaya yakalanmıştı. Saatlerce dalgalarla çalkalanmaktan mutfaklarında sağlam ne yemek takımları kalmıştı, ne de cam eşya. Güverteden yüzlerce ölü balık toplanmıştı. Bir gazete bu olayı, "Ankara beyaz gitti, sarı döndü!" başlığıyla vermişti. Çünkü dalgaların bordaya çarpmasından geminin yer yer boyası dökülmüş, altından sarı astarı çıkmıştı!

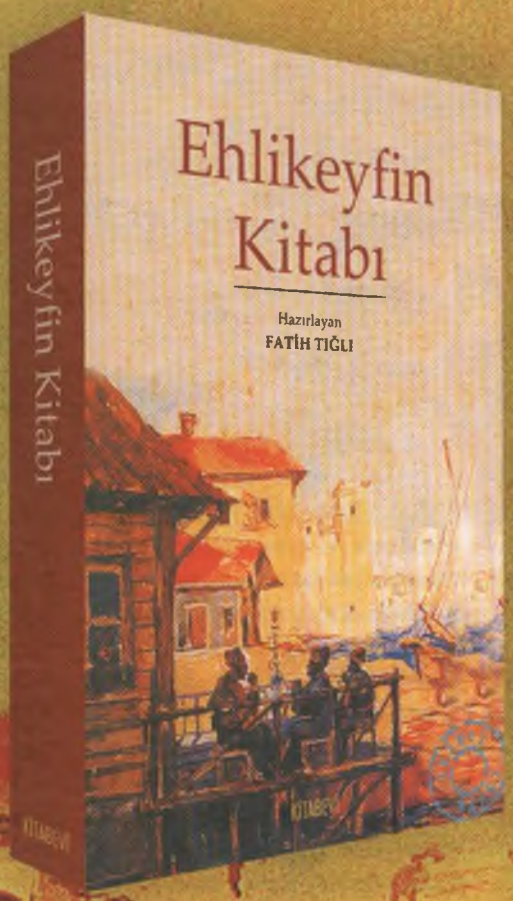
"Ankara" ve Şefik Kaptan yalnızca Türkiye'de popüler değildi. Şefik Kaptan gemiyi limana tam zamanında yanaştırması ve zamanında kaldırmasıyla tanınmıştı. Bir seferinde liman işçilerinin grev yaptığı Marsilya'dan kalkışı uzun zaman konuşuldu. Sabah yedide gelmesi gereken römorkörün grev nedeniyle gelmeyeceği anlaşılınca Şefik Kaptan derhal bir filika mayna ederek halat toplamaya girişmişti. Buradaki halatı ırgatla çekince geminin burnu açılmış ve "Ankara" gemisi sahilde toplanmış olan kalabalığın alkışları arasında römorkörsüz ve yardımsız tam saatinde denize açılmıştı. İşindeki uzmanlığı kadar titizliği ile de ün salmış olan Şefik Kaptan bir seferinde zamanın İstanbul Valisi Lütfü Kırdar gemiye önemli bir kişileri uğurlamaya gelir. Tarifeye göre kalkış saatine on beş dakika var, vali bey ve erkânı hâlâ birinci mevki salonunda sohbettedir. Yolcu olmayanların gemiyi terk etmesi için anons yapılır. Gene kimsede hareket yoktur. Şefik Kaptan dakikası dakikasına tam hareket saatinde "vira demir" iskeleyi alıp rıhtımdan açılır. Sarayburnu önlerine varmadan vali ve mahiyetindekilerde bir telaş yaşanır. Şefik Kaptan'ın köprü üstünde kılı kıpırdamaz. Telsizle haberleşmeden sonra limandan hızlı bir motor gönderilir ve vali ile erkânı gemiden alınır.

"Ankara" zamanının en lüks gemilerinden biriydi. Türkiye'nin ilk yüzme havuzlu gemisiydi. 1950'li yıllarda "Ankara" ile Batı Akdeniz seferine, hele hele Gazeteciler Cemiyeti'nin bu gemiyle düzenlediği Norveç'e kadar uzanan gezi seferlerine katılmanın zevki başka bir şeyde yoktu. Bunda da bir deniz kurdu olan süvarisi Şefik Kaptan'ın büyük payı vardı. Bu güzel gemi Amerika'ya gitti. Kuzey Buz Denizi'ne çıktı. Son zamanlarında bir ara Swan adlı bir yabancı firmaya kiralandı, Ege adalarında, Yunan sularında çalıştırıldı. "Ankara"nın dillere destan, aşçıların tadı damaklarda kalan unutulmaz yemekleri, gümüş kaplama çatal bıçaklar ve yemek takımları, kristal bardakları, kaliteli porselen takımları ile hep adından söz ettirmiştir. "Ankara", lüks kamaraları, o zamana kadar hiçbir gemide görülmeyen çocuk oyun salonu, adeta bir hastanenin acil servisini andıran reviriyle çalıştığı sürece Denizyolları'nın en itibarlı gemisi idi.

Her şeyin bir sonu vardır, gemilerin de. "Ankara"nın hizmet dışı kalması ve ardından hurdaya çıkması haklı olarak onunla yolculuk yapmış olanları üzdü. Ama en çok üzülen kişi, yıllarca süvariliğini yapmış olan Şefik Kaptan oldu. O sırada Koçtuğ firmasında çalışmakta olan yılların denizcisi Şefik Gögen, sevgili "Ankara"sının sökülecek haberini denizcilik tarihçisi yazar Eser Tutel'in ağzından öğrendiği gün, bir yakınını kaybetmiş gibi sarsılmıştı. Ankara 1979 Mart'ında bir römorkör yedeğinde İzmir'e doğru çekilirken Oktay Sönmez'in ifadesiyle "her tarafını kızıl pas bağlamış ölü bir balina gibiydi. Onu kimse tanımadı bile. Orası burası kesildi. Ölümcül bir ameliyattan çıkmıştı ve sonunda 5 Mayıs 1981'de Aliağa'da Makine Kimya'nın kaynakçılarının elinde son nefesini verdi." Şefik Kaptan ise 22 Kasım 1989'da hayatını kaybetti. Yine Oktay Sönmez'in ifadesiyle "Hiç kıyısı olmayan denizlere doğru uzaklaşıp ufkun ötelerinde gözden kayboldu..."

"Ankara" vapurundan geriye Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş. Tarih ve Sanat Merkezi'nde sergilenen dümeni, cenneti anlatan tablo ile Çorlulu Ali Paşa Camii'nin şadırvanının çatısında bulunan kurşunlar kaldı.

Küçük Şeylerin Hikayesi



Keyif verici maddeler rahatlatıcı ve uyarıcı etkileriyle geçmişte olduğu gibi bugün de insan hayatının vazgeçilmezleri arasındaki yerini korumaktadır. Çeşitlerinin giderek çoğalması, küçülen dünyada farklı kültürlere ait farklı maddelerden herkesin haberdar olmaya başlaması, keyif verici maddelerin, eski tabirle "mükeyyifat"ın resmî ve gayriresmî gündemi her zaman işgal edeceğinin işaretleri sayılmalıdır.

Adı üzerinde zevke ve keyfe yönelik kullanılması bu maddeleri yeme içme kültürünün en tartışmalı alanı hâline getirmiştir. İlk çıktıkları veya yaygınlık kazandıkları andan itibaren kimi zaman müspet çoğu zaman ise menfi görüşlerin, düşüncelerin ortaya konulduğu bu maddeler hakkındaki tartışmalar uzun süre devam edeceğe benzemektedir. Tartışmalar ve işin ticarî tarafı bir yana bu maddelerin kullanımı, kullanım vasıtaları, kullanım biçimi, çevre ile birlikte kendisine has bir kültür oluşturmaya yetmiştir. Folklor, güzel sanatlar, dil ve edebiyat keyif verici maddeler etrafında oluşan kültürün ilk planda yansıma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Belli başlı keyif verici maddeler, bu maddeler ile özdeşleşen mekânlar, mükeyyifat etrafında meydana gelen kültür, hayat tarzı ve dünyaya bakış açısı hakkında çeşitli dönemlerde, çeşitli yazarlar tarafından yazılmış yazılardan ve makalelerden oluşan bu kitap okuyucuya bilgi yönünden keyifli saatler sunma amacındadır.

Yakında
Çoban ve Ağıt Kitabı

KİTABEVİ
Çatalçeşme Sokak No:46/A
Cağaloğlu - İstanbul
Tel :(0212) 511 21 43 - 512 43 28
Fax:(0212) 513 77 26

www.kitabevi.com.tr
online satış

İÇİNDEN SU GEÇEN ŞEHİR:

AIZANOI

ELİF ÖZER

Kütahya'nın 48 km güneybatısındaki Çavdarhisar ilçesinde, Yunan mitine göre, Arkadia Kralı Arkas ile Nymphe Erato'dan doğan Azan'ın kurduğu Aizanoi antik kenti konumlanmış olup, binlerce yıla tanıklık etmiş mağrur ama biraz yorulmuş, belki de biraz küskün ruh haliyle sizi karşılar.

İçinden su geçen her şehir gibi Aizanoi da Penkalas Nehri ile ikiye ayrılmıştır ve üzerinde bugün hâlâ ikisi kullanılan Roma köprüleri ile iki bin yıla şahitlik etmiş. Bu köprülerden Emet-Çavdarhisar'ı birbirine bağlayan anayol üstündekini, kentin hayırseveri (*eurgetes*) M. Apuleius Eurykles Atina'dan dönerken geçirdiği kaza neticesinde bir hayır olarak yaptırıp, MS 157'nin Eylül ayında, yüzlerce yıla tanıklık edeceğini belki de hiç tahmin etmeden kullanıma açtırmıştır.

Yıl 1824, Aizanoi'un kâşifi İngiliz Saint Asaph, kenti gördüğünde kim bilir ne düşündü, ne hissetti? Peki, yıl 2011, Asaph'tan tam 187 yıl sonra ben, Aizanoi'a ilk kez kazı başkanı olarak geldiğimde ne hissettim? Tarifi mümkün olmayan bir heyecana ama bir o kadar da korkuya kapıldım. Aizanoi bana kapılarını açacak mıydı? Daha önce burada emeği geçen meslektaşlarımla *Eurykles*'in köprüsü gibi köprüler kurabilecek miydim?

Aizanoi'da ilk bilimsel kazılar tam 85 yıl önce Alman Daniel Krencker ve Martin Schede tarafından gerçekleştirilmiş olup, 1928'de bitirilmiştir. 1963'te Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Zeus Tapınağı'nda korumaya yönelik ciddi çalışmalar gerçekleştirmiştir. Yıl 1970, 7,2 şiddetli Gediz ve 5,9 şiddetli Çavdarhisar depremleri köyde ve antik yerleşimde ciddi hasarlara yol açmış ama daha acısı köyde hayatını kaybedenler olmuştur. Bu acı olay neticesinde ise, yıkılan bazı yapıların altından Aizanoi'un bilinmeyen bir yapısı, *Macellum* gün yüzüne çıkmış ve 1970'li yıllardan itibaren Alman meslektaşlarımız bilimsel kazılarını sürdürmeye başlamıştır.

Aizanoi'un kuruluşuna özellikle Roma dönemi öncesine dair bilgi şimdilik sınırlı olsa da, Zeus Tapınağı'nın gü-



Zeus Tapınağı yakın zamana kadar MS 2. yüzyılın ikinci çeyreğinde inşa edildiği düşünülürken, yeni bir keşifle yapımının aslında MS 1. yüzyılda başladığı anlaşılmıştır. Pseudodipteros planlıdır. Ön ve arka yüzde 8, yanlarda 15 monolit İon sütunu vardır.



Antik dünyanın bilinen tek örneği olan Stadyum-Tiyatro kompleksi.

neydoğusundaki kazılarda MÖ 3. bine tarihlendirilen seramiklerin varlığı bizi gelecek yıllarda başka bilgi ve bulgulara muhtemelen götürecektir. Plinius'ta yerleşimin kuruluşu için "... Arkadia'daki Azania'dan bu topraklara gelenler..." ifadesi kullanılmıştır (Nat. Hist. X; 32, 3, 4.). Bu ifade kentin efsanevi kurucusu Azan ve babası Arkadia Kralı Arkas ile olan bağı ya da kurmak istedikleri için yaratılan bağı gösteren işaretlerden biri olarak da yorumlanabilir. Strabon'da ise Aizanoi, Phrygia Epiktetos bölgesinin merkezlerinden biri olarak geçer (Strabon, XII, 576).

Aizanoi'un Hellenistik dönemdeki varlığına ve Batı Anadolu'yla ilişkisine dair şimdiye kadar bilinen en erken kanıt, sütunlu cadde kazısından çıkan Lysimakhos (MÖ 306-281, Pergamon kentinin kurucusu ve Büyük İskender'in generalidir) sikkesidir. Pergamon ve Bithynia krallıkları arasında ilk kez MÖ 208 yılından başlayıp MÖ 183'te Roma'nın yardımı ile sağlanan barış antlaşmasına kadar devam eden bir mücadele vardır. Bu çekişmeden Aizanoi da payını alarak, bir müddet bu iki krallık arasında el değiştirmiştir. Epigrafik kaynaklardan Pergamon Kralı I. Attalos yönetiminde Aizanoi ve Phrygia Epiktetos olarak adlandırılan bölgenin Pergamon Krallığı'na dâhil olduğunu öğreniriz. MÖ 2. yüzyılın başlarında ise Bithynia Kralı I. Prusias, Phrygia Epiktetos'u topraklarına dâhil etmiş ve sonrasında Aizanitis kutsal alanını genişletmiştir. MÖ 133'ten sonra kendi kent sikkelerini basan Aizanoi, MÖ 1. yüzyılda polis konumuna gelmiştir. Kent, en parlak çağını Roma döneminde geçirmiş ve Erken İmparatorluk Dönemi'nden itibaren büyük kamu binaları inşa edilmeye başlamıştır. Aizanoi'un Panhellen Birliği'ne kabul edilişi, aynı zamanda tapınak-kent statüsü; Roma döneminde sosyal ve politik bakımdan Phrygia Epiktetos'un diğer kentlerinden daha ayrıcalıklı bir konuma gelmesini sağlamıştır. Bölgedeki dominant konumu MS 3. yüzyıl içine kadar devam eder, Erken Bizans Dönemi'nde de piskoposluk merkezi olarak bunu sürdürür ancak, MS 8. yüzyıldan itibaren giderek önemini kaybeder. Günümüzden 700 yıl öncesine yani 13. yüzyıla döndüğümüzde ise, Aizanoi'un bu seferki misafirlerinin ve sonradan sakinlerinin Germiyanoğulları Beyliği'ne dâhil olan Tatar boyundan bir Çavdar kabilesi olduğunu görürüz. Çavdar Tatarları Zeus'un tapınağını Kale ya da yöre halkının diliyle Asar olarak kullanmıştır. Roma dönemi Aizanoi'lularının bu dini merkezi, an gelmiş Tatarların kendilerini ifade etme yerine dönüşmüştür. Tapınağın kuzey duvarı boyunca minicik insan figürleri kazınmıştır ve adeta Lascaux mağara resimleri gibidir. Duvarda avlanan figürler, tapınağın meanderlerinin Tatar gözüyle (olasılıkla) yeniden yorumlanışı vardır artık!



Kazı ekibi stadyumda çalışırken.

Tapınağın en son kalıcı misafirleri olarak biz Pamukkale Üniversitesi'nden kalktık, geldik onu araştırmaya, tümlemeye ve hakkında daha fazla bilgi sahibi olarak, bunu anlatıp, aktarmaya. Şimdiki bilgilerimize göre, ayaktaki bu tapınak günümüzden yaklaşık 2.000 yıl önce inşa edilmiştir. Eurykles'in köprüsünden geçip yolu direkt devam ettiğinizde

birdenbire karşınıza dikilir Zeus'un tapınağı tüm görkemiyle. 2.000 yıldır ayakta kalmayı herkese (ne krallar, ne rahipler gördüm!) ve her şeye (ne savaşlar, ne depremler ne kışlar ne yağmurlar gördüm!) karşı başarabilmiştir. Yorgun olsa da hâlâ söyleyecek çok şeyi olmalıdır Zeus'un bu görkemli tapınağının. Seni dinlemeye geldik.

Yakın zamana kadar MS 2. yüzyılın ikinci çeyreğinde inşa edildiği düşünülürken, yeni bir keşifle; yapımının aslında MS 1. yüzyılda başladığı anlaşılmıştır. *Pseudodipteros* planlıdır.



1971 Gediz depreminden sonra üstünde bulunan cami yıkılınca *Macellum* ortaya çıkar.

Ön ve arka yüzde 8, yanlarda 15 monolit İon sütunu vardır (ancak hepsi ayakta değildir). Yapımı için gerekli harcamalar geniş tapınak arazilerinin kiraya verilmesi ile sağlanmıştır. Toprağı kiralayanlar uzun yıllar para ödememiş, İmparator Hadrianusun verdiği kararla bu kiracılar icraya verilerek gerekli kaynak temin edilmiştir. İmparator ile kent valisi arasında, bu durum ile ilgili yazışmalar tapınağın ön galerisinin (*pronaos*) kuzey tarafına yazılmıştır. Tapınağın batı kısa cephesinin önünde Aizanoi denildiğinde ilk akla gelen görüntü yani, batı alınlığa ait *akroter* sizi karşılar. Orijinalinde tapınağın batı alınlığının en üstünde duran ve *akroter* olarak tanımladığımız bu kabartma ile ilgili tartışmalar vardır; bazı araştırmacılar onun, gözlerine bakar bakmaz sizi taşa döndüren Medusa olduğunu, bazı araştırmacılar ise Phrygia'da çok erken tarihlerden itibaren tapınılan Kybele ya da *Aizanitis*'te bilinen adı ile *Meter Steunene* olduğunu önerir. Günümüzün Aizanoi'luları içinse o sadece Asar'ın sarı kızıdır, koca kızıdır o kadar.

Zeus'un tapınağından çıkıp batıya doğru yaklaşık 100 m yürürseniz sizi, Hamam-Palaestra kompleksi karşılar. Aizanoi'un şimdilik bilinen iki hamamı vardır. Biri yeni yaptığımız tanıma göre, Aizanoi'un Yukarı Mahallesi'nde, diğeri ise tapınaktan çıkıp doğuya yürüyerek, Eurykles'in köprüsünü geçtikten hemen sonra yaklaşık 100 m kuzeydoğuya ilerlediğinizde karşınıza çıkar. Burası günümüzün Cereller Mahallesi, bizim yeni tanımıza göre Aizanoi'un Aşağı Mahallesi'dir. Burada sizi bekleyen bir diğer sürpriz Aizanoi'un sevimli sakinleri olan kazların, sürü halinde hamam civarındaki tören alayına rastlamak olacaktır. Aşağı Mahalle'deki bu hamamın *Satyr* ve *Maenad* betimli son derece kaliteli bir mozaik döşemesi vardır. Hamamın ana mekânı MS 4. ya da 5. yüzyıldan sonra düzenlenerek, kentin erken Hıristiyan cemaatinin piskoposluk merkezi olmuştur. Aizanoi'un Yukarı Mahallesi'ndeki diğer hamam ise, oldukça büyük ölçekli bir komplekstir. Hamamın hemen yanında bir *Palaestra* yer alır. *Frigidarium* ve *caldarium* gibi yıkanma odaları hamamın ortasında olup, bunların çevresine çok sayıda yan mekân inşa edilmiştir. Burada bir apsis içinde Sağlık Tanrıçası Hygieia heykelinin bulunması da aslında bir tesadüf olmasa gerektir. Peki, bu kadar büyük ölçekli ve bu kadar çok sayıda mezar taşı olan bir kent için yeterli midir bu iki hamam? Sanmıyoruz. Kazımızın ilerleyen evrelerinde olasılıkla bizi üçüncü bir hamam karşılayacaktır.

Roma döneminde yaşayan bir Aizanoi'lu olarak kentin Yukarı Mahalle'deki hamam-Palaestra kompleksinde spor aktivitelerini yapıp, terinizi atmak ve arınmak için hamamda bir güzel aklanıp paklandıktan sonra eğer canınız biraz eğlenmek ya da kültürel bir aktiviteye katılmak isterse; buradan çıkıp, günümüzde iki yanı meyve ağaçlarıyla kaplı keyifli yoldan kuzeye doğru yürüyerek antik dünyanın bilinen tek örneği olan Stadyum-Tiyatro kompleksine gelebilirsiniz. Sizi burada ilk olarak Aizanoi'un MS 2. yüzyılda yaşamış zengin *Euergetes*'i (hayırsever) M. Apuleius Eurykles tarafından yaptırılan, *Olympiad*'larda zafer kazanan Aizanoi'lu atletlerden bahseden yazıt ve atletlerin zafer çelenkleri ile süslü mekân bekler. Hemen buradan antik çağ dünyasında şimdiye kadar bilinen başka bir örneği olmayan yaklaşık 13.500 kapasiteli olduğu düşünülen stadion ile ona bitişik 20.000 kişilik kapasiteli tiyatrodan oluşan komplekse girebilirsiniz. MS 1. yüzyılda inşasına başlanılan bu kompleks, MS 3. yüzyılda tamamlanmıştır.

Tiyatronun kuzeyi, kuzeydoğusu ve kuzeybatısında ise nekropol yer alır. Bir diğer nekropol ise *Meter Steunene* kutsal alanının yamaçlarındadır. Aizanoi'da yaygın mezar tipi Phrygia kapı tipi mezar stelleridir. Bu mezarlara işlenen kapı motifinin antik Yunan ve Roma dünyasındaki karşılığı *Hades*'e (yeraltı) açılan sembolik kapıdır. Mezar taşlarında karşımıza çıkan *Hades* kapısının benzerlerini günümüzün ahşap Çavdarhisar evlerinin kapılarında görmekse bizi şaşırtmakla birlikte, geleneğin binlerce yıldır sürdüğünü anlamak bakımından son derece enteresandır. Mezarlarda ölen kişinin kimliğine ilişkin bazı sembolik motiflerle de sıkça karşılaşılır. Örneğin kadın mezar taşlarında yün, yapağı bulunan sepet, kirman ve ayna, erkeklerinkinde ise kartal, aslan ve boğa gibi güç ve ataerkil göndermeler yapılan motifler işlenmiştir.

Zeus'un tapınağından güneydoğuya doğru gidildiğinde ise, hâlâ kullanılan ikinci Roma köprüsünü görürsünüz. Ama köprüye gelmeden hemen sağda, sizi bir diğer Aizanoi-Çavdarhisar sürprizi bekler. Burası Mahalle'nin kadınları tarafından ortak kullanılan fırınıdır. Eğer ekmek yapılan güne denk gelirse sizden şanslısı yoktur. Mis gibi kokar hamursuz dedikleri bu yuvarlak ve sarı ekmek. Eğer mahalle kadınlarının içinden gelirse, kendi yaptıkları tereyağından da verebilir-

ler. Biraz sohbetten sonra, tereyağlı somununuzla köprüden geçin hatta tam ortasında durun ve *Penkalas*'a bakın bir kez daha. Sonra başınızı şöyle yana çevirin ve nehir boyunca yan yana sıralanmış o güzelim evleri görün. "İyi ki gelmişim buraya ama neden daha önce gelmedim ki" seslerini duyar gibi oluyorum. Yoksa hâlâ bu ses gelmiyor mu? O zaman köprüyü geçip meydana gelin. Ama dikkat Aşağı Mahalle'de gördüğünüz kaz sürüsü ya da çetesinin tören alayı ile bu meydanda da her an karşılaşabilir ve farkında olmadan gülümsemeye başlarsınız. Peki, hangi meydana geldik? 50 yıl önce yöre halkının kendi ürünlerini sattığı pazar yeri ve 1800 yılı önce Aizanoi'luların et, balık, peynir ve benzer ürünlerini sattıkları ve alışveriş yaptıkları *Macellum*'dur burası. Meydanın ortasındaki yuvarlak planlı yapı MS 2. yüzyılın 2. yarısında yapılmış olup, etrafındaki dükkânlar (*tabernae*) ile birlikte başta taze ve işlem görmüş balık olmak üzere et, et ürünleri, av hayvanları, unlu mamuller, zeytinyağı, *garum* sosu ile nadir bulunan sebze ve meyveler gibi pahalı ve lüks ürünlerin satıldığı, haftanın her günü açık olan organize bir market kompleksidir aslında ve asırlarca aynı amaca hizmet etmiştir. *Macellum*'un kısmen onarılan duvarlarında sizi bir diğer sürpriz bekler. Bu yuvarlak yapının duvarına enflasyonla mücadele için alınan kararların kazındığını görürüz. MS 301 yani günümüzden tam 1810 yıl önce Roma, İmparator Diocletianus döneminde büyük bir çıkmaza girer ve imparator enflasyonla mücadele kararı alır. Ücret tespiti yaparak bunun ülkenin her yerinde standartlaşmasını sağlamaya çalışır. Yaptığı ücret tespitlerinin Yunanca ve Latince kopyalarını bazı şehirlere gönderiyor ki; Aizanoi da bunlardan biridir. İşte bu yazıları *Macellum*'un duvarlarında Yunanca ve Latince olarak bugün dahi görebilir, dokunabilir ve tarihi hissedebilirsiniz. Aizanoi'daki bu yazıtta, imparatorluk pazarlarında satılan tüm malların satış ücretleri vardır. Örneğin, kuvvetli bir köle, iki eşeğin ücretine, yani 30.000 dinara; bir at ise üç köle ücretine eşittir. Bu kanunda, borsada toplanan malların fiyatları belirlenirken, bütün mamullerin alabileceği en yüksek fiyat belirtiliyor ve fiyatlar sınırlandırılıyordu.



Çavdar Tatarları Zeus'un tapınağını kale ya da yöre halkının diliyle Asar olarak kullanmıştır. Tapınağın kuzey duvarı boyunca minicik insan figürleri kazınmıştır ve adeta Lascaux magara resimleri gibidir.

Macellum'un hemen doğusunda iki yanı sütunlarla çevrelenmiş bir yol görürsünüz. *Macellum*'dan ona doğru ilerleyin, tam sütunların önünde durun ve gözlerinizi kapatın. Sesleri duyuyor musunuz? "Ben aslında Artemis Tapınağı'ydım bir zamanlar. Yaklaşık 1.900 yıl önce inşa edildim. Hafızam biraz yitikleşse de ya İmparator Cladius ya da Nero dönemiydi. Sesimi duymaya başladınız! O halde açın gözlerinizi ve başınızı yukarı kaldırın, yazıları gördünüz mü? Ya da bir basamak inin ve eğilip basamağa bakın yazılarımı gördünüz mü? Sütunların arkasından geçip yol üstünde yürüyün; bir geyik kabartması göreceksiniz ama yola döşeme yapmak için indirdi güzel tapınak alınlığımdaki beni sembolüm olan geyik kabartmamı Bizans döneminin Aizanoi'luları! Neyse olsun bakalım, ben burayı da sevdim. Yeter ki beni korumaya devam edin. İnşa edilmemden yaklaşık 400-500 yıl sonra kentin Bizans dönemindesiniz ve artık tanrılar yok, ben Artemis yitip gittim, bize inanmıyorlar artık. Dediğim gibi yukarıda; beni bu dönemin Aizanoi'luları söktüler, taşıdılar ve upuzun bir yol yaptılar, aslında 450 m civarında uzayıp gidiyordum, şimdi çok az bir kısmımı görebiliyorsunuz. Nehirden de ahşap bir köprü ile diğer yakaya bağlanıp, agoraya kadar üzerimde yürüyebiliyordunuz. Etrafım dükkânlarla çevriliydi. Çok kalabalıktı o zamanlar burası şimdiki gibi sessizce sizi beklemiyordum keşke gelse birileri diye... Eski halime dönecek miyim bir gün ve sizler gelecek misiniz bizi görmeye ve hikâyemizi dinlemeye?"

KAYNAKÇA

N. Atik, "Pergamenisches in Anatolien. Aizanoi und seine Beziehung zur Hauptstadt der Attaliden", Istmitt 54, 2004, 375-389.

H.H.von Hesberg, "Der Zeustempel zu Aizanoi. Nach den Ausgrabungen von Daniel Krencker und Martin Schede", Gnomon 54, 1982, 64-70

K. Jes, "Die neue Stadt. Aizanoi in der frühen Kaiserzeit", Patris und Imperium -kulturelle und politische Identität in den Städten der römischen Provinzen Kleinasiens in der frühen Kaiserzeit, Kolloquium Köln, Kasım 1998, 49-62.

B. Levick, "Aspects of social life at Aezani", A preview of MAMA IX, 1985, 259-270.

R. Naumann, "Aezani. Neue Untersuchungen und Restaurierungen", The proceedings of the XIth International Congress of Classical Archaeology, Ankara - İzmir 23-30.IX.1973, 175-179.

R. Posamentir, "Der Zeustempel von Aizanoi, ein Grossbau flavischer Zeit", Istmitt 56, 2006, 227-246.

C. Rohn, "Die Scaenae Frons von Aizanoi - Eine Fassade innerhalb der Gesamtanlage Theater-Stadion", La Scaenae Frons en la arquitectura teatral romana, Universidad de Murcia 2010, 343-354.

C. Rohn, Bautechnik am Theaterstadion in Aizanoi: Notwendigkeit oder Teil des Entwurfskonzeptes?, İstanbul, Ege yay. 2009

K. Rheidt, "Ländlicher Kult und städtische Siedlung. Aizanoi in Phrygien", Stadt und Umland. Neue Ergebnisse der archäologischen Bau- und Siedlungsforschung. Bauforschungskolloquium in Berlin,1997, 237-253.

K. Rheidt, Aizanoi in hellenistischer Zeit, Bonn, R. Habelt, 2008.

K. Rheidt, Aizanoi und Anatolien: neue Entdeckungen zur Geschichte und Archäologie im Hochland des westlichen Kleinasien (Hrsg. K. Rheidt), Mainz am Rhein : P. von Zabern, 2010.

T. Schulz, Baukonstruktion und Bautechnik des Zeustempels von Aizanoi im Vergleich zu anderen Pseudodipteroi, İstanbul, Ege yay. 2009.

C. Steckner, Das christliche Aizanoi und der Westen", Acta congressus internationalis XIV archaeologiae christianae, 2006, 717-721.

M. Türktüzün, "Çavdarhisar (Aizanoi) nekropolü kurtarma kazısı" III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 1992, 151-166.

Aizanoi Kazısının Uzun Geçmişi

DERLEYEN: PERİ EFE

Aizanoi kazısını her anlamda bugüne taşıyan arkeolojik çalışmanın 19. yüzyılın ilk yarısında St. Asaph tarafından ilk kez fark edilişini dışarıda tutarsak, aslında dört evresi olduğunu kolayca görürüz.

İlk evre 1926 ve 1928 yıllarında Berlin-Charlottenburg'daki Teknik Üniversite'de Yapı Tarihi profesörü olan Daniel Krencker (1874-1941) ile Prusya müzelerinin İstanbul'daki temsilcisi olan Martin Schede'nin (1883-1947) Aizanoi'deki çalışmalarını kapsar (Martin Schede'nin 1937'den beri NSDAP üyesi olduğunu da belirtmek gerekir). Esas hedefleri, daha sonra ayrıntılı bir şekilde belgeleyecekleri Zeus Tapınağı'dır. Bununla beraber tapınağı çevreleyen büyük meydanla ve gene tapınağın kuzeyinde bulunan hamam kompleksiyle de ilgilenirler. Aynı zamanlarda Trier'deki hamamlar hakkında kitap yazmakta olan Krencker, Aizanoi'daki hamamın planıyla özellikle ilgilenir. Her iki yer de de bu alanların çizimsel rekonstrüksiyonu için gereken bilgiyi sağlayacak şekilde çalışırlar. Bu dönemde mimar, yapı araştırmacısı ve fotoğrafçı Theodor von Lüpke'nin üzerinde çalıştığı köyün ve ören yerinin planı gelecek yıllarda şehrin topografyası üzerindeki her tür çalışma için bir temel oluşturur.

İkinci evre, II. Dünya Savaşı dolayısıyla ara verilen çalışmalar, -buna ilk sistematik araştırmaların yayınlanması da dahildir- Rudolf Naumann'ın (1910-1996) 1966/67'de bölgede çalışmasıyla tekrar başlar. Naumann İran'da Taht-ı Süleyman, Anadolu'da Didyma kazılarını yönetmiş, Hattuşa kentinin planlarının çizilmesinde önemli katkıları olmuş, 1954'te Roma Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde çalışmaya başlayıp 1960'ta İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü müdürlüğüne atanana kadar İtalya'da kazılara katılmış, ayrıca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nde yıllarca mimari çizim ve Eski Anadolu mimarlığı dersleri vermiş, İstanbul'da da Bizans dönemi kazılarına katılmış, yüzden fazla makalenin de içinde olduğu çok sayıda yayını bulunan bir bilim adamıdır.

Naumann, Çavdarhisar'ın 2,5 km güneyinde bulunan kült alanı Meter Steunene'de yoğunlaşarak Krencker ve Schede'nin 1928'de bu çökmüş mağarada yaptıkları kazıların sonuçlarını da yayınlar.

1970'teki ağır deprem bildiğimiz acı sonuçların yanı sıra arkeoloji açısından başka bir duruma yol açmış, bazı yapıların altından o zamana kadar bilinmeyen eskiye ait yerler ortaya çıkmıştır. Naumann 1979 yılında tapınağı ve çevresindeki kompleksi yayınlamış ve böylelikle Krencker'in ayrıntılı yapı krokilerini ve Schede'nin arkeolojik araştırma sonuçlarını da içeren kendinden önceki çalışmaları erişilebilir kılmıştır. 1978'de Naumann Krencker'in bir başka çalışmasını devralır ve ileriki yıllarda hamamın önemli bir kısmını ortaya çıkarır. Buranın yanı sıra o zaman kadar açığa kavuşmamış birçok ören kompleksi üzerinde de çalışmalarını yürütür. 1980'de bölgenin kuzeydoğusunda yer alan bir başka ören yerinde kazılara başlar, bu zengin mermer ve mozaik donanımı olan hamam yapısıdır. Bunlara ek olarak Dor sütunlu avlu bölgesinde iki kazı yürütülür.

Üçüncü evre 1982-1991 yılları arasında Adolf Hoffman (1941) başkanlığında gerçekleşir. Hoffmann, Tiyatro-stadyum bölgesindeki araştırmaları ve sistematik bir şekilde bütün şehrin tarihi-topografik olarak ortaya konmasına yönelik çalışmaları yönetir. 1990'da şehrin yapı stoku açısından gelişimini başlangıçtan kalıntıların köy yapılarında yeniden kullanılmasına kadar ki gelişim sürecini incelemeyi amaç edinen bir bakışla yürütülen çalışma başlar. Bütün ören yerinin yeniden ölçülmesi, yakın çevredeki antik buluntu yerlerinin ölçülmesi, şehrin yapı stokuna yönelik devam eden araştırmalar için güvenilir bir harita oluşturma, antik köprü, kıyı duvarları ve Çavdarhisar'ın geleneksel köy binalarının örnekleme yoluyla belgelenmesi yapılmaya başlanan işler arasında yer alır.

Son evre 1991 yılında Klaus Rheidt (1955) başkanlığında başlar. 1991-1994 yılları arasında geç antik dönem sütunlu caddede kazılar yapılır. 1996'da buradaki kazı ve restorasyon çalışmaları bittikten sonra Aizanoi kazılarında yeni bir dönem başlar. Tapınağın bulunduğu yükselti konusundaki tahminler 1997 yazında buradaki Bizans ev duvarlarının ve mezarlarının altındaki yapı buluntuları ve çömleklerin Bronz dönemine ait olmasının anlaşılmasıyla ve Aizanoi araştırmalarında cevaplanamayan bir sorunun cevabının böylece bulunmuş olmasıyla değişir: Tapınak bölgesi doğal bir yükselti olmayıp, aynı zamanda Roma döneminde yapılan suni bir doldurma da değildir, aslında daha çok Krencker ve Schede'nin kazılarındaki tesadüf eseri bulunan malzemeden tahmin edilmesi gerektiği gibi bir Anadolu yerleşim tepesinin kalıntılarıdır.

Ayrıca 1995 ve 1998 yılları arasında ve 2001'de bölgenin köylerinde bulunan bütün dikkate değer antik yazı, yapı parçası, mezar taşı, altar ve diğer buluntuların araştırılıp kaydedilmesinde Michael Wörrle çalışır. Bu sayede birçok yeni bilgiye ulaşılmış olmakla birlikte sayısız antik ve Bizans dönemine ait mimari parça kataloglanmıştır. Ayrıca 1990'dan itibaren giderek yoğunlaşan bir şekilde Çavdarhisar köylerinin geleneksel yapı stokları ile ilgili araştırmalar sürdürülmüştür. Bunlar yeni yerleşimin yapısı ve gelişimi ve antik dönemden kalıntılarla ilişkisini anlamaya yönelik çalışmalardır. Bu yeni araştırmalarla bu yerleşimin prehistorik başlangıcından Çavdarhisar'ın imarında bu kalıntıların kullanılmasına kadar ki sürecin ayrıntılı bir resmini çizmek mümkün olmuştur. Bu, burayı ilk kazan ve araştıran ekibin tek tek antik yapıları ayağa kaldırmayı amaçlayan eğiliminden farklı bir noktadır.

1990'dan itibaren Çavdarhisar köylerinin geleneksel evleri ile ilgili araştırmalar sürdürülmüştür: bunlar yeni yerleşimin yapısı ve gelişimi ve antik dönemden kalıntılarla ilişkisini anlamaya yönelik çalışılmalardır. Bu burayı ilk kazan ekibin tek tek antik yapıları ayağa kaldırmayı amaçlayan eğiliminden farklı bir noktadır.

Halen Brandenburg Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Profesör Klaus Rheidt aşağıda künyesini verdiğim kitabın önsözünde tek tek Türk ve Alman öğrencilere, biliminsanlarına, fotoğrafçılara, teknik elemanlara, üniversitelere, Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne ama özellikle de kendi kültür mirasları için o güne kadar azimle işe koyulan çalışkan Çavdarhisarlılara adıyor söz konusu kitabı. Bu aynı zamanda yıllar süren ve bir devamlılık içeren emeğin de ithafı demek.

Bu yazıdaki bilgiler ağırlıkla Klaus Rheidt'ın kendi derlediği *AIZANOI UND ANATOLIEN* kitabında yer alan "Von Attalos über Augustus bis Atatürk" makalesinden özettir.

Klaus Rheidt, "Von Attalos über Augustus bis Atatürk", Aizanoi und Anatolien (ed. Kalus Rheidt) içinde, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2010.



SADBERK HANIM MÜZESİ

kilden suretler

SADBERK HANIM MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAN ANTİK ÇAĞ TERRAKOTTA FİGÜRİNLERİ

SERGİ
18 Kasım 2011 – 15 Nisan 2012

Çarşamba hariç hergün
10:00–17:00 arası

Sadberk Hanım Müzesi
Piyasa Cad. No. 25-29
34453 Büyükdere-İstanbul
0212 242 38 13
www.sadberkhanimmuzesi.org.tr

Vehbi Koç Vakfı


LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ
4 SENEDİR TARİHTEN GEÇEMİYORUM.
BİR SENE DAHA KALIRSAN TARİHE GEÇEBİLİRSİN.
EFES
Pilsen
BARDAĞIN DOLU TARAFI
www.facebook.com/EfesPilsen


Nitelikli bilgi aydınlatır!
Gazeteler, televizyonlar, radyolar, internet... milyonlarca haber. Siz, ihtiyacınız olan haberlerin kaçına ulaşabiliyorsunuz? Ulaşamadıklarınızın önemini biliyor musunuz? Biz biliyoruz ve sizin için takip ediyoruz. Doğru kaynak, doğru haber aydınlıktır. Nitelikli bilgi için Ajans Press.
Medyadaki gözünüz
AJANS PRESS
Medya Takip Merkezi
[www.ajanspress.com.tr [(212) 370 1100 [digiturk 540. kanal